

ROBERT J. MCMAHON

SOĞUK SAVAŞ

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 124

DOST

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 124

D

Robert J. McMahon

Florida Üniversitesi'nde tarih profesörü olan McMahon, aynı zamanda Hindistan, Pakistan ve Güneydoğu Asya üzerine kitap ve makaleler yazmıştır.

McMahon, Robert J.
Soğuk Savaş
ISBN 978-975-298-487-5 / Türkçesi: Sinem Gül
Mart 2013, Ankara, 222 sayfa
Kültür Kitaplığı: 124; Tarih: 24

Soğuk Savaş

Robert J. McMahon

DOST

ISBN 978-975-298-487-5

The Cold War
Robert J. McMahon

Türkçesi, Sinem Gül

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican

Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.; İvedik Organize Sanayi Bölgesi, Matbaacılar Sitesi 588. Sokak no: 28-30 Yenimahalle / Ankara
Tel: (0.312) 395 25 80-81 • Faks: (0.312) 395 25 84

Dost Kitabevi Yayınları
Paris Cad. No: 76/7, Kavaklıdere 06680 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Yarım yüzyıla yakın bir zaman boyunca uluslararası ilişkilere egemen olmuş ve bu ilişkileri büyük oranda tanımlamış bir çatışmanın kısa bir tarihçesini yazmak zorlayıcı, heyecanlandırıcı ve göz korkutucu bir işti. İnce olması gereken bu kitapta tartışılan önemli olayların, krizlerin, eğilimlerin ve kişiliklerin her biri için, pek çoğu olağanüstü ve çoğu bu kitaptan önemli derecede uzun olan ayrıntılı monografiler bulunuyor. Üstelik, Soğuk Savaş tarihinin neredeyse her yönüyle ilgili şiddetli, kimi zaman da sert akademik tartışmalar yapıldı. Son yıllarda ABD, Rusya, Doğu Avrupa, Çin ve başka yerlerdeki arşivlerdeki gizli belgelerin yayınlanmasıyla –ve zamanın geçişinin sağladığı taze bakış açısı sayesinde– bu tartışmalar daha da canlanıp derinleşti. Dolayısıyla bu kitap Soğuk Savaş konusunda son sözü söyleme ya da bu karmaşık, çok yönlü çatışmanın kapsamlı bir tarihçesi olma iddiasında değil – olamaz da.

Bunun yerine, *Çok Kısa Giriş* dizisinin genel hedefleri uyarınca, hem öğrencilerin hem genel okurun yararlanabileceği geniş kapsamlı, yorumlayıcı bir genel bakış oluşturmayı amaçladım. Bu kitap, 1945'le, Sovyet-Amerikan çatışmasının sona erdiği 1990 arasındaki dönemi kapsayan

Soğuk Savaş'a dair genel bir anlatı sunuyor. Temel olayları, eğilimleri, temaları anlatıyor ve bunu yaparken, Soğuk Savaş konusundaki yakın tarihli en önemli akademik çalışmalardan besleniyor. Okurlara, modern dünya tarihinin çığır açıcı olaylarından birini anlamaları ve değerlendirmeleri için bir temel sunmaya çalıştım.

Kırk beş yılı ve tüm dünyayı kapsayan bir çatışmayı anlatırken kaçınılmaz olarak, neleri ele alıp neleri dışarıda bırakacağım konusunda zorlu seçimler yapmam gerekti. Yer kısıtlaması kimi önemli olayların ele alınmasını engelledi ve ötekilerin de mümkün olduğunca kısa bir biçimde işlenmesi zorunluluğunu doğurdu. Biraz da bu dizide Kore ve Vietnam Savaşları'na da yer verilecek olması nedeniyle, Soğuk Savaş'ın askeri yönünü kısaca ele almaya karar verdim. Dolayısıyla, Soğuk Savaş hakkında, uluslararası ve Soğuk Savaş sonrası bir bakış açısından yazılmış, başlığın da vaat ettiği gibi "çok kısa bir giriş" çıktı ortaya. Bu kitabın ele aldığı temel yönlendirici sorulardan bazıları şöyle: Soğuk Savaş nasıl, ne zaman ve neden başladı? Neden bu kadar uzun sürdü? Neden savaş sonrası Avrupa'daki köklerinden, neredeyse tüm dünyayı kapsayacak denli yayıldı? Neden böylesine aniden ve beklenmedik bir biçimde sona erdi? Ve nasıl bir etki yarattı?

Metni okuyup geliştirilmesi için değerli önerilerde bulunan Robert Zieger, Lawrence Freedman ve Melvyn Leffler'a minnettarım. Teşvikleri, tavsiyeleri ve desteği için Rebecca O'Connor'a ve bu kitap üzerinde çalışmayı bir zevke dönüştüren, Oxford University Press yazı işleri çalışanlarına da teşekkür ederim.

I. Bölüm

II. DÜNYA SAVAŞI VE ESKİ DÜZENİN YIKILIŞI

Soğuk Savaş'ın başlangıcına dair açıklamaların çıkış noktası, II. Dünya Savaşı olmalı. Akla gelebilecek her ölçüte göre insanlık tarihinin en yıkıcı çatışması olan II. Dünya Savaşı eşi görülmemiş düzeyde ölümlere, yıkıma, yokluğa ve kargaşaya neden oldu.

Tarihçi Thomas G. Paterson, "1939-1945 felaketi öylesine zorlu, öylesine topyekûn, öylesine şiddetliydi ki, bir dünya altüst oldu," diye kaydeder; "yalnızca sağlıklı ve üretken işçi, çiftçi, tüccar, finansçı ve entelektüellerden oluşan bir insan dünyası değil, yalnızca sağlam aile ve toplulukların emniyetli dünyası değil, yalnızca Nazi fırtına birliklerinin ve Japon kamikazelerinin askeri dünyası değil; bütün bunlar ve daha fazlası." "İstikrarlı siyaset, geçmişten miras bilgelik, gelenekler, kurumlar, ittifaklar, sadakatler, ticaret ve sınıflar dünyası"nı da darmadağın eden bu savaş, büyük güçler arasında bir çatışmayı kaçınılmaz olmasa bile son derece olası kılan şartları yarattı.

Savaşın doğrudan sonucu olarak, üçte ikisi sivil olmak üzere yaklaşık 60 milyon insan yaşamını yitirdi. Savaşın yenik tarafı olan Mihver devletleri, yani Almanya, Japonya ve İtalya 3 milyondan fazla sivil kayıp verdi; galip taraf olan Müttefiklerin kayıplarıysa çok daha fazlaydı: en azından otuz beş milyon sivil öldü. Sovyetler Birliği, Polonya ve Yugoslavya'nın toplam nüfuslarının % 10'la 20 gibi dehşet verici bir kısmı, Almanya, İtalya, Avusturya, Macaristan, Japonya ve Çin'in toplam nüfuslarınınsa % 4'le 6'sı hayatını kaybetti. Bu korkunç küresel felaketin bedeli konusunda hâlâ istatistiksel bir kesinliğe ulaşılamıyor ve savaşın yol açtığı insan kaybı II. Dünya Savaşı'ndan iki kuşak sonra bile, çatışmanın hemen ertesinde olduğu kadar belirsiz.

Savaş sonunda Avrupa kıtasının büyük bölümü yıkıntılar içindeydi. İngiltere Başbakanı Winston S. Churchill kendine özgü renkli söylemiyle savaş sonrası Avrupa'sını, "bir moloz yığını, ölüler evi, ölümcül hastalıkların ve nefretin üreme alanı" olarak tanımlamıştı. Muhabir William Shirer'ın gözlemlerine göre Berlin "tam bir yıkım alanı"ydı; "Daha önce bu ölçekte, böyle bir yıkım yaşanmış olduğunu sanmam." Aslında orta ve doğu Avrupa'nın en büyük kentlerinin pek çoğu benzer bir yıkım yaşadı; Köln, Düsseldorf ve Hamburg'daki yapıların % 90'ı, Viyana merkezindeki yapılarınsa % 70'i Müttefik bombardımanları sonucunda yerle bir oldu. John Hershey'nin bildirdiğine göre Almanlar Varşova'yı, "sokak sokak, geçit geçit, ev ev, sistematik olarak yok ettiler. Bir mimari komedisinden baş-

ka hiçbir şey kalmadı geriye." Savaşın harabeye çevirdiği bu kente Temmuz 1945'te giren ABD Büyükelçisi Arthur Bliss Lane şöyle yazar: "Yanmış insan etinin mide bulandırıcı kokusu, bir ölüler kentine girmekte olduğumuzu gösteren ürkütücü bir uyarıydı." Fransa'da yapıların beşte biri, Yunanistan'daysa dörtte biri tahrip oldu ya da yıkıldı. Hiçbir zaman işgal edilmeyen Büyük Britanya bile temelde Nazi bombardımanları sonucunda büyük hasara uğradı ve savaş sırasında ulusal servetinin tahminen dörtte birini kaybetti. En büyük kaybıysa Sovyetler verdi: en az 25 milyon kişi öldü, yine 25 milyon kişi evsiz kaldı, 6 milyon yapı yıkıldı ve ülkenin sanayi tesisleriyle verimli tarım alanlarının büyük bölümü kaybedildi. Tüm Avrupa'da savaştan sonra hayatta kalanların yaklaşık 50 milyonu savaş yüzünden göç etmek zorunda kaldı; galip Müttefiklerin hüsnü tabiriyle bunların yaklaşık 16 milyonuna "yerinden edilmiş kişiler" denilmekteydi.

Savaş sonrasında Asya'da da şartlar neredeyse bu derece ağırdı. Japon kentlerinin neredeyse tümü aralıksız ABD bombardımanlarıyla harabeye döndü, kent alanlarının % 40'ı tümüyle yıkıldı. Japonya'nın en büyük metropolü Tokyo, yapıların yarısından fazlasını yok eden Müttefik yangın bombalarıyla yerle bir oldu. Pasifik Savaşı'nı sona erdiren ikiz atom bombalarının harap ettiği Hiroşima'yla Nagasaki'nin kaderleriyse daha da acıydı. Liderleri nihayet teslim olduğunda yaklaşık 9 milyon Japon evsiz kalmıştı. On yılı aşkın bir süre boyunca savaş meydanı olan Çin'de Mançurya'nın sanayi tesisleri harabeye döndü, Sarı Irmak'ın bereketli tarım alanları sellere boğuldu. Savaşın doğrudan ya da dolaylı sonuçları yüzünden 4 milyon En-

donezyalı hayatını kaybetti. 1943'te bir milyon Hintli, iki yıl sonraysa yine bir milyon Çinhindi vatandaşı savaş kaynaklı kıtlık yüzünden öldü. Güneydoğu Asya'nın büyük bölümü Japonya'yı kasıp kavuran dolaysız dehşetten korunabilse de, Çin, bazı Pasifik adaları ve Filipinlerle Burma gibi yerler o denli talihli olamadı. Savaşın son evresinde Manila'daki yapıların % 80'i vahşice çatışmalar yüzünden yıkıldı. Savaş döneminin lideri Ba Maw'ın tanıklığına göre, Burma'da yaşanan amansız savaş "ülkenin çok büyük bir bölümünü harabeye çevirdi."

Savaşın başlattığı geniş çaplı ölüm ve yıkım kasırgası yalnızca Avrupa ve Asya'nın büyük bölümünü değil, eski uluslararası düzeni de yıktı. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean Acheson, "On dokuzuncu yüzyıldan miras aldığımız tüm dünya yapısı ve düzeni yok oldu," diyordu şaşkınlıkla. Gerçekten de son 500 yıl boyunca dünya işlerine hâkim olmuş Avrupa merkezli uluslararası sistem kelimenin tam anlamıyla tek bir gecede ortadan kalkmıştı. Bu sistemin yerini, birer kıta büyüklüğünde, kendi gereksinim ve değerleriyle bağdaşan yeni bir düzen kurmaya kararlı –ve daha o zamandan süper güçler olarak anılan– iki askeri dev aldı. Savaşın son evresine girildiği sıralarda dünya siyasetini en uzaktan izleyenler bile askeri, ekonomik ve diplomatik kartların çoğunun Amerika Birleşik Devletleri'yle Sovyetler Birliği'nin elinde olduğunu görebilirdi. Temel hedef söz konusu olduğunda, müttefike dönüşmüş bu iki hasım aslında uyum içindeydi: belli bir otorite ve istikrarın derhal kurulması gerekiyordu – üstelik yalnızca savaştan doğrudan etkilenen bölgelerde değil, genel olarak uluslararası sistemde de. Acil olduğu kadar göz korkutan bir

Harita 1. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Orta Avrupa.

işti bu, çünkü Dışişleri Müsteşarı Joseph Grew'un Haziran 1945'te uyardığı gibi, "Şu andaki ekonomik sıkıntı ve siyasi huzursuzluğun sonucu, anarşi olabilir."

Soğuk Savaş'ın kökleri en azından geniş çaplı yapısal terimler açısından, yıkıcı bir küresel çatışmanın yere serdiği bir dünyayla, savaşın harabeye çevirdiği, yeniden biçimlendirilmeye hazır bu dünyaya Washington'la Moskova'nın dayatmaya çalıştıkları, birbirleriyle çelişen uluslararası düzen reçeteleri arasındaki kesişime dayanıyordu. Geçerli uluslararası düzen ve buna eşlik eden güç sistemi dengesi altüst olduğunda, az çok çatışma yaşanması kaçınılmazdır. Böylesine ani ve yıkıcı bir tahribat yaşandığındaysa bundan daha azı beklenemez. Savaşın hemen ertesinde ABD-Sovyetler ilişkilerinin gerilim, kuşku ve rekabete boğulması bu temel açıdan pek de şaşırtıcı değildi. Ancak bu dönemi izleyen çatışmanın *düzeyi* ve *boyutu*, özellikle de *süresi* yalnızca yapısal etkenlerle açıklanamaz. Ne de olsa tarih, büyük güçlerin uzlaşma ve işbirliği yolunu izledikleri, her bir tarafın en temel çıkarlarını karşılayabilecek, karşılıklı olarak kabul edilebilir bir uluslararası düzen kurmak amacıyla birlikte hareket etmeyi seçtikleri sayısız örnekle doludur. Akademisyenler bu tür sistemleri, "büyük güçlerin ortak egemenliği" terimiyle tanımlamışlardır. Ancak hem ABD hem Sovyetler Birliği'nden bazı önde gelen yetkililerin umutlarına karşın, bu kez öyle olmadı. Bunun nedenleri, Soğuk Savaş'ın başlangıcı meselesinin özüne iniyor. Özetlemek gerekirse, kaçınılmaz gerilimleri Soğuk Savaş adını verdiğimiz kırk yıllık epik çatışmaya dönüştüren, ABD'yle Sovyetler Birliği'nin birbirinden farklı emelleri, gereksinimleri, tarihleri, egemen kurumları ve ideolojileri oldu.

Amerikalıların savaş sonrası düzene dair vizyonları

ABD II. Dünya Savaşı enkazından görece hafif kayıplarla çıktı. Mihver güçlerine karşı verilen savaşta ülkenin asker ve denizcilerinin neredeyse dörtte üçü savaş meydanında olmak üzere yaklaşık 400.000'inin yaşamlarını kaybetmelerine karşın, bu rakamların savaştaki genel ölü sayısının % 1'den ve Amerika'nın Sovyet ortağının kaybının % 2'den azını temsil ettiğini vurgulamakta yarar var. Avrupa, Doğu Asya, Kuzey Afrika ve başka yerlerdeki muadillerinin aksine ABD'li sivillerin çoğu için savaş yokluk değil, refah –hatta bolluk– anlamına geldi. 1941'le 1945 arasında ülkenin gayri safi milli hasılası ikiye katlandı ve on yıllık buhranın getirdiği yokluklara alışmış ABD vatandaşlarına son derece üretken bir tam istihdam ekonomisinin mucizelerini yaşattı. Savaş yıllarında reel ücretler hızla ve çarpıcı oranda yükseldi ve sivil vatandaşlar bol miktarda ve ucuz tüketici mallarına erişebildiler. Savaş Seferberlik ve Reorganizasyon Dairesi'nin direktörünün yorumuyla, "Amerikan halkı daha önceki tüm zamanlardan % 50 oranında daha iyi yaşamayı öğrenmek gibi hoş bir zorlukla karşı karşıya."

Mart 1945'te yeni Başkan Harry S. Truman şu yorumuyla bariz bir gerçeğe parmak bastı: "Bu savaştan dünyanın –belki de, tarihin– en güçlü ulusu olarak çıktık." Ancak savaşın yarattığı yeni dünyanın korkutucu belirsizliklerini ne savaşın Amerikan halkına kazandırdığı ekonomik yararlar hafifletebiliyordu, ne de Mihver saldırılarına karşı verilen mücadele sırasında ülkelerinin kazandığı gi-

derek artan askeri güç, üretim gücü ve uluslararası prestij. Japonların Pearl Harbor'a saldırıları, Amerikalıların 19. yüzyıl başlarındaki Napolyon Savaşları'ndan beri tadını çıkardıkları incitilemezlik yanılmasını yerle bir etmişti. Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD'nin dış siyasetinin ve savunma siyasetinin merkezi motiflerinden biri olan ulusal güvenlik saplantısının kökenleri doğrudan, 7 Aralık 1941 tarihli Japon saldırısıyla sonuçlanan ve mitleri sona erdiren olaylara dayandırılabilir. 60 yıl sonra New York'la Washington'a yapılan terörist saldırılarına dek Amerikalılar, kendi ülkelerinde böylesine doğrudan ve böylesine beklenmedik bir saldırı yaşamayacaklardı.

Askeri strateji uzmanları cüretkâr Japon saldırısından, gelecek açısından her biri derin anlamlar taşıyan pek çok ders çıkardılar. İlk olarak, teknolojinin, özellikle de hava gücünün dünyayı küçülttüğünü ve Amerika'nın çok övündüğü iki okyanusluk bariyerin artık dış saldırılardan yeterince koruma sağlamadığını anladılar. Gerçek bir güvenlik için artık, yurt kıyılarının çok ötesinde başlayan bir savunmaya ihtiyaç vardı – askeri söylemle, derinlemesine savunma. Bu kavram Roosevelt'le Truman yönetimlerinin savunma yetkililerini, ABD kontrolünde bütünleşik, küresel bir hava ve deniz üsleri ağı kurulmasını, aynı zamanda geniş çaplı hava transit haklarının müzakere edilmesini savunmaya yöneltti. Bunlar ABD'nin gücünü olası sorunlu bölgelere kolayca yönlendirebilmesini ve gelecekteki düşmanlarını Amerikan topraklarını vuracak gücü elde etmeden çok önce ortadan kaldırabilmesini ya da caydırabilmesini sağlayacaktı. Dışişleri Bakanlığı'nın derlediği 1946 tarihli "temel" bölgeler listesi, ABD'nin askeri üs ge-

reksiniminin ne denli geniş çaplı olduğunu görebilmemizi sağlıyor; bu listede başka yerler arasında Burma, Kanada, Fiji Adaları, Yeni Zelanda, Küba, Grönland, Ekvator, Fransız Fas'ı, Senegal, İzlanda, Liberya, Panama, Peru ve Azor Adaları yer alıyordu.

Üst düzey Amerikan strateji uzmanları ikinci olarak ve daha da geniş çaplı bir yaklaşımla, ülkenin askeri gücünün körelmesine bir daha asla izin verilemeyeceğinde kararlıydılar. ABD askeri gücü yeni dünya düzeninin temel unsuru olmalıydı. Bu nedenle Franklin D. Roosevelt ve Harry S. Truman yönetimleri hiçbir ülkenin gerisinde kalmayacak deniz ve hava üsleri kurmakta, Pasifik'te güçlü bir askeri varlığa sahip olmakta, Batı yarıküreye hâkim olmakta, yenilgiye uğratılmış olan İtalya, Almanya, Avusturya ve Japonya'nın işgallerinde merkezi bir rol üstlenmekte ve atom bombası konusundaki tekellerini sürdürmekte ısrarlı oldular. Soğuk Savaş'ın patlamasından bile önce ABD'nin strateji planlamacıları, son derece geniş çaplı bir ulusal güvenlik kavramı üzerinden çalışıyorlardı.

ABD'li siyasa yapıcıların II. Dünya Savaşı deneyiminden çıkardıkları üçüncü ders, ülkenin güvenlik gereksinimlerine dair geniş çaplı vizyonu daha da pekiştirdi: düşman bir devletin ya da devletler birliğinin Avrupa ve Doğu Asya halkları, toprakları ve kaynakları üzerinde baskın bir kontrole sahip olmasına bir daha asla izin verilemezdi. Jeopolitikçilerin kullanmayı sevdikleri adla Avrasya bölgesi, dünyanın en büyük stratejik-ekonomik ganimetiydi; 1940-1 dönemi olaylarının acı verici bir biçimde gösterdiği gibi, zengin doğal kaynakları, ileri sanayi altyapısı, vasıflı işgücü ve gelişmiş askeri tesisleri

bileşimiyle dünya gücünün kaldıraç noktasıydı. Mihver güçleri 1940'ların başlarında Avrasya'nın büyük bölümünün kontrolünü ele geçirdiklerinde uzun süreli bir savaş verme, dünya ekonomisini altüst etme, insanlığa karşı iğrenç suçlar işleme, Batı Yarıküre'yi tehdit etme ve sonunda buraya saldırma olanağını elde etmiş oldular. ABD'nin savunma yetkilileri böyle bir şeyin yeniden yaşanması durumunda uluslararası sistemin bir kez daha istikrarsızlığa sürükleneceğinden, dünya güç dengesinin tehlikeli bir biçimde bozulacağından ve ABD'nin fiziksel güvenliğinin ciddi derecede riske gireceğinden kaygılanıyorlardı. Üstelik ABD'ye karşı dolaysız bir saldırının önü alınsa bile, Amerikalı liderler yine de böyle bir şeye hazırlanmak zorunda kalacaklardı – ve bu da hem askeri harcamalarda hem daimi savunma kurumunun büyüklüğünde çok önemli bir artış, yurtiçi ekonominin yeniden biçimlendirilmesi ve ülke içinde değerli ekonomik ve siyasi özgürlüklerin sınırlanması anlamına gelecekti. Kısacası Avrasya'ya Mihver güçlerinin egemen olması ya da gelecekte düşman bir gücün Avrasya'nın kontrolünü ele geçirmesi, ABD'nin temel inanç ve değerleri açısından çok önemli olan siyasi özgürlük ekonomisini tehlikeye sokacaktı. Bu nedenle II. Dünya Savaşı deneyimi, Avrasya'da avantajlı bir güç dengesini korumanın ne kadar önemli olduğu konusunda zorlu bir ders olmuştu.

Amerikan düşünüşüne göre dünya düzeninin askeri-stratejik boyutları, ekonomik boyutlarından ayrılamazdı. ABD'li planlamacılar daha serbest ve açık bir uluslararası ekonomi sisteminin kurulmasını da, tarihin en dehşet verici çatışmasının küllerinden kurmaya kararlı oldukları yeni

düzenden aynı derecede ayrılamaz sayıyorlardı. Dışişleri Bakanı Cordell Hull'a göre deneyimleri onlara, serbest ticaretin barışın temel önkoşulu olduğunu öğretmişti. Buhran onyılının karakteristik özellikleri olan otarşi, kapalı ticaret blokları ve dış yatırımla döviz konvertibilitesinin önündeki milliyetçi bariyerler, devletlerarası rekabet ve çatışmayı teşvik etmekten başka sonuç vermemişti. Amerikan formülüne göre daha açık bir dünya, daha müreffeh bir dünya demekti; daha müreffeh bir dünya da daha istikrarlı ve barışçı bir dünya olacaktı. ABD bu hedeflere ulaşmak için, savaş döneminin diplomatik konseylerinde çok taraflı serbest ticaret rejimi, tüm ülkeler için eşit yatırım fırsatları, istikrarlı döviz kurları ve tam döviz konvertibilitesi yönünde baskı yaptı. 1944 sonlarındaki Bretton Woods Konferansı'nda, bu ilkelerin genel kabul görmesine ve küresel ekonominin istikrara kavuşturulmasından sorumlu iki temel uluslarüstü kurumun, Uluslararası Para Fonu'yla Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın (Dünya Bankası) kurulmasına destek kazandı. Dünyanın önde gelen kapitalist devleti ve savaş sonunda dünya mal ve hizmetlerinin % 50 gibi şaşırtıcı bir bölümünün üreticisi olan ABD'nin, Roosevelt ve Truman yönetimlerinin ve ABD iş dünyasının coşkuyla benimsedikleri yeni, çok taraflı ticaret rejiminden fayda sağlayacağına kesin gözüyle bakılıyordu. Amerikan idealleri, Amerikan çıkarlarıyla ayrılmaz biçimde iç içe geçmişti.

Chicago Tribune Aralık 1944'teki bir başyazısında, Büyük Amerikan Cumhuriyeti'nde "güç ve sorgulanamaz niyetler"in artık "ele ele" olmasının yalnızca ABD'nin değil, "tüm dünyanın talihi" olduğunu gururla yazarken,

Amerikan toplumunun canlılığını ve özgüvenini ifade ediyordu. ABD'nin haklı kaderine dair bu tür inançlar Amerikan tarih ve kültürü içerisinde derin köklere sahipti. Yeni, daha barışçı, müreffeh ve istikrarlı bir dünya kurmanın ülkelerinin tarihsel sorumluluğu olduğu düşüncesini seçkinler de kabul ediyordu, sıradan halk da. ABD'li liderler ülkelerinin böylesine önemli bir geçişi gerçekleştirme gücünden pek de kuşku duymuyorlardı; oluşturmaya çalıştıkları küresel düzenle insanlığın geri kalanının gereksinim ve çıkarları arasında olası bir çelişki de görmüyorlardı. Pek az yenilgi yaşamış bir halkın kibrine kapılmış olan Amerikalılar, Dean Acheson'ın sözcüklerini kullanırsak, "tarihi kavrayıp kendine uydurma" güçlerinden kuşku duymuyorlardı. Geriye tek bir önemli engel kalıyordu. *Life* dergisinin Temmuz 1945'te uyardığı gibi, Sovyetler Birliği "dünyada bizim gerçek, adalet ve iyi yaşam kavramlarımıza meydan okuyacak dinamik güce sahip tek ülke olduğundan, Amerikalılar için bir numaralı sorundur."

Sovyetlerin savaş sonrası düzene dair vizyonları

Sovyetlerin savaş sonrası düzen tasarısı da köklü güvenlik korkularından doğmuştu. Amerikalılarda olduğu gibi onlarda da bu korkular tarih, kültür ve ideoloji süzgeçlerinden yansıyordu. Hitler'in Haziran 1941'deki sürpriz saldırısının anısı, Amerikalıların Pearl Harbor anısı denli canlıydı – ve çok daha dehşet vericiydi. Böylesine

dehşet verici kayıplar yaşamış bir ülkede başka türlü olması da pek mümkün değildi. 15 Sovyet Cumhuriyeti'nden 9'u tümüyle ya da kısmen Almanlar tarafından işgal edilmişti. Büyük Vatan Savaşı olarak kutsadıkları savaştan kişisel olarak etkilenmemiş neredeyse tek bir Sovyet vatandaşı bile kalmamıştı. Yaklaşık olarak her aile bir yakınını kaybetmişti; çoğunun kayıplarıysa daha fazlaydı. Savaşın vakitsiz sona erdirdiği milyonlarca insan yaşamının yanı sıra 1.700 kentle kasaba, 700.000'den fazla köyle belde ve 31.000 fabrika yıkılmıştı. Ülkenin en tarihi kenti olan Leningrad, tek başına milyonlarca yaşama mal olmuş uzun bir kuşatmayla harabeye dönmüştü. Alman istilası ülkenin tarım tabanını da mahvetmiş, milyonlarca hektarlık ürünü yok etmiş ve on milyonlarca sığır, domuz, koyun, keçi ve atın katledilmesiyle sonuçlanmıştı.

Alman saldırısı ve işgalinin acı anıları başka, daha eski anılarla –I. Dünya Savaşı sırasındaki Alman istilası, Rus iç savaşı sırasında İttifak Devletlerinin müdahalesi ve bir önceki yüzyılın başında Napolyon'un Rusya'yı fethetme girişimi– birleşerek Sovyet liderleri anayurtlarını gelecekteki toprak ihlallerinden koruma yönünde haklı bir saplantıya sürüklemişti. Yerküre'nin kara alanlarının altıda birini kaplayan ve ABD'nin üç katı büyüklükte olan Sovyetler Birliği'nin coğrafi yayılımı, yeterli düzeyde bir ulusal savunma sorununu daha da derinleştiriyordu. Ekonomik açıdan en önemli iki bölgesi olan Avrupa Rusya'sıyla Sibirya ülkenin uç bölgelerinde yer almaktaydı; yakın geçmişte, ikisinin de saldırıya son derece açık olduğu görülmüştü. Bunlardan ilki kötü ünlü Polonya koridoruna, yani Napolyon, Kayser ve Hitler'in askerlerinin geçmişte kolay-

ca geçtikleri istila güzergâhına bakıyordu. İkincisiyse son 25 yılda iki kez Japon saldırısına maruz kalmıştı; üstelik Sibirya'nın, devrim kargaşasının sancılarını hâlâ yaşayan istikrarsız bir komşu olan Çin'le geniş bir kara sınırı vardı. Sovyet savunma planlamacıları Meksika ve Kanada gibi dost komşulardan ve iki okyanusluk bir bariyerden yoksundular.

Sovyet anayurdunu savunma gereksinimi, savaş sonrasının dünyasında tüm Kremlin tasarılarının merkezinde yer aldı. Bu açıdan en önemli kaygı, Polonya istila yolunu, ya da "geçidini" kapamaktı. Stalin, Polonya'nın ülkesi için "ölüm kalım meselesi" olduğunu vurguluyordu. Sovyetlerin lideri İosif Stalin Mayıs 1945'te ABD elçisi Harry Hopkins'i, "Almanlar yirmi beş yıl içerisinde iki kez Polonya üzerinden Rusya'yı istila ettiler," diye paylamıştı. "Böylesine korkunç bir şey olan bu tür Alman istilalarıyla ne İngilizler karşılaştılar ne de Amerikalılar. (...) Dolayısıyla, Polonya'nın güçlü ve dost bir ülke olması Rusya'nın çıkarınadır." Almanların hızla toparlanacaklarına ve bir kez daha Sovyetler Birliği'ni tehdit edeceklerine inanan Stalin, dünya henüz yeniden biçimlendirilebilir durumdayken Sovyetlerin gelecekteki güvenlik ihtiyaçlarını güvenceye alacak adımlar atılmasını zorunlu buluyordu. Bunun için de en azından, Polonya'yla öteki önemli Doğu Avrupa devletlerinde uysal, Sovyet yanlısı yönetimler kurulması, Sovyet sınırlarının devrim öncesindeki kadar genişletilmesi –ki bu, Baltık ülkeleriyle savaş öncesi Polonya'nın doğu kesiminin daimi ilhakı anlamına geliyordu– ve Almanya'nın sert bir işgal rejimi, sistematik sanayisizleştirme ve yüksek savaş

tazminatları yoluyla kösteklenmesi gerekiyordu. Ayrıca Almanların ödeyecekleri tazminat, savaşın yıkımından sonra toparlanmakla uğraşan Sovyetler Birliği'nin karşı karşıya bulunduğu devasa yeniden inşa çabalarına katkıda da bulunabilirdi.

Ancak çok eski "yayılmacılık yoluyla güvenlik" formülüne dayanan bu planların, savaş yıllarında ABD ve İngiltere'yle sorunlu bir biçimde olsa da geliştirilmiş bulunan işbirliği çerçevesini koruma gereksinimiyle dengelenmesi gerekiyordu. Kremlin'in topyekûn savaş sırasında kurulmuş Büyük İttifak ortaklığını sürdürmekteki çıkarı, Sovyet diplomasisinde hiçbir yeri olmayan duygusallığa değil, bazı pratik kaygılara dayanıyordu. İlk olarak Sovyet yöneticiler, Batı'dan bariz bir kopuştan en azından öngörülebilir gelecekte kaçınılması gerektiğinin farkındaydılar. Savaşın ülkelerine getirdiği felç edici insan gücü, kaynak ve sanayi tesisi kayıpları düşünüldüğünde, ABD ve İngiltere'yle vakitsiz bir çatışmaya girilmesi Sovyetleri, ABD'nin Ağustos 1945'te atom kapasitesini gözler önüne sermesinden sonra daha da somut hale gelmiş bulunan ciddi bir dezavantajla karşı karşıya bırakacaktı. İkinci olarak, Stalin'le başyardımcıları, ABD'nin vermiş olduğu, Sovyetlerin yeniden yapılanma çabalarına cömertçe mali destekte bulunma sözünü tutmasının sağlanabileceğinden umutluydular. Başıboş bir yayılmacılık politikası, savaş sırasındaki ittifakın dağılmasına ve sonuçta ekonomik desteğin kesilmesine yol açabileceğinden, büyük olasılıkla ülkeye zarar verecekti.

Son olarak, Sovyetler o kadar uzun süre bir parya devlet olarak dışlandıktan sonra saygın, sorumluluk sahibi bir

büyük güç olarak görülmeyi bekliyorlardı. Biraz da paradoksal bir yaklaşımla, tam da ideolojik inançlarının onlara tiksinmeyi öğrettiği kapitalist devletlerden saygı görmek için yanıp tutuşuyorlardı. Rusların tek istediği saygı değildi elbette; uluslararası kurullarda eşit söz hakkı elde etmekte ve çıkarlarının meşruiyetinin kabul görmesinde de ısrarlıydılar. Daha da önemlisi, sınırlarındaki genişlemenin Batılılar tarafından resmi olarak tanınmasını ve Doğu Avrupa'da oluşan nüfuz kürelerinin kabul görmesini, ya da en azından bu duruma razı olunmasını amaçlıyorlardı. Bütün bu kaygılar, Kızıl Ordu'nun çıplak gücünün elverdiğince toprağı ele geçirme yönündeki basiretsizce eğilimleri frenliyordu.

Bu kritik dönemeçte Sovyetler Birliği'nin hassas denge kurma eyleminin başında tarihin en amansız, acımasız ve kuşkucu yöneticilerinin bulunduğu gerçeği, Moskova'nın savaş sonrası hırslarının öyküsüne kaçınılması olanaksız bir kişisel unsur katar. Otoriter Stalin savaştan önce, savaş sırasında ve savaş sonrasında Sovyet siyasa yapımına tümüyle hâkim oldu ve hiçbir muhalefete tahammül göstermedi. Stalin'in halefi Nikita Kruşçev'in de hatırladığı gibi, "o konuşurdu, biz dinlerdik." Tarihçi John Lewis Gaddis, eski Bolşevik devrimci "1930'larda, yönettiği hükümeti ve hatta hükmettiği ülkeyi kendi patolojik derecede kuşkucu kişiliğinin kocaman bir uzantısına dönüştürdü," diye kaydeder. "Sayısız trajedi" doğuran "müthiş bir egoizm eylemi"ydi bu. II. Dünya Savaşı ertesinde Stalin, hem yurtiçindeki hem yurtdışındaki tüm olası rakiplerine olduğu gibi Batılı müttefiklerine karşı da derin bir kuşku ve güvensizlik içindeydi.

İosif Stalin

Ufak tefek, pek fazla karizması ya da hitabet yeteneği bulunmayan, Gürcistan doğumlu Stalin 1920'lerin ortalarından 1953'teki ölümüne dek ülkesini demir yumrukla yönetti. Sovyet diktatör 1930'larda iktidar dizginlerini daha da sıkılaştırdı – ve bunun halkına bedeli çok korkunç oldu. Stalin'in Sovyet tarımını zorla kolektifleştirmesinin ve sistematik baskıların doğrudan ya da dolaylı sonucu olarak yaklaşık 20 milyon Sovyet vatandaşı hayatını kaybetti.

Ancak Rus dış siyaseti, her ne kadar bunlar da önemli olsa da, yalnızca ve yalnızca Stalin'in acımasızlığının ve kanmak bilmez hükmetme susuzluğunun ürünü olarak yorumlanamaz. Tüm acımasızlığına, paranoyasına ve kendi halkına karşı zalimliğine rağmen Stalin genel olarak ihtiyatlı, dikkatli bir dış siyaset izledi ve her zaman, fırsatla risk arasında denge kurmaya çalıştı. Rus diktatör "güçler bağıntısı"nı daima büyük bir dikkatle hesapladı. ABD'nin üstün askeri ve sanayi gücüne bir gerçekçinin saygısıyla baktı ve tam lokma koparmanın direnç yaratacağı durumlarda yarım lokmayla yetindi. Stalin için her zaman komünizmi yayma arzusundan daha öncelikli olan Sovyet devletinin gereksinimleri, saldırgan bir yayılmacılık stratejisi değil, fırsatçılığı ihtiyatla birleştiren bir siyaset ve uzlaşma eğilimi gerektiriyordu.

Sovyet devletinin temelini oluşturan Marksist-Leninist ideoloji de Stalin'le başlıca yardımcılarının bakış açı-

larını ve politikalarını karmaşık, saptanması zor biçimlerde de olsa etkiledi. Marx'la Lenin'in öğretilerine derin inançları onlara Mesihvari bir gelecek inancı, Moskova kısa vadede hangi güçlüklerle karşılaşırsa karşılaşsın, tarihin onların tarafında yer aldığı yönünde rahatlatıcı bir güven duygusu kazandırmıştı. Stalin'le Kremlin'in seçkinleri sosyalist ve kapitalist dünyalar arasında çatışma yaşanmasını kaçınılmaz görüyorlardı ve proletarya devriminin güçlerinin sonunda baskın geleceğinden emindiler. Bu nedenle, güçler bağıntısı Batı'nın lehinde göründüğü zamanlarda çok fazla baskı yapmak istemediler. Dışişleri Bakanı V. M. Molotov'un deyişiyle, "İdeolojimiz, mümkün olduğunda saldırıya geçme anlamına gelir; mümkün olmadığındaysa bekleriz." İdeolojik katiyet kimi zaman ihtiyatlı bir sabır doğuruyorsa, kimi zaman da gerçekliği saptırıyordu. Rus liderler örneğin bu kadar çok Doğu Alman ve Doğu Avrupalının Kızıl Ordu güçlerini kurtarıcıdan çok zalim olarak görmesinin nedenini anlayamadılar; ayrıca rakip kapitalist devletlerle aralarında bir savaş çıkmasının kaçınılmaz olduğunu ve çok geçmeden kapitalist sistemin yeni bir küresel buhrana gireceğini düşünmeyi sürdürdüler.

İdeolojileri hem Sovyetlere hem Amerikalılara, kendi uluslarının dünya tarihindeki rolüne dair Mesihvari bir inanç kazandırdı. Çok geçmeden ortaya çıkacak Soğuk Savaş bölünmesinin iki tarafında da liderlerle sıradan vatandaşlar, kendi ülkelerinin ulusal çıkarların korunmasından çok daha geniş çaplı amaçlar adına hareket ettiğine inandılar. Hem Sovyetler hem Amerikalılar soylu güdülerle hareket ettiklerini düşündüler – insanlığı yeni, muh-

teşem bir barış, adalet ve düzen çağına yöneltmek. Dünyanın büyük bölümünün yere serilmiş olduğu bir dönemde iki ülkenin de ezici bir güce sahip olduğu düşünüldüğünde, birbirine zıt bu ideolojik değerler, kesin bir çatışma reçetesi anlamına geliyordu.

II. Bölüm

AVRUPA'DA SOĞUK SAVAŞ'IN KÖKENLERİ, 1945-1950

Kırılgan bir ittifak

Dünyanın önde gelen kapitalist gücüyle uluslararası proletarya devriminin başlıca savunucusu arasındaki, klasik bir mantık evliliği olan savaş dönemi ittifakı daha en baştan gerilim, güvensizlik ve kuşku yüklüydü. Nazi Almanya'sını yenilgiye uğratmak gibi ortak bir hedefin ötesine geçildiğinde, zorunluluktan doğmuş ve çatışmalı bir geçmişin ağırlığını taşıyan bu ortaklığı pekiştirecek pek bir şey yoktu. Ne de olsa ABD, Sovyet devletini doğuran Bolşevik devriminden itibaren bu devlete karşı sürekli düşmanlık sergilemişti. Kremlin'in liderleriyse ABD'yi, rejimlerini daha doğduğu andan itibaren boğmaya çalışmış kapitalist güçlerin elebaşı olarak görmüştü. Ardından ekonomik baskılar ve diplomatik tecrit başlamış, Amerikan hükümetinin sözcüleri Sovyet yönetimini ve temsil ettiği her şeyi sürekli olarak eleştirmişti. Washington'ın

Sovyetler Birliği'ni gecikmeli olarak, kuruluşundan 17 yıl sonra tanıması, özellikle de 1930'ların ortalarında ve sonlarında Stalin'in Hitler'in yeniden dirilen Almanya'sı karşısında ortak bir cephe oluşturma çabalarının ABD ve Batılı güçler tarafından kayıtsızlıkla karşılanması yüzünden, husumet denizini kurutmaya yetmemişti. En azından bu açıdan Batı tarafından bir kez daha yüzüstü bırakılan ve Alman kurtlarıyla tek başına yüzleşmek zorunda kalan Stalin 1939'da Nazi-Sovyet paktını büyük oranda, ülkesini savunma amacıyla kabul etmişti.

ABD I. Dünya Savaşı sonrası döneme özel mülkleri kamulaştırmış, savaş öncesinden kalma borçları reddetmiş ve tüm dünyada işçi sınıfı devrimlerine destek sözü vermiş asi, ne yapacağı öngörülemez bu rejimi aşağılayarak girdi. Amerikalı strateji uzmanları Sovyetler Birliği'nin kısıtlı konvansiyonel askeri gücünden korkmuyorlardı. Daha çok Marksist-Leninist iletinin başka ülkelerdeki –ve ABD'deki– ezilen kitleler için oluşturduğu çekimden ve fitilini ateşleyebileceği devrimci ayaklanmalarla, bunların sonucunda oluşacak istikrarsızlıktan kaygılanıyorlardı. Washington bu nedenle 1920'ler boyunca ve 1930'ların başlarında komünistlik virüsünü karantinaya almaya ve Moskova'daki serdümenlerini tecrit etmeye çalıştı. Başkan Herbert Hoover anılarında, "kötü ve utanılacak bir komşuyla yaşamak gibiydi," diye yazacaktı. "Ona saldırmadık, ama evlerimize davet ederek iyi hal kâğıdı da vermedik." Roosevelt'in 1933'te, ticari ve jeopolitik hesapların sonucunda ülkeyi diplomatik olarak tanıması aslında pek bir şeyi değiştirmedi. Sovyetler-Amerika ilişkisi Temmuz 1941'de Hitler'in Sovyet müttefikine ihanet

etmesine dek soğukluğunu korudu. Almanya'yla Rusya arasındaki Faustvari ittifak Amerika'nın Stalin rejimine karşı nefretini daha da artırmıştı. 1939-1940 döneminde Sovyet liderin fırsatçı davranıp Polonya, Baltık devletleri ve Finlandiya'ya saldırmak için Almanları bahane olarak kullanması üzerine Amerikan toplumunda Sovyet karşıtlığı iyice arttı.

Almanların Sovyetler Birliği'ni istila etmesinden sonra ideolojik antipati yerini *realpolitik*'in zorunluluklarına bıraktı. Roosevelt'le önde gelen strateji uzmanları, Sovyetler Birliği'nin Alman saldırısına karşı koyabilmesinin ABD için jeostratejik açıdan ne denli avantajlı olacağını anlamakta gecikmediler; kaynakları bu denli bol bir ülkeye boyun eğdirmenin Almanya'nın gücünü artırmasından kaygılanıyorlardı. Sonuçta ABD, Kızıl Ordu'nun şansını artırmak için 1941 yazından itibaren Sovyetler Birliği'ne askeri malzeme yollamaya başladı. Tarihçi Waldo Heinrichs'in yerinde bir nitelemeyle belirttiği gibi, Haziran 1941'den itibaren Roosevelt'in politikalarının temel dinamiği, "Almanya'nın yenilgiye uğratılması için Sovyetler Birliği'nin ayakta kalmasının ve Amerika'nın güvenliği için de Almanya'nın yenilgiye uğratılmasının şart olduğu inancı"ydı. Sovyetler Birliği'nin ayakta kalmasının Alman saldırganlığına karşı verilen savaşımda kritik önem taşıdığını müzmin bir antikomünist olan Churchill bile hemen anlamıştı. "Hitler cehennemi istila etseydi, Avam Kamarası'nda şeytan için en azından bir olumlu göndermede bulunurdum," diye nükte yapıyordu. Böylece Amerikalılar, Sovyetler ve İngilizler ortak bir düşmana karşı savaşır durumda buldular kendilerini; Pearl Harbor'dan iki

gün sonra Hitler'in ABD'ye savaş ilan etmesi bu gerçeği resmileştirdi. Savaş sırasında ABD'den Sovyetler Birliği'ne akan 11 milyar doları aşkın askeri yardım, Washington'la Moskova'yı birbirine bağlayan yeni ortak çıkar duygusunun en somut ifadesi oldu. Bu arada ABD hükümetinin savaş sırasındaki propagandalarıyla, "Joe Amca" Stalin'e ve başında bulunduğu kötü, uzun zamandır nefret edilen rejime dair imge yumuşatılmaya çalışıldı.

Ancak ortak Alman düşmanlarına karşı tam olarak nasıl, nerede ve ne zaman savaşılacağı sorusu çok geçmeden Büyük İttifak içinde sürtüşmeye neden oldu. Anayurdundaki yoğun askeri baskıyı hafifletmek isteyen Stalin, Almanlara karşı ikinci bir büyük cephenin mümkün olduğunca çabuk açılması için İngiliz ve Amerikalı ortaklarına baskı yapıyordu. Ama Roosevelt'in vaatlerine rağmen ABD'yle İngiltere, Pearl Harbor'dan iki buçuk yıl sonrasına dek büyük bir ikinci cephe açmamayı yeğlediler ve bunun yerine, 1942'yle 1943'te Kuzey Afrika'yla İtalya'da daha risksiz, yanal operasyonlara giriştiler. Stalin Haziran 1943'te kuzeybatı Avrupa'da bir yıl daha ikinci bir cephe açılmayacağını öğrendiğinde Roosevelt'e öfkeyle, Sovyet Hükümeti'nin "müttefiklerine karşı güveni (...) ağır bir baskı altındadır," diye yazdı. İstihzayla, "Sovyet ordularının yaptığı ve kıyaslandığında İngiliz-Amerikan ordularının fedakârlıklarını önemsiz kılan muazzam fedakârlıklar"a dikkat çekti. Stalin şaşırtıcı olmayan bir tutumla, müttefiklerinin ikmal ve hazırlık sorunlarına hiç aldırmadı. Silahlı Alman kudretinin ağır darbesiyle karşı karşıya gelmeden önce bekleme lüksüne sahiptiler, Ruslarınsa böyle bir lükslerinin olmadığı açıktı. Stalin, müt-

tefiklerinin Sovyetlerin elini rahatlatmaya fazla öncelik vermediklerinden kuşkulanmaktaydı ve Amerikalılarla İngilizlerin kendi askerlerinin daha fazlasının hayatta kalmasını sağlayacaksa Hitler'e karşı savaşta Sovyetlerin ölmelerini tercih edecekleri anlamında bakılırsa, kesinlikle haklıydı. Haziran 1944'te Müttefiklerin Alman işgalindeki Normandiya'yı uzun bir ertelemeden sonra istilaya başlamalarına dek *Wehrmacht* tümenlerinin % 80'den fazlasını Sovyet güçleri zapt edecekti.

Savaş sırasındaki ittifakı siyasi tartışmalar da sarsıyordu. Bunlardan en zorluları, Almanya'ya dayatılacak barış şartları ve Doğu Avrupa'nın savaş sonrasındaki statüsüydü. Kasım 1943'te, yani savaş sırasında Tahran'da gerçekleştirilen konferansta ve ertesi yıl boyunca Stalin, savaştan sonra Almanya'nın endüstriyel-askeri gücünü kısa sürede yeniden kazanacağı ve bir kez daha Sovyetler Birliği için ölümcül bir tehdit oluşturacağı yönündeki inancını Roosevelt'le Churchill'e aktardı. Rus lider bu nedenle, Almanya'yı hem topraklarından hem sanayi altyapısından yoksun bırakacak katı bir barış anlaşması yapılması için tüm gücüyle ısrar etti. Bu yaklaşım Sovyetler Birliği'nin hem Almanya'yı güçsüz bırakma, hem bu ülkeden Sovyetlerin yeniden inşa çalışmalarına önemli bir katkı elde etme gereksinimlerini karşılayacaktı. Roosevelt Stalin'in ceza önerilerini kabul etmeye isteksizdi, ancak Stalin'e, Almanya'nın kalıcı olarak sakatlanmasını kendisinin de yararlı gördüğünü söyledi. Aslında o noktada ABD'li uzmanlar, birbirine rakip dürtüler karşısında kararsızdılar: böylesi bir kıyımı başlatmış olan ülke ezilip parçalanacak mıydı, yoksa yüce gönüllü bir yaklaşımla işgal dönemi, sa-

vaşın paramparça ettiği Avrupa'nın rehabilitasyonu gibi muazzam bir işte kaynakları ve sanayisi tümüyle kullanılarak, savaş sonrasında Avrupa'da yapıcı bir rol üstlenecek yeni bir Almanya'nın yaratılması için mi kullanılacaktı? Roosevelt'in ceza yaklaşımına ilk başta onay vermesine karşın, sonraki gelişmelerin de acı verici bir biçimde gözler önüne sereceği gibi, bu konu çözümlenmeye çok uzaktı.

Sovyetlerin güvenlik çıkarları açısından yine yaşamsal olan Doğu Avrupa meselelerinin kolayca çözümlenmesi de zordu. Amerikalılarla İngilizler Doğu Avrupa'da bir Sovyet nüfuz küresi oluşmasını –diğer bir deyişle, Sovyetlerin baskın bir ağırlık sahibi oldukları bir Doğu Avrupa'yı– hem kuramsal olarak hem de uygulamada kabullenmişlerdi. Savaş sırasındaki nüfuz küreleri diplomasisinin en kaba çeşitlemesinde Churchill'le Stalin Kasım 1944'te, Balkanların büyük bölümünün İngiliz ya da Rus nüfuz alanlarına bölündüğü ünlü "yüzde anlaşmaları"na onay verdiler. Ancak Amerika'nın savaş sonrası siyasi düzen planlarının temel taşını oluşturan özgür ve demokratik kendi kaderini tayin hakkı ilkelerini açıkça ihlal eden bu *modus vivendi*'yi Roosevelt hiçbir zaman imzalamadı. Almanya ve Sovyetler Birliği tarafından istilası Avrupa savaşını başlatmış olan Polonya, sorunun çözümsüzlüğünü gayet iyi özetliyordu. Savaş yılları sırasında iki rakip Polonya hükümeti uluslararası düzeyde tanınmak için yarıştılar: bunlardan birinin merkezi Londra'daydı ve Sovyet karşıtı Polonya milliyetçilerinin yönetimindeydi; Polonya'nın Lublin kentinde kurulu olan ötekiyse temelde Sovyetlerin kukla rejimiydi. Böylesine kutuplaşmış bir siyasi varlıkta ortak zemin bulmak olanaksızdı; dolayısıyla, Roosevelt'in

1. Churchill, Roosevelt ve Stalin Şubat 1945'teki Yalta zirvesi sırasında fotoğrafçılara poz verirken.

yurtiçindeki siyasi çatışmalarda alışkın olduğu şekilde anlaşmaya varmanın pek fazla yolu yoktu.

Şubat 1945'teki Yalta Konferansı'nda Roosevelt, Churchill ve Stalin bir yandan savaşın son oyununu planlarken, bu temel çatışmaların bazılarını da çözüme kavuşturmaya çalıştılar. Savaş sırasındaki işbirliğinin zirvesini temsil eden bu konferansta varılan uzlaşmalar hem mevcut güç dengesini, hem de "Üç Büyük" liderin bu alışılmadık ittifakın hayatta kalması için ihtiyaç duyulan işbirliği ve uzlaşma ruhunu sürdürme kararlılığını yansıtır. Kritik Polonya meselesinde Amerikalılarla İngilizler, Stalin'in yönetimin temsil düzeyinin genişletilip serbest seçimlerin yapılmasına izin vermesi koşuluyla, Sovyet destekli Lublin

hükümetini tanımayı kabul ettiler. Stalin, Amerika'nın savaş hedeflerinden birinden vazgeçilmesi ayıbını örtecek bir incir yaprağı arayan Roosevelt'in gönlünü almak –ve (çoğu Demokrat seçmenler olan) Doğu Avrupa kökenli milyonlarca Amerikalıyı yatıştırmak– için, Kurtarılmış Avrupa Bildirisi'ni kabul etti. Halka açık bu belgede üç lider, Avrupa'nın kurtarılmış ülkelerinin her birinde yeni, temsilci yönetimlerin kurulmasında demokratik süreçleri desteklemeye söz verdiler. Sovyet lider aynı zamanda, Almanya'nın tazminat ödemeye zorlanacağı güvencesini aldı; masaya geçici bir teklif olarak konan 20 milyar doların 10 milyarı Sovyetler Birliği'ne ayrılacaktı. Ama bu konuda nihai anlaşma gelecekteki bir zamana ertelendi. Yine Yalta'da müzakere edilen, Avrupa Savaşı'nın sona ermesinden sonraki üç ay içerisinde Sovyetlerin Japonya'ya karşı verilen savaşa katılma sözü ve Sovyetlerin Birleşmiş Milletler'e katılmayı resmi olarak kabul etmesiyse ABD için önemli bir diplomatik başarı oldu.

İşbirliğinden çatışmaya, 1945-1947

Ancak konferansın kapanış oturumlarından birkaç hafta sonra, Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki eylemleri karşısında İngilizlerle Amerikalıların giderek artan hoşnutsuzluğu Yalta ruhunu sarstı. Sovyetler Birliği'nin komünist olmayan Polonyalılara karşı amansız ve acımasız baskısı, Kızıl Ordu tarafından yakın zamanlarda kurtarılmış Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'daki zalimce eylemleriyle birleştiğinde, Churchill ve Roosevelt için Yalta anlaşma-

larının ihlali anlamına geliyordu. Churchill Roosevelt'i, Polonya'yı "bizimle Ruslar arasında bir test vakası" yapmaya çağırdı. Amerikalı lider, Stalin'in davranışları karşısında aynı derecede kaygılanmakla birlikte, buna itiraz etti; Ruslarla mantıklı bir alışverişin sürdürülebileceğine son günlerine dek inanacaktı. Roosevelt 12 Nisan'da ağır bir beyin kanamasına teslim olduğunda bu göz korkutucu sorumluluk deneyimsiz Harry S. Truman'ın omuzlarına yüklendi. Böylesine önemli bir anda Amerikan liderinin değişmesinin ABD-Sovyet ilişkilerinin seyrinde ne derece fark yarattığı hâlâ yoğun akademik tartışma konusudur. Truman'ın sertlik yanlısı danışmanlarının Ruslara ters davranmanın Amerikalıların istediklerini elde etmelerini sağlayacağı yönündeki tavsiyesini kabul etmekte öncelinden daha istekli olduğu görülecekti. Truman 20 Nisan tarihindeki aydınlatıcı ve sık sık alıntılanan bir yorumunda, ABD'nin önemli konularda istediklerinin % 85'ini almaması için hiçbir neden görmediğini söylemiştir. Üç gün sonra Sovyet Dışişleri Bakanı V. M. Molotov'a kabaca, ülkesinin Polonya konusundaki anlaşmalara uymasını sağlamasını buyurdu. Churchill de Sovyet vahşiliği ve zorbalığı olarak gördüğü tutumlardan hoşnutsuzdu ve savaşın parçaladığı Almanya'da Üç Büyükler'in, güç denemesi niteliğinde bir toplantıda bir araya gelmesi için sahneyi hazırlıyordu.

Temmuz 1945'te, yani Almanların teslim olmalarından iki ay sonra ABD, İngiltere ve Sovyetler liderleri, büyük savaş dönemi konferanslarının sonuncusunda, sorunlarını çözmek için bir girişimde daha bulundular – ve karışık sonuçlar aldılar. Berlin'in bombardımanlarla yıkıl-

mış Potsdam banliyösünde gerçekleştirilen toplantılarda Doğu Asya'daki sınır düzenlemeleri ve Sovyetlerin Pasifik Savaşı'na girişlerinin kesin zamanlaması dahil olmak üzere pek çok mesele ele alındı. Ama iki haftalık konferansa damgasını vuran en zorlu sorunlar, Doğu Avrupa'yla Almanya'daki savaş sonrası düzenlemelerle ilgiliydi. Stalin bu oturumların en başlarında en önemli iki diplomatik hedefinden birine ulaştı: İngilizlerle Amerikalıların yeni kurulmuş Varşova rejimini tanımaları. Büyük İttifak ortakları, genişletilmiş batı sınırları kabaca eski Alman topraklarından biçimlendirilmiş olsa da, Sovyet egemenliğindeki Polonya oldubittisini kabul etmekten başka seçenekleri olmadığı düşüncesindeydiler. Ancak Bulgaristan ve Romanya'da Sovyetlerin yerleştirdiği yönetimlerin de aynı şekilde tanınması olasılığı karşısında çileden çıktılar. Katılımcılar bunun yerine, bunların ve savaştan kaynaklanan öteki sınır sorunlarının gelecekteki toplantılarda ele alınacağı ve yenik Mihver güçleri için barış anlaşmalarının hazırlanacağı Dışişleri Bakanları Konseyi'ni kurdular.

Şiddetli tartışmalara yol açan Almanya –yani Churchill'in yerinde tanımıyla "büyük sorun"– konusunda Amerikan destekli bir uzlaşmaya varılmasıyla oturumlar kilitlenmekten kurtarıldı, ancak bu çözümün bedeli de ülkenin ekonomik açıdan fiilen bölünmesi olacaktı. Başlıca tökezletici engel yine savaş tazminatı konusu olmuştu. Stalin'in Yalta'da üzerinde anlaşıldığını düşündüğü, Almanya'dan 10 milyar dolar tutarında savaş tazminatı alınması konusundaki ısrarı, Truman'la danışmanlarının şiddetli itirazıyla karşılaştı. Artık Batı Avrupa'nın –ve ABD'nin– ekonomik açıdan toparlanmasının ve gelecek-

teki refahının ekonomik açıdan canlı bir Almanya gerektirdiğine inanan Amerikalılar, bu amaca ulaşılmasını engelleyecek her tür plana karşıydılar. İçişleri Bakanı James F. Byrnes'ın öne sürdüğü uzlaşmayı Sovyetler sonunda,

2. Churchill, Truman ve Stalin Temmuz 1945'deki Potsdam Konferansı sırasında Churchill'in konutunun önünde poz verirken.

isteksizce kabul ettiler. Bu uzlaşmaya göre dört işgal gücü –ABD, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği– temelde kendi işgal bölgelerinden tazminat alacaklardı; Sovyetlere ayrıca, batı bölgelerinden bazı büyük donanımların verilmesi vaat edildi. Ancak ülkenin en sanayileşmiş ve kaynak zengini kesimlerinin yer aldığı batı bölgeleri uygulamada Rus nüfuzundan uzak olacaktı. Büyük İttifak'taki ortaklar –savaşın en tartışmalı diplomatik sorunu ve Soğuk Savaş'ın da temelinde kalmayı sürdürecek sorun olan– Alman meselesinde ortak bir yaklaşım üzerinde anlaşmaya varamadıklarından, birlik görüntüsünü korumaya çalışırken temelde bölünmeyi seçmişlerdi. Bu sonucun etkileri çok geniş çaplı olacaktı. Almanya'nın Batı ve Sovyet işgalleri altındaki bölümlerinin ayrı ekonomik-siyasi sistemlere girişinde ilk adımı temsil ediyordu ve Avrupa kıtasının Doğu ve Batı olarak bölüneceğinin habercisiydi.

Truman yine de, Potsdam'da varılan meşum kararlardan tatmin olduğunu ifade etti. O dönemde, "Stalin'den hoşlanıyorum," diyecekti: "Dobradır. Ne istediğini bilir, elde edemeyeceği zamansa uzlaşmaya varır." Amerikalı liderin Sovyet muadiliyle gelecekteki müzakerelerinde istediklerinin çoğunu elde edebileceği yönündeki güveni özellikle, başkana ve önde gelen danışmanlarına göre Washington'ın elinde tuttuğu iki koza dayanıyordu: ekonomik gücü ve atom bombasına sahip tek ülke olması. Potsdam görüşmelerinin ortasında, New Mexico'da gerçekleştirilen atom bombası denemesinin başarılı olduğu haberi geldiğinde Truman'ın özgüveni daha da pekişti. Savaş Bakanı Henry Stimson'ın hoşnutlukla kullandığı nitelemeyle Amerika'nın "floş ruvayel"i, Amerikan çıkar-

larına uygun diplomatik düzenlemeler yapılması olasılığını kesinlikle artıracaktı – ya da, Truman'la yakın çevresi öyle düşünüyorlardı. 6 Ağustos'ta Hiroşima'ya, 9 Ağustos'ta Nagasaki'ye atılan ve 115.000 kişiyi anında öldürüp on binlerce kişiyi radyasyon hastalığından ölmeye mahkûm eden atom bombaları Japonya'yı silah bırakmaya zorlamıştı. Bombanın kullanılması aynı zamanda, Amerika'nın askeri-diplomatik hedeflerine de hizmet etti: savaşın hızla sona ermesini sağlayarak binlerce Amerikalının hayatını kurtardı, Pasifik sahnesinde Sovyet askerine duyulan ihtiyacı ortadan kaldırdı (gerçi Sovyet askerleri yine de Mançurya'ya girdi) ve Sovyetlerin savaş sonrasında Japon işgalinde rol sahibi olmalarının önünü kesti.

Yine de Roosevelt idaresinin elindeki kozlara rağmen Japonya'nın teslim oluşunu izleyen aylarda Sovyet-Amerikan ilişkileri giderek bozuldu. Eski müttefikler hâlâ en zorlu sorunlar olan Doğu Avrupa ve Almanya'nın yanı sıra, atom silahlarının uluslararası kontrolü konusundaki zıt görüşleri, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz konusundaki çıkar çatışmaları, Amerikan ekonomik yardımı ve Sovyetlerin Mançurya'daki rolü konularında da çatışıyorlardı. Dışişleri Bakanları Konseyi'nin çeşitli toplantılarında bazı uzlaşmalara varılmasına karşın 1946, Büyük İttifak'ın çöküşünü ve tam bir Soğuk Savaş'ın başlangıcını işaret edecekti.

O yıl boyunca Truman idaresiyle başlıca Batı Avrupalı müttefikleri Stalin Rusya'sını giderek, daha fazla toprak, kaynak ve tavize karşı iştahı doymak bilmez, fırsatçı bir zorba olarak görmeye başladılar. Moskova'daki kıdemli ABD diplomatı olan George F. Kennan 22 Şubat 1946 tarihli "uzun telgraf"ında bu değerlendirmeyi ifade etti. Kennan,

Sovyetlerin kapitalist dünyaya düşmanlıklarının geleneksel Rus güvensizliğinin Marksist-Leninist dogmayla talihsiz bileşiminin sonucu ve hem değişmez hem kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktaydı. Kremlin'in liderlerinin Sovyet halkına baskıcı bir totaliter rejim dayatmış olduklarını ve şimdi de, iktidarda kalmalarını sağlayan tiranlığı sürdürmelerine bahane olarak dış düşmanların sözde tehdidini kullandıklarını savunuyordu. Kennan'ın tavsiyesi kesindi: zaten hiçbir işe yaramayacak olan uzlaşma yaklaşımından vazgeçilsin; bunun yerine, Sovyet güç ve nüfuzunun yayılmasının kontrol altına alınması üzerinde çalışılsın. Kremlin'in ancak kendisinden üstün bir güce boyun eğeceğinde ısrarlıydı. Artık iktidarda olmayan Winston Churchill 5 Mart'ta, giderek güçlenen bu Sovyet karşıtı koroya açıkça katıldı. Savaş döneminin İngiltere lideri, Missouri'nin Fulton kentinde, yanında onu onayladığı açıkça görülen Truman'la, şöyle yakınacaktı: "Baltık'taki Stettin'den Adriyatik'teki Trieste'ye dek, Kıta'nın üzerine demir bir perde indi." Churchill, komünistlerin yayılmacılığının artık Hıristiyan uygarlığını tehdit ettiği uyarısında bulunuyordu.

Batı başkentlerinden yayılan düzeyde bir korkunun ve kimi Amerikan çevrelerinde yazılan kıyamet senaryolarının nedeni tek başına Sovyetlerin davranışı değildir. Stalin rejiminin neredeyse her dönemeçte avantajlarını kullandığına kuşku yok. Polonya, Romanya ve Bulgaristan'a itaatkâr yönetimler dayattı, doğu Almanya'daki işgal bölgesinde tam bir nüfuz küresi yarattı, ilk başta askerlerini İran'dan çekmeyi reddederek, Mart 1946'da Soğuk Savaş'ın ilk büyük krizini başlattı, taviz elde etmek için Türkiye'ye baskı yaptı, hatta gözdağı vermek için Bulga-

ristan sınırına asker yığdı, Mançurya'yı talan etti ve başka şeyler de yaptı. Ancak Sovyetler aynı zamanda Macaristan ve Çekoslovakya'da görece serbest seçimlerin yapılmasına izin verdiler, Finlandiya ve Avusturya'da temsilci yönetimlerin kurulmasında işbirliği yaptılar, kurumsallaşmış Dışişleri Bakanları Konseyi aracılığıyla Batılı güçlerle müzakerelere katılmayı sürdürdüler ve hatta İtalya'da, Fransa'da ve Batı Avrupa'daki bazı başka yerlerde güçlü komünist partileri zapt etmek üzere harekete geçtiler. Kısacası Sovyetlerin tutumu, Kennan'la Churchill'in değerlendirmelerinden daha incelikli ve dengeli yorumlar yapılmasına açıktı.

Aslında Amerikalı ve İngiliz analistlerin en çok korktukları şey ne kendi başına Sovyetlerin davranışlarıydı, ne de bu davranışların altında yattığı düşünülebilecek düşmanca niyetler. En azından kısa vadede, Sovyet askeri kapasitesi konusunda gereksiz yere kaygılanıyor da değillerdi. Önde gelen Amerikalı ve İngiliz askeri uzmanlar Sovyetler Birliği'nin ABD'ye karşı savaşma riskine girecek kadar güçlü olmadığına inanıyorlardı; özellikle de Kızıl Ordu'nun Batı Avrupa'ya saldırmasını olası görmüyorlardı. Amerikalı ve İngiliz siyasa yapıcıları kaygılandıran daha çok, savaş sonrası dünyasında etkisini hâlâ sürdüren sosyoekonomik sıkıntıdan ve bunun sonucu olan siyasi kargaşadan Sovyetler Birliği'nin yararlanması olasılığıydı. Bu şartlar tüm dünyada solun yükselişine katkıda bulunmuştu; Batı Avrupa'da komünist partilerin popülerliğinin artmasıyla rahatsız edici bir biçimde gözler önüne serilen, ama aynı zamanda tüm Üçüncü Dünya'da devrimci, sömürgecilik karşıtı ve radikal milliyetçi hareketler yaşan-

masıyla da kendini belli eden bir olguydu bu. Savaşın ağır sosyal ve ekonomik etkileri tüm dünyada pek çok halkın komünizmi çekici bir alternatif olarak görmesine yol açmıştı. Batılı dışişleri ve savunma bakanları yerel komünist partilerle devrimci hareketlerin, antifaşist haçlı seferinde oynadığı merkezi rolle meşruiyeti ve prestiji artmış olan Sovyetler Birliği'yle ittifak kurmalarından korkuyorlardı. Bu durumda Kremlin gücünü artırarak, dolaysız askeri eyleme bile gerek duymadan nüfuzunu güçlendirebilirdi. Amerikalı strateji uzmanları 1940-1941'in korkutucu gölgesinden kurtulamıyorlardı. Bir kez daha yabancı, tehdit edici bir ideolojiyle silahlanmış bir düşman güç Avrasya'nın kontrolünü ele geçirebilir ve böylece dünya güç dengesini ABD aleyhine çevirerek önemli pazar ve kaynaklara erişimini engelleyebilir, ülkenin siyasi ve ekonomik özgürlüğünü tehlikeye sokabilirdi.

Hatlar çiziliyor

ABD bu dağınık olsa da ciddi tehditlere karşılık vermek amacıyla 1947'nin ilk yarısında, hem Sovyetler Birliği'ni zapt etme, *hem de* komünizmin cazibesini azaltma amaçlı bir stratejiyi uygulamaya sokmak üzere baş döndürücü bir hızla harekete geçti. Londra'nın gücünün azalmasının ve mali sıkıntıların derinleşmesinin zorunlu hale getirdiği bir İngiliz girişimi, ABD'nin diplomatik saldırısının ilk kritik adımını teşvik etti. İngiliz hükümeti 21 Şubat'ta Dışişleri Bakanlığı'na, Yunanistan ve Türkiye'ye artık mali ve askeri destekte bulunamayacağını bildirdi. Amerikalı yetki-

liler çok geçmeden, doğu Akdeniz'in –ve ötesindeki petrol zengini Orta Doğu'nun– Sovyet nüfuzu altına girmesinin engellenmesinde İngiltere'nin eski rolünü artık ABD'nin üstlenmesi gerektiğine karar verdiler. Truman, maliyetleri düşünen Kongre'nin ve yeni uluslararası yükümlülükler üstlenilmesini kabullenmeye isteksiz halkın desteğini kazanmak amacıyla 12 Mart'ta Kongre'de etkileyici bir konuşma yaparak, Yunanistan'la Türkiye'nin kuşatma altındaki yönetimlerine ekonomik ve askeri yardımda bulunulması için 400 milyon dolar istedi.

ABD bir açıdan, İngiliz gücünün azalmasının yarattığı güç boşluğunu doldurmaktan başka bir şey yapmıyordu. Sağcı Yunan yönetimi, komünist Yugoslavya'nın desteklediği yerli komünistlerle iç savaş halindeydi. Türklerse Çanakkale Boğazı'nda tavizler elde etmek isteyen Rusların ısrarlı baskısıyla karşı karşıyaydılar. Bu nedenle Moskova'yla müttefikleri İngilizlerin geri çekilişinden yararlanacak durumdaydılar ve bu da Amerikalıların engellemek istediği, rahatsız edici bir olasılıktı. Ancak Truman doktrininin asıl önemli yönü güç siyasetinin temel gerçeklerinden çok, Amerikan başkanının teklifini sunmak için seçtiği yoldur. Truman halkı etkilemek için abartılı bir söyleme, kutuplaşma imgelemine ve bilinçli bir basitleştirmeye başvurarak yalnızca bu girişim için değil, daha aktif bir Amerikan dış siyaseti –aynı anda hem Sovyet karşıtı hem *antikomünist* olacak bir siyaset– için halkın ve Kongre'nin onayını almaya çalışıyordu. Bu nedenle Truman doktrini hem ideolojik, hem jeopolitik Soğuk Savaş ilanıydı. Ancak çok sayıda belirsizlik de vardı ve bunlar tüm Soğuk Savaş dönemini etkileyecekti. Böylesine kapsamlı bir taahhü-

dü haklı kılan tehdit tam olarak neydi? Sovyet gücünün artması olasılığı mı? Yoksa Amerikan değerlerine karşıt fikirlerin yayılması mı? Birbirinden oldukça farklı bu iki tehlike ABD düşünüşünde hiç fark edilmeden birleşti.

Truman Doktrini

Truman Yunan-Türk yardım paketi başvurusunda Kongre'ye, "Dünya tarihinin şu anında, neredeyse her ulus alternatif yaşam biçimleri arasında seçim yapmak zorundadır," dedi. Asla doğrudan adını vermemekle birlikte Sovyetler Birliği'nin hainliklerini sıraladıktan sonra, "silahlı azınlıkların ya da dış baskıların boyunduruk altına alma denemelerine direnen özgür halkları desteklemek ABD'nin siyaseti olmalıdır," uyarısıyla sözlerini tamamladı. Nefes kesici derecede açık uçlu olan bu taahhüde çok geçmeden Truman Doktrini adı takılacaktı.

Truman'ın çığır açıcı konuşmasından üç ay sonra ABD, diplomatik saldırısının ikinci önemli evresini açıkça ilan etti. Dışişleri Bakanı George C. Marshall, Harvard Üniversitesi'nin mezuniyet töreninde yaptığı konuşmada, toparlanma çabalarını eşgüdümlü hale getirmeyi isteyen tüm Avrupa ülkelerine Amerikan yardımı verileceği vaadinde bulundu. ABD'nin yakında verilecek adla Marshall Planı aracılığıyla savaşmayı amaçladığı düşmanlar, savaş sonrasında Avrupa'da solun yükselişini besleyen

açlık, yoksulluk ve karamsarlıktı; toparlanma çabalarının sekteye uğraması ve son 80 yıldır yaşanan en sert kış bu şartları daha da ağırlaştırıyordu. İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'le Fransa Dışişleri Bakanı Georges Bidault, Marshall'ın uvertürüne hiç vakit geçirmeden ve coşkuyla yanıt verdiler. İlgili Avrupa devletleri arasında bir toplantı düzenlediler ve bu toplantıda çok geçmeden, önerilen Amerikan yardım programını yönlendirecek bir dizi ilke belirlendi. İngiltere, Fransa ve başka Batı Avrupa yönetimleri ağır ekonomik sorunların hafifletilmesi, yerel komünist partilerin önünün kesilmesi ve Sovyet yayılmasının engellenmesi için altın bir fırsat bulmuşlardı. Kısacası, Truman yönetiminin savaş sonrası ortamda gördüğü tehlikelerle ilgili kaygıların pek çoğunu paylaşıyorlardı, ancak Avrupalılar bu tehdide dair anlayışlarında ideolojik açıdan Amerikalı muadilleri kadar saplantılı değillerdi. Batı Avrupalı liderlerin savaş sonrasında ABD'nin Avrupa'da daha aktif bir siyaset izlemesini ve daha güçlü bir varlığa sahip olmasını memnuniyetle karşılamalarının –ve bu yaklaşımı davet etmelerinin– nedeni, bunun kendi ekonomi, siyaset ve güvenlik gereksinimleriyle uyuşmasıydı. Marshall Planı Batı Avrupa'ya 13 milyar dolar tutarında destek sağlayacak, ekonomik toparlanışın ivmelenmesine yardımcı olacak, Avrupa'nın ekonomik bütünleşmesini teşvik edecek ve Amerikan malları için önemli bir pazarın geri kazanılmasını sağlayacaktı. Avrupa Toparlanma Programı'nın Rusya'nın uydu devletler üzerindeki gücünün zayıflatılmasında kullanılmasından korkan Stalin, Doğu Avrupa'nın katılımını yasakladı. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov Paris'teki örgütlenme konferansından

Marshall Planı için, "Avrupa'yı iki devletler grubuna bölecek" uyarısıyla çıkıp gitti.

Almanya siyaseti konusunda kesin bir yeniden yönlenme, Truman yönetiminin diplomatik saldırısının ayrılmaz parçalarından bir diğerini oluşturuyordu. Alman sanayisi ve kaynakları Avrupa'nın ekonomik büyümesinin vazgeçilmez motoru olduğundan, Amerikalı siyaset yapıcılar Almanya'daki batı işgal bölgelerinin Marshall Planı'na katılımını zorunlu buluyorlardı. Marshall Planı'nın açıklanmasından bile önce ABD, bu döneme gelindiğinde iç içe geçmiş olan Amerikan ve İngiliz işgal bölgelerinde kömür üretimini artırmak üzere harekete geçmişti. Washington'daki planlamacılar küresel barış ve refahın, ayrıca ABD'nin güvenliğinin ve ekonomik refahının Avrupa'nın ekonomik toparlanışına bağlı olduğuna ve bu öncelikli siyasi hedeflerin de güçlü, ekonomik açıdan yeniden dirilmiş bir Almanya gerektirdiğine inanmaktaydılar. Bu hedefler, başka her şeyden önemli olan Alman sorununda Sovyetler Birliği'yle diplomatik uzlaşmaya varılmasının önünde engeldi. Dışişleri Bakanı Marshall'ın Avrupa Toparlanma Programı'na Almanya'nın da dahil edilmesindeki ısrarı, Almanya'daki dört gücün anlaşması konusunda geriye kalmış olasılıkları temelde ortadan kaldırdı ve doğrudan, Dışişleri Bakanları Konseyi'nin Kasım 1947'deki toplantılarının çöküşüne neden oldu. Üst düzey bir Amerikalı diplomat yakın çevresine, "Almanya'nın Rusların kabul edebileceği şartlarla birleşmesini ne istiyoruz ne de böyle bir niyetimiz var aslında," itirafında bulunacaktı. Yeniden birleşen Almanya'nın zamanla Sovyetler Birliği'yle ittifak kurması ya da en az bunun kadar kötü bir olasılıkla ta-

rafsız bir tutum benimsemesi riskini almaktansa ülkenin bölünmesini tercih eden ABD, İngiltere ve Fransa 1948 başlarında, bağımsız bir Batı Alman devleti kurulması yönünde ilk adımları attılar. İngiltere Büyükelçisi Lord Inverchapel'in yerinde gözlemine göre Amerikalılar, "Almanya'nın bölünmesi ve bu iki parçanın rakip Doğu ve Batı kürelerine girmesi, giderek büyüyen bir Sovyet hegemonyasının sınırında sahipsiz bölge yaratılmasına tercih edilen bir durumdur" düşüncesine inanıyorlardı.

Stalin'in Alman gücünün yeniden dirilmesi konusunda sık sık dile getirdiği kaygıları düşünüldüğünde, Batı siyasetinin bu girişimlerine Sovyetlerin sert bir tepki vereceği kesindi. Amerikalı yetkililer bunu bekliyorlardı elbette – ve hayal kırıklığına uğramadılar. Eylül 1947'de Polonya'da gerçekleştirilen bir konferansta Sovyetler, hem Doğu Avrupa'daki uydu devletler, hem Batı Avrupa'daki komünist partiler üzerindeki kontrollerini sertleştirmek amacıyla Komünist Enformasyon Bürosu'nu (Kominform) kurdular. Marshall Planı'nı "Sovyetler Birliği'ne saldırmak için sıçrama tahtası" işlevi görecek bir Batı ittifakı oluşturma amaçlı bir stratejinin parçası olmakla eleştiren Rus baş delege Andrey Zdanov artık dünyanın "iki kamp"a ayrılmış olduğunu söyledi. Ardından, Şubat 1948'de Çekoslovakya'da Sovyet destekli bir darbe yapıldı. Hükümetteki komünist olmayan bakanların azline yol açan bu darbenin sonunda saygın Dışişleri Bakanı Jan Masaryk –son derece kuşkulu şartlar altında– hayatını yitirdi. Macaristan'da komünist olmayan muhalefete uygulanan sert baskıyla birlikte ele alındığında Çek darbesi, Sovyetlerin kendi "kamp"ı içinde çok daha sert bir tutum benimseyeceğinin habercisiydi ve

Avrupa'nın Doğu-Batı olarak ikiye bölünüşünün kesinleşmesine katkıda bulundu.

Ardından, 24 Haziran 1948'de Stalin tokmağını indirdi. İngiliz-Amerikan-Fransız toparlanma çalışmalarına ve Batı Almanya'nın güçlenmesine tepki olarak Sovyetler, müttefiklerin Batı Berlin'e tüm kara ulaşımını aniden durdurdular. Stalin, Sovyet işgalindeki doğu Almanya'nın 125 mil içinde yer alan bu bölünmüş kentteki batı bölgesini tecrit ederek, hasımlarının zayıflığını gözler önüne sermeyi ve böylece, korktuğu gibi ayrı bir Batı Almanya devletinin kurulmasını engellemeyi amaçlıyordu. Truman bu duruma, Soğuk Savaş'ın ilk dönemlerinin en destansı, en gerilimli olaylarından birinde Batı Berlin'in 2 milyon dertli sakinine uçakla kesintisiz olarak erzak ve yakıt ulaştırılmasını sağlayarak tepki verdi. Stalin etkisiz kalan ablukaya –ve halkla ilişkiler felaketine– Mayıs 1949'da nihayet son verecekti. Bu beceriksizce Sovyet hamlesi Doğu-Batı ayrımını derinleştirmekten başka bir sonuç vermeyerek, ABD ve Batı Avrupa'da kamuoyunu çileden çıkardı ve dört işgal gücünün de kabul edilebilir bulacağı bir Almanya düzenlemesi konusunda geriye kalmış son umutları yok etti. Eylül 1949'da Batılı güçler Federal Almanya Cumhuriyeti'ni kurdular. Bir ay sonraysa Sovyetler kendi işgal bölgelerinde Almanya Demokratik Cumhuriyeti'ni kuracaklardı. Avrupa'nın Soğuk Savaş hatları artık açıkça çizilmişti ve Almanya'nın batıyla doğu arasında bölünmesi daha geniş çapta Avrupa'nın, Amerikan liderliğindeki ve Sovyet liderliğindeki kürelere bölünmesine ayna tutuyordu.

Aralarında en kararlısı İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin olmak üzere bir dizi üst düzey Batı Avrupalı

diplomat, gelişmekte olan Avrupa-Amerika bağlantısının ancak, resmi bir Atlantik aşırı güvenlik anlaşmasıyla pekiştirilebileceğine inanıyordu. Eski işçi lideri bu amaçla, Nisan 1948'de Brüksel Paktı'nın oluşumunun ardındaki en önemli itici güç oldu. Bevin İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg arasındaki bu ortak güvenlik anlaşmasının daha geniş çaplı bir Batı ittifakının temelini oluşturmasını umuyordu. Aynı anda hem Amerikalıları Batı Avrupa'nın işlerine daha fazla katacak, hem Almanya'nın yeniden dirilişi konusunda Fransızların kaygılarını yatıştıracak, hem de Sovyetleri caydıracak bir mekanizma arayışındaydı – ya da, bir halk deyişinde kabaca, ama yerinde bir yaklaşımla belirtildiği gibi: "Amerikalıları içeride, Sovyetleri dışarıda ve Almanları aşağıda tutma" yolu. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) Bevin'in –ve geliştirmekte olduğu zapt etme stratejisine bir emniyet çapası eklemeye niyetli Truman yönetiminin– saptadığı gereksinimleri karşılıyordu. 4 Nisan 1949'da Washington'da imzalanan NATO, Brüksel'de imza atan taraflarla İtalya, Danimarka, Norveç, Portekiz, Kanada ve ABD'yi ortak bir güvenlik paktı içinde bir araya getirdi. Üye devletlerin her biri, bir ya da daha fazla üyeye yapılan saldırıyı hepsine yapılmış sayacaklarını kabul ettiler. Bu taahhüt ABD için, dış siyasetinin en belirleyici geleneklerinden birinde tarihsel bir tersine dönüş anlamına geliyordu. 18. yüzyılda Fransa'yla girilen ittifaktan sonra Washington bağlayıcı bir ittifak kurmamış, ya da kendi güvenlik gereksinimlerini başka egemen devletlerin güvenlik gereksinimleriyle böyle iç içe geçirmemişti.

ABD'nin savaş sonrasında Avrupa'da oluşturduğu nüfuz küresi, ya da "imparatorluk", bu ülkenin hırslarından çok korkularının ürünüdür. Ayrıca, ABD'yle Batı Avrupalı seçkinler arasındaki çıkar birliğinin ürünüydü. Gerçekten de, tarihçi Geir Lundestad'ın nitelemesiyle Amerika'nın "davet yoluyla imparatorluk"unun ortak yazarları arasına bu seçkinleri de eklemeliyiz. Doğu Avrupa'ya temelde dayatılmış olan Sovyet imparatorluğuyla, ortak güvenlik korkularından ve çakışan ekonomik gereksinimlerden doğmuş ortaklığın sonucu olan Amerikan imparatorluğu arasında bu açıdan önemli ayrımlar bulunmaktadır.

Avrupa'nın düşman nüfuz kürelerine bölünmesi Soğuk Savaş'ın başlangıcında kuşkusuz çok önemli bir gelişme olsa da, öykümüzün yalnızca bir parçasını oluşturuyor. Soğuk Savaş bir tek Avrupa'daki güç ve nüfuz rekabetiyle kısıtlı kalsaydı, bu öykünün sonu çok farklı olabilirdi. Bu nedenle bir sonraki bölümde coğrafi odak noktamız, savaş sonrası dönemin başlarında Soğuk Savaş'ın ikinci önemli sahnesini oluşturan Asya'ya kayacak.

III. Bölüm

ASYA'DA "SICAK SAVAŞ"A DOĞRU, 1945-1950

Asya, Soğuk Savaş'ın ikinci büyük sahnesi –ve ilk kızıştığı yer– oldu. Avrupa daha çok çekişmeye neden oluyor ve ABD'yle Sovyetler Birliği'nin ilgisini daha fazla çekiyor, II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde eski müttefikler arasında başlıca gerilim noktasını oluşturuyordu elbette. Müttefiklerin her birinin, kendi kısa ve uzun vadeli güvenlik gereksinimleriyle ekonomik refahları için yaşamsal görünen çıkarları vardı bu bölgede. Bir önceki bölümde tartışıldığı gibi, Batı Avrupa'da Amerikan nüfuz küresinin, Doğu Avrupa'daysa buna tekabül eden bir Sovyet küresinin oluşup pekişmesi Soğuk Savaş'ın açılış evresinin özünü ve Almanya da Soğuk Savaş'ın patlama noktasını oluşturur. Yine de –1940'ların sonlarında ve bunu izleyen kırk yıl boyunca– Avrupa'da Doğu'yla Batı arasında açık çatışmadan kaçınıldı. Ancak Washington'la Moskova'nın bu kadar yaşamsal olmasa da önemli çıkarlarının bulunduğu Asya o kadar talihli değildi. Kore ve Çinhindi'ndeki Soğuk

Savaş'la bağlantılı çatışmalarda yaklaşık 6 milyon asker ve sivil yaşamını yitirdi. Üstelik Haziran 1950'de başlayan Kore Savaşı ABD'yle komünist güçler arasında ilk dolaysız askeri güç gösterisini başlattı ve Soğuk Savaş'ın dünya çapında bir mücadeleye dönüşmesinde başka pek çok olay kadar etkili oldu.

Japonya: can düşmanından soğuk savaş müttefikine

II. Dünya Savaşı tüm Asya kıtasında geniş çaplı değişimlerin katalizörü oldu. Japonya'nın savaşın ilk aylarındaki –Singapur, Malay, Burma, Filipinler, Hollanda Doğu Hint Adaları, Fransız Çinhindi ve başka yerlerdeki– şaşırtıcı fetihleri Doğu Asya'daki Batı sömürgecilik sistemini en azından bir süreliğine altüst ederken, Batı hâkimiyetinin özünde dayandığı beyaz ırkın üstünlüğü efsanesini de zedeledi. Avustralyalı bir diplomatın o dönemdeki gözlemine göre, "Uzakdoğu'da Britanya İmparatorluğu prestije dayalıydı. Bu prestij paramparça oldu." Ardından Japonların "Asya Asyalılar içindir" sloganıyla gerekçelendirerek İngiliz, Fransız, Hollanda ve Amerika sömürge topraklarını işgal etmeleri, Asya halkları arasında milliyetçilik bilincinin gelişmesini hızlandırdı. Ayrıca savaş sonunda yaşanacak milliyetçi devrimlere sahneyi hazırladı. Japonya'nın 14 Ağustos 1945'te teslim olmasıyla ortaya çıkan güç boşluğu hevesli milliyetçilere, Japon ve Batı hâkimiyetine karşı aceleyle kurmayı amaçladıkları yerel seçenekler için halk desteğini kazanacak, örgütleyecek ve harekete geçirecek zamanı kazandırdı.

II. Dünya Savaşı ertesinde Asya ve öteki Üçüncü Dünya halklarının ulusal özgürlük ve bağımsızlık için verdikleri destansı mücadeleler, 20. yüzyılın en etkili tarihsel güçleri arasında yer alır. Bu savaşımların bir dönemliğine çakıştıkları, ABD'yle Sovyetler Birliği arasındaki güç ve nüfuz savaşından ayrı olduklarını ve Soğuk Savaş olsa da olmasa da kuşkusuz yaşanacaklarını vurgulamakta yarar var. Ancak iki süper güç arasında da söz konusu çatışma yaşandı ve Asya'daki çatışmaların yapısını, hızını ve sonuçlarını kaçınılmaz olarak biçimlendirdi. Başka yerlerde olduğu gibi Asya'da da sömürgecilik döneminin sonuyla Soğuk Savaş'ın iç içe geçmeleri, birbirlerini şekillendirmeleri kaçınılmazdı.

Savaş sonrası dönem başladığında ABD de Sovyetler Birliği de, Pasifik Savaşı'nın Doğu Asya'daki eski düzeni kökten sarstığını fark edememiş, ya da bu savaşın dizginlerinden boşalttığı milliyetçilik akımlarının Asya toplumlarını temelden değiştireceğini anlayamamışlardı. Sovyetler Doğu Asya'da ilk başlarda, savaş sonrası dönemde Avrupa'daki eylemleriyle tümüyle tutarlı olan, kendine özgü fırsatçı, ama ihtiyatlı siyaseti izledi. Stalin bir zamanlar Çarlık Rusya'sının elinde olan tüm toprakları geri almayı, Mançurya'yla Dış Moğolistan'dan yeniden ekonomik tavizler elde etmeyi ve 4.150 millik Çin-Sovyet sınırı boyunca Sovyetlerin güvenliğini emniyete almayı amaçlıyordu. Bu hedefler, Batılı güçlerle büyük bir çatışmaya girmekten kaçınılması ve yerel komünist partilerin devrimci dürtülerine gem vurulması için Çin'in dost, ama zayıf –ve tercihen, bölünmüş– bir ülke olarak kalmasını sağlamayı gerektiriyordu. ABD ise Japonya'nın dişlerini sökmeye,

Pasifik'i Amerikan gölüne çevirmeye, Çin'i güvenilir ve istikrarlı bir müttefike dönüştürmeye ve sömürgecilik sorununa ılımlı bir çözüm bulmaya dayalı, daha geniş çaplı ve hırslı bir dış siyaset gündemine sahipti.

Ancak Amerikalı planlamacılar ilk olarak ve öncelikle, Japonya'nın bölge barışını tehdit etmesine bir daha asla izin verilmemesini zorunlu sayıyorlardı. Washington bu amaçla, Japonya'nın savaş sonrasındaki işgalini ve yeniden yapılanmasını kendisinin, bir tek kendisinin denetlemesinde kararlıydı. Amerikalıların hedefi hırslı olduğu kadar açıktı: militarizmin tüm izlerini yok ederek Japon toplumunu yeniden yaratmak ve liberal, demokratik kurumların geliştirilmesini sağlamak. ABD bunda son derece başarılı oldu. Otoriter General Douglas MacArthur'un denetimindeki Amerikan işgal rejimi geniş çaplı reformlar başlattı: kapsamlı bir toprak reformuna girişildi, toplu pazarlık haklarıyla sendikaların kuruluşunu garantiye alan çalışma yasaları kabul edildi, eğitimde ilerleme kaydedildi ve kadınlara eşit haklar tanındı. Mayıs 1947'deki yeni anayasa savaştan vazgeçiyor, silahlı kuvvetleri yasaklıyor ve temsilci, demokratik yönetim sisteminin ilkelerini saptıyordu. Bir tarihçinin sözleriyle, "belki de, dünya tarihinin dışarıdan yönetilen en geniş çaplı planlanmış operasyonu"ydu bu.

Dört ayrı güç tarafından doğrudan yönetilen ve idari-siyasi amaçlarla bu güçler arasında bölünmüş olan Almanya örneğinin tersine Japonya'daki işgal, dolaylı olarak yöneten, iradesini pragmatik Japon bürokrasisiyle yakın işbirliği yoluyla kullanmayı yeğleyen tek bir gücün hâkimiyetindeydi. Yine Almanya'nın tersine Japonya el-

bette, bağımsız bir ulusal varlık olarak bölünmeden bırakıldı.

Yine de, tüm bu belirgin farklara karşın Amerikalı yetkililer özellikle de 1947'den sonra Japonya'yı temelde, (Batı) Almanya'nın Asya'daki benzeri olarak gördüler: gelişmiş sanayi altyapısı, vasıflı işgücü ve teknolojik başarısıyla hem bölgedeki ekonomik büyümenin vazgeçilmez motoru, hem Soğuk Savaş'ın paha biçilmez bir stratejik değeri olan bir ülke. Avrupa'da Doğu-Batı gerilimi tırmanırken Japonya'daki Amerikan işgal rejiminin odak noktası, eski bir düşman devletteki reform ve askersizleştirme çabalarından, hızlı ekonomik toparlanmanın kolaylaştırılmasına kaydı. Amerikalı strateji uzmanları istikrarlı, ekonomik açıdan canlı, Amerika yanlısı bir Japonya'nın ABD'nin savaş sonrası Asya için genel siyasi hedefleri açısından, istikrarlı, ekonomik açıdan canlı, Amerika yanlısı bir Almanya'nın ABD'nin savaş sonrası Avrupa için genel siyasi hedefleri açısından olduğu kadar önemli olduğuna inanıyorlardı. İki örnekte de jeopolitik ve ekonomik hedefler kesintisiz bir ağda içi içe geçmişti. Amerikalı uzmanlar Doğu Asya'daki ekonomik toparlanışın motoru olma potansiyeli ve stratejik değeri nedeniyle Japonya'yı Asya'nın en önemli ülkesi sayıyorlardı. 1947'den itibaren Truman yönetiminin Asya için en ağırlıklı siyasi hedefi, istikrarlı, müreffeh bir Japonya'yı Batı'ya yöneltmek oldu. Askeri Danışmanlar Kurulu Truman'ı, Tokyo'nun komünist etkisine girmesi durumunda "SSCB bu şekilde fazladan, kapasitesinin % 25'ine denk bir savaş kapasitesi elde edecektir," diye uyarmıştı. Aralık 1949'da Dışişleri Bakanı Dean Acheson da, Japonya'nın Doğu'yla Batı arasındaki

genel güç dengesinde taşıdığı stratejik önemi benzer şekilde ifade etti: "Japonya komünist bloğa katılsaydı, Sovyetler, dünya güç dengesini önemli ölçüde değiştirebilecek vasıflı işgücünü ve sanayi potansiyelini ele geçirmiş olurlardı."

Büyük bir riskle karşı karşıya olduklarını düşünen Amerikalı yetkililer, Japonya'yı herhangi bir dış komünist tehditten korumanın ve aynı zamanda herhangi bir olası iç komünizm salgınına karşı aşılamanın Amerika'nın bölge için temel öncelikleri arasında yer aldığını kabul ediyorlardı. Yine de, işgalin ilk dönemlerinde elde edilen kayda değer başarıya rağmen gelecek için endişeleniyor, özellikle de Çin Denizi'nin öteki tarafındaki gelişmelerin, yeniden dirilmiş bir Japonya'nın Batı'ya sımsıkı demir atması olasılığını yok etmesinden korkuyorlardı. Çin'de süregiden savaşta 1940'ların sonlarında üstünlüğün Çinli komünistlerin eline geçmesi nedeniyle Amerikalı analistler, Japonya'nın başlıca yurtdışı pazarı olarak Çin'e geleneksel bağımlılığının zamanla ülkeyi komünistlerin yörüngesine çekebileceğinden kaygılanıyorlardı. Ne de olsa, Japonya Başbakanı Şigeru Yoşida'nın da belirttiği gibi, "Çin ister kızıl olsun ister yeşil, doğal bir pazardır." Japonya'nın yönelimiyle Çin'in geleceği birbirlerinden kolayca ayrılamayacak sorunlardı.

Çin'de komünistlerin zaferi

1 Ekim 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilanı Mao Zedong'la, yirmi yıl önce Çang Kay-şek'in iktidardaki

Kuomintang Partisi tarafından bozguna uğratılmış, peşine düşülmüş ve neredeyse ortadan kaldırılmış Çin komünist hareketinin öteki liderleri için muazzam bir kişisel zaferden ibaret değildi. Aynı zamanda Soğuk Savaş'ın yapısında ve yerinde –çok önemli stratejik, ideolojik ve yurtiçinde siyasi etkileri olacak– temel bir kaymayı temsil ediyordu.

Roosevelt yönetimi II. Dünya Savaşı sırasında Çang Kay-şek rejimine önemli düzeyde askeri ve ekonomik destek vermiş, ancak bu destek talepkâr "generalissimo"yu tatmin etmeye hiçbir zaman yetmemişti. Roosevelt Çin ordusunu Japonlara karşı etkili bir savaş gücüne, Çang Kay-şek rejiminiyse savaş sonrasında Asya'da dengeleyici bir rol üstlenebilecek güvenilir bir Amerikan müttefikine dönüştürmek istiyordu. Bu amaçla 1943'te, Tahran'daki, Çang Kay-şek'in davet edilmiş olmadığı Üç Büyükler Zirve Konferansı'nın öncesinde ve hemen sonrasında Kahire'de Çinli liderle bir araya geldi. Kahire'deki görüşmeleri sırasında ABD başkanı sembolik olarak Çin'i büyük güç statüsüne yükselterek Çang Kay-şek'i pohpohladı; ardından, Çin'den ABD, Sovyetler Birliği ve İngiltere'yle birlikte savaştan sonra barışın korunmasına yardımcı olacak "Dört Polis"ten biri olarak söz etti. Çin'i bu şekilde övmesinin nedeni biraz Çin-Amerika bağlarını pekiştirmek, biraz Çang Kay-şek'in istediği ama Washington'ın sunamadığı ek maddi desteği telafi etmek, biraz da ülkeyi savaşın içinde tutarak Çin'le Japonya arasında ayrı bir barış anlaşması imzalanması olasılığını ortadan kaldırmaktı. Ancak Roosevelt'in sembolik jestleri de, Kuomintang'ın savaş sırasındaki başkenti Çongking'e az çok düzenli olarak gönderdiği askeri ve diplomatik heyetler de Çang Kay-

3. Çinli lider ve Çin Komünist Partisi'nin başkanı Mao Zedong.

şek'in birliklerinden anlamlı bir askeri katkı elde etmeye yetmedi.

1944'e gelindiğinde Amerikalı diplomatlar yozlaşma, rüşvet ve beceriksizlik batağındaki bir rejimin uzun vadedeki görünümünü giderek daha fazla sorgulamaya başla-

mışlardı. Kuomintang, yani Milliyetçi yönetim varlığının karşısındaki başlıca tehdidin Amerikalı müttefiklerinin Çinlilerin yardımı olsa da olmasa da yeneceği kesin görünen Japonlar değil, Çinli komünistler olduğuna emindi. Mao'nun yetenekli liderliğiyle komünistler Japon işgali yıllarında muazzam bir askeri ve siyasi güce dönüşmüş, kuzey ve orta Çin'de geniş bölgelerin kontrolünü ele geçirmişlerdi. Çang Kay-şek'le yakın çevresi adam ve malzemelerini Japon istilacılarla savaşmak için harcamak yerine, bu değerli kaynakları savaştan sonra komünistlerle aralarında yaşanmasını kaçınılmaz gördükleri güç gösterisine sakladılar.

Şubat 1945'deki Yalta Konferansı'nda Roosevelt, Amerika'nın Çin'deki siyasi ikileminin çözümü için alışılmadık bir kaynağa yöneldi. Çang Kay-şek'in savaşmaya istekli olmaması karşısında büyük bir hayal kırıklığı duyan Roosevelt, Avrupa'da savaşın sona ermesinden sonraki üç ay içerisinde Japonya'ya karşı savaşa girmesi için Sovyetlerden taahhüt istedi ve aldı. Stalin'in bu jeste biçtiği bedel –Roosevelt'in, Sovyetlerin Mançurya ve Dış Moğolistan'da çar dönemi tavizlerini geri almasına yardım etme vaadi– Pasifik Savaşı'nın aşırı kanlı geçmesi beklenen son safhasında Amerikan can kayıplarını asgariye indirmeye büyük önem veren bir ABD başkanı için kabul edilebilir bir fiyattı. Çang Kay-şek yönetiminin Moskova tarafından tanınması karşılığında, 14 Ağustos tarihli Çin-Sovyet Dostluk ve Karşılıklı Destek Anlaşması'nda bu tavizlere onay verdi.

Çinli komünistlerin sözde ideolojik yoldaşlarının ihanetine uğradıklarını hissetmeleri şaşırtıcı değildir. Sta-

lin'in Rusya'nın ulusal çıkarlarına dair hesapları, yoldaş komünist devrimcilerin davasına karşı duygusal bağına üstün gelmişti. Sovyet lider zayıf, bölünmüş bir Çin'i güçlü, birleşik bir Çin'e tercih ediyordu aslında – yönetimde her kim olursa olsun. Çinli komünistlerin Moskova'ya bağımlı ve itaatkâr olmalarını istiyor, iktidara gelmesi durumunda tüm Çin topraklarında egemenlik iddiasında bulunarak Stalin'in arzuladığı nüfuz küresini tehlikeye sokacak milliyetçi bir hareketi tehlikeli buluyordu. Riskten kaçınan Sovyet diktatör aynı zamanda, ABD'yi kışkırtmaktan kaçınmak da istiyordu. Sovyet askerlerinin Ağustos 1945'te kuzeydoğu Çin'e girmelerinin ardından yağmalamaya başladıkları Mançurya'nın yağmalanmasından ve hem burada hem öteki sınır alanlarında Moskova'nın yeni edindiği ticari kazançları pekiştirmekten memnundu. Stalin'in bir grup "margarin" komünistine liderlik eden haşarı, kontrol edilmesi zor, zıpçıktı bir adam olarak gördüğü Mao'nun gereksinimleri, Sovyet anayurdunun gereksinimleri karşısında ikinci planda kalıyordu.

Japonya'nın teslim oluşundan sonra Çin'de siyasi durum giderek bozuldu. Çang Kay-şek gibi Mao da komünistlerle Kuomintang arasında gerçek bir barışı hiç olası görmüyor, iç savaşın kaçınılmaz olduğunu düşünüyordu. 11 Ağustos'ta parti içi bir direktifte Komünist Parti kadrolarına ve askeri liderlere, "iç savaşa hazırlanmak için güçlerimizi toplama" talimatını verdi. 1945 sonbaharı boyunca komünist ve milliyetçi birlikler kuzeydoğu Çin'de çarpıştılar, Çang Kay-şek komünist kuvvetleri söküp atmak için ABD donanımını ve ulaşım olanaklarını kullandı. ABD'nin birleşik, barışçı, Amerika yanlısı Çin umutları

giderek zayıflıyordu. Çin'deki küçük ABD kuvvetlerinin komutanı olan General Albert Wedemeyer Washington'ı, Çang Kay-şek'i kayıtsız şartsız desteklemeye teşvik ediyordu. "Çin Sovyetlerin kukla devleti haline gelirse, ki Çinli komünistlerin zaferi tam da bu anlama gelecektir, bu durumda Sovyet Rusya Avrupa ve Asya kıtalarını kontrolü altına alacaktır," kehanetinde bulunuyordu. Bu telaşa kapılmayan Amerikalı analistler de vardı. Çang Kay-şek'in Çinli komünistleri askeri yoldan yenemeyeceğine ve Çin'i istikrarsızlığa sürükleyip Amerikan siyasetinin hedeflerini yerle bir edeceği kesin olan bir iç savaştan kaçınmanın tek yolunun komünistlerle milliyetçiler arasında müzakere yoluyla barış yapılması olduğuna inanan bu analistler Çang Kay-şek'in siyasi rakiplerini ezmesi değil, onlarla uzlaşması gerektiğinde ısrarlıydılar. Başkan Truman 1945 sonunda, kuşağının en saygın ve başarılı Amerikalı askeri olan General George C. Marshall'ı çatışmaya barışçı bir çözüm bulunması için aracılık etmesi amacıyla Çin'e yolladı.

Marshall 1946 başlarında geçici bir ateşkes ayarlamayı başardı, ama çok geçmeden bu ateşkes suya düştü. Amerikalı generalin Çang Kay-şek'le Mao arasında bir uzlaşma sağlama çabaları temelde, komünistleri ve milliyetçileri içerecek bir koalisyon hükümetiyle iktidarın bir şekilde paylaştırılabileceği yanılsamasına dayanmaktaydı. Marshall'ın tarafsızlığına karşın bu çabalar, ikisi de ötekine güvenmeyen ve iktidarı paylaşmak istemeyen iki parti arasındaki çözümü güç görüş aykırılıkları yüzünden sonuçsuz kaldı. 1946 sonuna gelindiğinde Marshall doğru bir saptamayla, bu mücadelenin ancak silah yoluyla çözümleneceğine ve bunun, Çang Kay-şek'in kazanamayacağı bir

savaşım olduğuna karar vermişti. Truman yönetimi Çang Kay-şek rejimine destek vermeyi –Japonların teslim oluşuyla 1950 arasında toplam 2,8 milyar dolar– sürdürdü, ama bunu yapmasının nedeni Amerikan desteğinin beceriksiz Kuomintang güçlerinin zafer kazanmasına yeteceğine inanmasından çok, Kongre'deki ve medyadaki milliyetçi Çin destekçilerinin, yani Çin lobisinin siyasi saldırısına uğramamaktı. 1948 sonuna gelindiğinde yenilgi bozguna dönüşmüş ve Çang Kay-şek'le yakın çevresi anakaradan Tayvan adasına kaçmışlardı. Ekim 1949'da Mao'nun çarpıcı bir biçimde Beijing'deki Huzurlu Cennet Kapısı'nda yeni Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan edişi, gözlemcilerin uzun zamandır bekledikleri bir sonucun resmileştirilmesinden başka bir şey değildi.

Komünistlerin Çin iç savaşındaki zaferleri temelde Çin'e özgü karmaşık güçlerin ürünü olsa da, Soğuk Savaş açısından kaçınılmaz anlamlar taşıyordu. ABD'nin –Washington'la Çang Kay-şek arasındaki sarsıntılı, güvensizlik dolu ilişkiye rağmen– desteklediği milliyetçi rejim, Sovyetler Birliği'nin –Moskova'yla Mao arasındaki sarsıntılı, güvensizlik dolu ilişkiye rağmen– desteklediği komünist hareket karşısında yenilgiye uğramıştı. Asyalı, Avrupalı ve öteki gözlemciler Çin iç savaşının sonucunu Batı için büyük bir yenilgi ve hem Sovyetler Birliği, hem dünya komünizmi için çığır açıcı bir zafer olarak değerlendirdiler. Amerika'da, haince olmasa bile kötü tasarlanmış eylemler yoluyla Çin'i kaybettiği için başkanı eleştirenler de öyle. Truman yönetiminin planlamacılarıysa komünistlerin Çin'deki zaferine az çok soğukkanlılıkla bakıyor, tam bir stratejik felaketten çok, ABD için hayal kırıklığı yara-

tan bir aksilik olarak görüyorlardı. Öncelikle, Dışişleri Bakanı Dean Acheson'la bakanlıktaki üst düzey yardımcıları yoksul, savaşın tahrip ettiği Çin'i genel dünya güç dengesinin kritik bir unsuru olarak görmüyorlardı – en azından öngörülebilir gelecek için. Dolayısıyla Çin'deki riskler Avrupa ve Japonya'yla –hatta Ortadoğu'yla– aynı değildi. İkinci olarak, komünist bir Çin'in ille de birleşik, Amerika karşıtı bir Çin-Sovyet bloğu anlamına gelmediği sonucuna varmışlardı. Üst düzey Amerikalı strateji uzmanları birbirleriyle çatışan jeopolitik hırsların, Stalin'in Sovyetler Birliği'yle Mao'nun Çin'i arasında güçlü bağlar kurulmasını zorlaştırdığına inanıyorlardı. Son olarak, Beijing'in acil ekonomik destek ihtiyacının ABD'ye, iki komünist gücün arasını açmak için ihtiyaç duyduğu fırsatı verebileceğini umuyorlardı.

Kimi tarihçiler ABD'nin bu önemli dönemeçte Çin'le dostça, en azından iş yapma anlamında bir ilişki kurmak için eşsiz bir fırsatı kaçırdığına inanırlar. Çin komünist yönetimindeki kimi unsurlar ihtiyaç duyulan yeniden yapılanma yardımını almak ve Kremlin'e aşırı bağımlılıktan kaçınmak için ABD'yle olumlu bir ilişki kurulmasını istiyorlardı. Amerika tarafındaysa Acheson, "toz duman yatıştıktan" sonra Washington'ın Beijing'i tanıyabileceğini ve iç savaş enkâzından elinden geldiği kadarını kurtarabileceğini düşünüyordu. Ancak Çin konusundaki yakın tarihli kanıtlar, böyle bir "yitirilmiş fırsat"ın aslında hiç var olmadığını düşündürüyor. Çin'i yeniden yaratma kararlılığıyla, çok uzun zaman boyunca Çin'i kirletmiş Batılı emperyalistlere karşı öfkesinden beslenen bir kararlılıkla hareket eden ve ülke içinde halkı devrim hırslarını des-

teklemeye yöneltmek için bir dış düşmana gereksinim duyan Mao doğal olarak Sovyet kampına yöneldi. Bu nedenle yardımcılarının Beijing'in Washington'a zeytin dalı uzatması yönündeki tüm önerilerini reddetti. Çinli lider bunun yerine Aralık 1949'da Moskova'ya gitti ve hâlâ ihtiyatlı davranan Stalin tarafından soğuk karşılanmasına rağmen, Sovyetler Birliği'yle dostluk ve ittifak antlaşması yapmayı başardı. Çin-Sovyet antlaşması bu iki güce üçüncü bir tarafın saldırısı durumunda birbirlerinin yardımına koşma yükümlülüğü getiriyor ve artık Asya topraklarına kök salmış olan Soğuk Savaş'ın belki de en uğursuz sembolünü oluşturuyordu.

Soğuk Savaş Güneydoğu Asya'ya ulaşıyor

Tıpkı Çin iç savaşı gibi, savaş sonrası dönemde Güneydoğu Asya'da verilen bağımsızlık mücadeleleri de Soğuk Savaş'la iç içe geçmiştir. Yerel milliyetçilerle Avrupalı sömürgeci güçler uluslararası meşruiyet kazanmaya çalışıyor ve Doğu-Batı savaşımından yararlanarak dışarıdan destek edinmeye ihtiyaç duyuyor, süper güçlerin birinden ya da ötekinden diplomatik ve maddi destek almak için kendi davalarını Soğuk Savaş maskesi arkasında gizliyorlardı. Bu yerel çatışmaların "küreselleşmesi" tüm Soğuk Savaş çağı boyunca sıkça görülecek bir model oluşturdu. ABD de Sovyetler Birliği de ilk başlarda Güneydoğu Asya'da yaşamsal çıkarları olduğunu düşünmemişler, dünyanın bu uzak köşesindeki yerel iktidar savaşımlarıyla Avrupa'daki çok daha önemli diplomatik mücadeleler arasın-

da anlamlı bir bağ kurmamışlardı. Ancak bu iki bölgenin yarattığı mücadele kaynaklarının birbirlerinden kolayca ayrılması mümkün değildi ve 1940'ların sonlarına gelindiğinde Çin'de komünistlerin zafer kazandığı dönemde Washington'la Moskova giderek, Güneydoğu Asya'yı Doğu-Batı çatışmasının önemli sahnelerinden biri olarak görmeye başladılar.

II. Dünya Savaşı'ndan önce Sovyetler Birliği hiçbir zaman Güneydoğu Asya'yla fazla ilgilenmemişti. Üstelik, bölgedeki komünist olsun ya da olmasın Batı karşıtı devrimci ayaklanmalarla ittifak kurmanın getireceği jeopolitik avantajları görmekte de şaşırtıcı derecede gecikti. Moskova gibi Washington da II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Güneydoğu Asya'yla fazla ilgilenmedi. Hızla harekete geçerek bölgedeki sömürge topraklarından kendini kurtardı ve Temmuz 1946'da Filipinler'de egemenliğin bağımsız, Amerikan yanlısı bir yönetime düzen içinde devredilmesine öncülük etti. Amerikalılar Filipinler adalarında varlıklarını korudular elbette ve tüm Pasifik'e uzanabilecek muazzam bir hava ve deniz kapasitesini güvenceye almalarını sağlayacak geniş çaplı üs hakları talep ettiler. Bu askeri üsler ve başka yerlerde olduğu gibi burada da barış, istikrar ve daha açık bir ticaret rejimi kurulması yönündeki genel arzu bir yana bırakıldığında, ABD'nin Güneydoğu Asya'daki çıkarları asgari düzeyde görünüyordu.

Truman yönetimi İngiliz, Fransız ve Hollandalıları sivil yetkenin dizginlerini aşamalı olarak yerel, Batı yanlısı seçkinlere devredip, aynı zamanda eski sömürgelerinde belli düzeyde ticari, güvenlikle ilgili ve siyasi çıkarlarını

sağlama alarak, Filipinler'de kendi oluşturduğu örneği izlemeye teşvik etti. Amerikalı uzmanlara göre bu formül, başka yerlerde olduğu gibi burada da ABD'nin çıkarlarının gerektirdiği uzun vadeli barış ve refah için en uygun yoldu. Başbakan Clement Attlee'nin ilerici İşçi Partisi Hükümeti yönetiminde İngilizler aynı temel formülü benimseyerek Asya'daki sömürgelerinin çoğunda barışçı bir güç devri için müzakerelere girdiler. Hindistan'la Pakistan 1947'de, Burma'yla Seylan 1948'de bağımsızlıklarını kazandı. Fransızlarla Hollandalılarsa, savaş sırasında Japonların ele geçirip işgal etmiş oldukları Çinhindi'yle Doğu Hint Adaları'nın kontrolünü yeniden ele geçirmekte kararlıydılar. İngilizlerle Amerikalıların doğru bir saptamayla geri çevrilmesi olanaksız bir tarihsel güç olara gördükleri sürece katılmayı reddetmeleri gereksiz yere kan dökülmesine neden olmakla kalmayıp, savaş sonrası dönemin ilk başlarındaki en çatışmalı iki bağımsızlık kazanma savaşımına belirgin bir Soğuk Savaş tonu kattı.

Ho Şi Minh

Vietnam'ın efsanevi milliyetçi lideri 1890'da görece ayrıcalıklı ve eğitimli bir Vietnamlı ailenin oğlu olarak doğdu. Fransız sömürge yönetimi için çalışmak istemediğinden 1912'de yurdunu terk etti ve sonunda Paris'teki Vietnamlı sürgünler topluluğuna katıldı. 1920'de Fransız Komünist Partisi'ne girdi, Sovyetler Birliği'nde ideoloji ve örgütlenme eğitimi aldı, 1920'lerle 1930'larda Komünist Enternasyonal'in

(Komintern) ajanlığını yaptı ve 1930'da Çinhindi Komünist Partisi'ni kurdu. 30 yıllık bir ayrılıktan sonra 1941'de Vietnam'a dönen Ho, Fransız ve Japon hâkimiyetine karşı milliyetçi bir alternatif olarak Viet Minh'i örgütledi. 2 Eylül 1945'te, Japonların teslim oluşunun hemen ertesinde, bağımsız Demokratik Vietnam Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan etti.

ABD ilk başlarda Fransa-Vietnam ve Hollanda-Endonezya çatışmalarında halk önünde tarafsız bir tutum benimsemeye çalıştı. Hem Avrupalı sömürgecileri hem Asyalı milliyetçileri mümkün olduğunca düşman etmemek, aynı zamanda her biri üzerindeki nüfuzunu korumak için her yola başvurdu. Yine de Truman yönetimi ilk başlardan itibaren uygulamada Avrupalı müttefiklerinin tarafına eğilimliydi; gelişmekte olan Sovyet karşıtı koalisyon açısından Fransa'yla Hollanda'yı, sömürgecilik karşıtlığı bayrağını dalgalandırarak kendine düşman edemeyecek kadar değerli görüyordu. Vietnam ve Endonezya milliyetçilik hareketlerinin liderleri olan Ho Şi Minh'le Sukarno Amerika'nın savaş dönemindeki kendi kaderini tayin hakkı vaatlerine dayanarak ABD'den destek istediler. Başvuruları sağır kulaklarla karşılaştığında ikisi de hayal kırıklığına uğradı ve devirmeye çalıştıkları emperyalist egemenlere Washington'ın verdiği dolaylı destekten rahatsızlık duydular.

1948-1949'a gelindiğinde, birbiriyle bağlantılı bir dizi bölge dışı etmen Amerikalı yetkilileri Güneydoğu Asya konusunda daha fazla kaygılanmaya ve bölgeyle daha fazla

ilgilenmeye yöneltti. Çinhindi ve Doğu Hint Adaları'nda sürmekte olan sömürgecilik çatışmaları, İngiliz Malay'ındaki komünistlerin liderliğindeki ayaklanmayla birlikte, Batı Avrupa'nın toparlanışını olumsuz etkiliyordu. Güneydoğu Asya'nın başlıca ürünleri geleneksel olarak, İngiltere, Fransa ve Hollanda'nın ekonomik canlılığına ve dolar kazanma kapasitesine katkıda bulunmuştu. Ancak Güneydoğu Asya'daki karışıklık bu katkının önünü kesmekle kalmıyor –Amerika'nın Soğuk Savaş sırasındaki en önemli öncelikleri olan– Marshall Planı ve başlangıç aşamasındaki Atlantik ittifakı için gereken paranın, kaynakların ve insan gücünün harcanmasına neden oluyordu. Amerikalı uzmanlar, Güneydoğu Asya'daki siyasi istikrarsızlığın ve sonuçta oluşan ekonomik durgunluğun Japonya'nın toparlanışını da köstekledi ğine inanıyorlardı. Japonya'nın ayakta kalabilmek için dış pazarlara gereksinimi vardı. Ancak Çin'de komünistlerin hâkimiyetinin güçlenmesiyle birlikte Amerikalı siyaset yapıcılar, ticari bağın Tokyo'yla Beijing'i siyasi açıdan yakınlaştırabileceği korkusuyla, Japonya'nın savaş öncesindeki en büyük pazarı olan Çin anakarasıyla ticareti kösteklemekteydiler. Güneydoğu Asya'daki yeni pazarlar Japonya'nın ihracat ikilemi için en umut verici çözüm gibi görünmekteydi, ama önce bölgedeki siyasi ve ekonomik çalkantının bastırılması gerekiyordu. ABD'yi Güneydoğu Asya'da daha aktif bir siyaset izlemeye yönelten öteki başlıca dış etmen, Asya'nın en kalabalık ülkesinde komünist bir rejimin kurulmasıydı. Amerikalı analistler Çin'in yayılmacılık eğiliminden endişeliydiler; askeri gücünü Güneydoğu Asya'nın bazı yerlerinde kontrol kazanmak için kullanması olasılığı bir

tehditse, devrimci ayaklanmaları destekleme olasılığı bir başka tehditti.

ABD bu sorunlar karşısında Güneydoğu Asya'da, hem bölgenin siyasi istikrarını teşvik etme, hem Çin tehdidini zapt etme amaçlı bir dizi yeni taahhüde girişti. En önemlisi, Çinhindi çatışmasındaki sözde tarafsız yaklaşımından vazgeçerek, Fransızları açıkça destekleyen bir siyaset benimsedi ve Şubat 1950'de, Fransızların kurduğu, eski İmparator Bao Dai yönetimindeki kukla rejimi resmen tanıyarak, askeri destek vaadinde bulundu. Truman yönetimi Malay'daki komünist ayaklanmaya karşı savaşan İngiliz kuvvetlerine desteğini de artırdı. Washington ayrıca Burma, Tayland, Filipinler ve Endonezya yönetimlerine ekonomik ve teknik destek vaadinde bulundu. Endonezya'nın Aralık 1949'da, Hollandalılara karşı zorlu bir savaş verdikten sonra bağımsızlığını kazanması biraz da, ABD'nin burada da sözde tarafsız tutumundan vazgeçmesi sayesinde oldu; ama bu örnekte ABD Avrupalı müttefikine, ılımlı ve kesinlikle antikomünist görünen milliyetçi bir hareketi tanıması için baskı yapmıştı.

ABD'nin tehlike gördüğü yerlerde Soğuk Savaş'taki hasımları fırsat seziyorlardı. Güçlü kardeşlik bağları ve çıkarlarının paralelliği Mao, Stalin ve Ho Şi Minh'in ortak bir cephe kurmalarına yardımcı olmuştu. Komünist Enternasyonal'de geniş çaplı hizmetlerde bulunmuş otuz yıllık komünist ve aynı zamanda kusursuz bir sicile sahip bir Vietnam vatanseveri olan Ho Şi Minh Ocak 1950'de, Çin'in yeni yöneticilerince diplomatik olarak tanınmak ve maddi destek elde etmek amacıyla gizlice Beijing'e gitti. Ertesi ay Sovyetler Birliği'ne giderek Stalin'den –ve

o sıralarda Moskova'da Çin-Sovyet ittifak anlaşmasını şekillendirmekle meşgul olan Mao'dan– şahsen destek istedi. Ho'nun girişimleri başarılı oldu. 1950 başlarında hem Moskova hem Beijing Ho'nun yeniyetme Demokratik Vietnam Cumhuriyeti'ni resmi olarak tanıdılar; Mao bundan kısa bir süre sonra Viet Minh'li savaşçılara askeri donanım ve eğitim sağlanmasına izin verdi. Çinli lider Vietnamlı komünistleri güçlendirerek Çin'in güney sınırını korumaya alabileceğini, ABD'yle müttefiklerinin tehdidini azaltabileceğini ve Asya'daki antiemperyalist savaşımda merkezi bir rol üstlenebileceğini düşünüyordu. Mao Çin Askeri Danışma Grubu'nu kurarak, Fransızlara karşı Viet Minh direnişinin örgütlenmesine yardım etmek ve genel askeri stratejisine uzmanlık desteği vermek üzere kuzey Vietnam'a yolladı. Mao'nun Viet Minh davasına ilgisi ve desteği Haziran 1950'de Kore yarımadasında başlayan savaşla birlikte daha da arttı; ABD'nin Fransız askeri girişimlerine ilgi ve desteği de aynı çatışmayla birlikte artacaktı.

Savaş Kore'ye ulaşıyor

25 Haziran 1950'nin sabah saatlerinde, 1.400'den fazla topla donanmış ve 126 tankın eşlik ettiği yaklaşık 100.000 Kuzey Koreliden oluşan bir saldırı gücü 38. paraleli geçerek Güney Kore'ye girdi. Bu beklenmedik istila yalnızca Asya'da değil, tüm dünyada Soğuk Savaş'ın yeni ve çok daha tehlikeli bir evresini başlatacaktı. Saldırının ancak Sovyetler Birliği ve Çin'in desteğiyle gerçekleştirilmiş olabileceğine emin olan –şu andaki kanıtların da doğruladığı

gibi, yerinde bir değerlendirmeydi bu– ve komünist güçlerin dünya çapında daha cüretkâr ve saldırgan bir girişiminin habercisi olduğuna inanan Truman yönetimi sert tepki verdi. Kuzey Korelilerin ilerleyişini durdurmak ve Güney Kore müdafaasını güçlendirmek amacıyla Kore'ye hemen ABD deniz ve hava güçleri gönderildi. Bu ilk müdahalenin yetersiz kalması üzerine yönetimin yolladığı ABD savaş birlikleri, BM'nin Kuzey Kore istilasını kınaması sonucunda kurulan uluslararası güce katıldı. Truman 27 Haziran'da Amerikan halkına hitabında, "Kore'ye yapılan saldırı, Komünizmin bağımsız ulusları fethetmek için boyun eğdirme yolunun ötesine geçtiğini ve silahlı istila ve savaş yoluna başvuracağını kuşkuya yer bırakmayacak şekilde göstermiştir," diyecekti. Aynı konuşmada, ABD 7. Filosu'nun Tayvan Boğazı'na gönderilmesini emredeceğini, Çinhindi'nde Fransızlara desteği artıracağını ve radikal Huk ayaklanmasına karşı savaşan Amerikan yanlısı Filipinler yönetimine verilecek ek yardımın hızlandırılacağını da açıkladı. Kore, Çin, Çinhindi ve Filipinler'deki bu dört müdahalenin ardında Amerika'nın, Sovyetler Birliği ve onun Çinli küçük ortağının liderliğindeki düşman ve saldırgan bir dünya komünist hareketinin Batılılara karşı muazzam boyutta, birleşik bir tehdit oluşturduğu algısı yatıyordu.

Kore Savaşı'nın Soğuk Savaş üzerindeki etkisinin abartılması mümkün değil. Kore'deki savaş Soğuk Savaş'ın yoğunlaşıp coğrafi açıdan yayılmasına, ABD'yle komünist güçler arasında daha geniş çaplı bir çatışmaya girilmesi tehdidinin oluşmasına ve Doğu-Batı düşmanlığının artmasına neden olmakla kalmayıp, Amerikan savunma

harcamalarının çok büyük oranda yükselmesine ve daha geniş açıdan bakıldığında Amerikan dış siyasetinin askerileşip küreselleşmesine yol açtı. Asya dışına baktığımızda, Kore'deki çatışma aynı zamanda NATO'nun güçlenişini, Almanya'nın silahlanmasını ve Avrupa topraklarına ABD birliklerinin konuşlandırılmasını hızlandırdı. Diplomat Charles Bohlen, "ABD'nin dünya çapında bir askeri-siyasi güç olmasını II. Dünya Savaşı değil, Kore Savaşı sağladı," iddiasında bulunmuştur. Akademisyenler eşi az görülür bir oybirliğiyle bu değerlendirmeyi onaylamış ve Kore Savaşı'nı savaş sonrası dönemin uluslararası tarihinde temel bir dönüm noktası olarak tanımlamışlardır. John Lewis Gaddis, Amerika'nın "her yerde komünizmi zapt etme yönündeki asıl taahhüdü Kore Savaşı'yla ilişkili olaylarla başladı," iddiasında bulunur. Warren I. Cohen bu savaşı, "Sovyet-Amerikan çatışmasının doğasını değiştirerek, sistemli bir siyasi rekabetten, yerkürenin varlığını tehdit eden ideolojik güdümlü, askeri bir yarışmaya dönüştürecek bir savaş" olarak niteler.

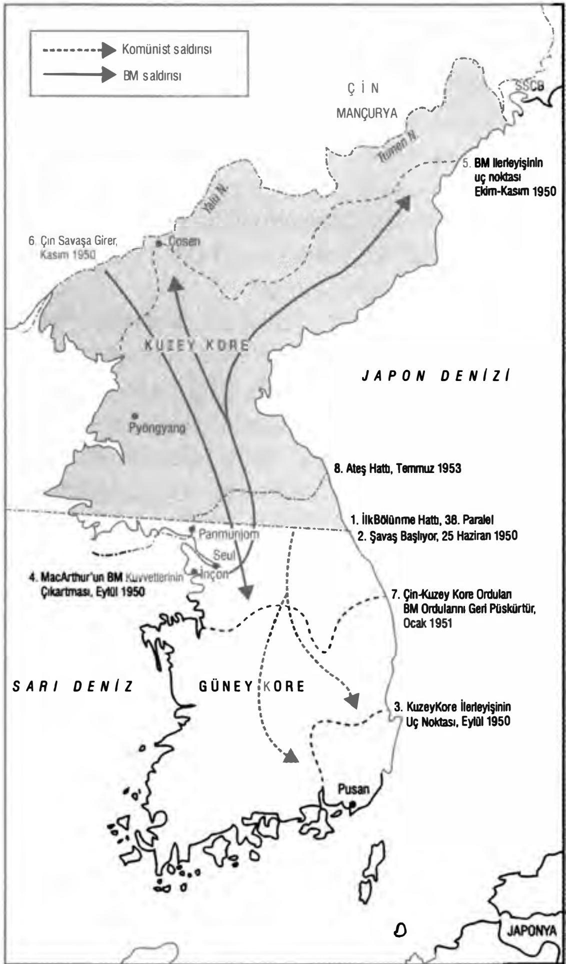
Yine de, Cohen'in de kaydettiği gibi, "geriye dönüp baktığımızda, Kore'deki iç savaşın savaş sonrasında Sovyet-Amerikan ilişkilerinde kritik bir dönüm noktası oluşturması ve dünya savaşı olasılığını gündeme getirmesi saçma bir durumdur." Gerçekten de II. Dünya Savaşı'nın ertesinde büyük güç rekabetinin odak noktasına dönüşmesi daha az olası görünen pek az yer vardı. 1910'dan itibaren Japonya tarafından işgal edilip yönetilen Kore savaş dönemindeki konseylerde yalnızca, gelecekteki yönelimi Müttefiklerin zaten aşırı yüklü omuzlarına binecek bir diğer önemsiz ve ücra yer olarak yer almıştı. Potsdam kon-

feransında Amerikalılarla Sovyetler ülkeyi 38. paralelden geçici olarak bölerek işgal sorumluluklarını paylaşmayı kabul etmişlerdi; ayrıca mümkün olan en erken tarihte bağımsız ve birleşik bir Kore'nin kurulması için çalışmayı da kabul etmişlerdi. Aralık 1945'te Moskova'daki bir dışişleri bakanları toplantısında Sovyetler, tam bağımsızlık yolunda bir ilk adım olarak geçici bir Kore hükümetinin seçilmesine hazırlık olarak ortak bir Sovyet-Amerikan komisyonu kurulması yönündeki Amerikan teklifini kabul etmişlerdi. Ama çok geçmeden bu plan, Moskova'yla Washington arasında anlamlı bir işbirliği kurulmasını ya da uzlaşmaya varılmasını engelleyen daha geniş çaplı Soğuk Savaş gerilimlerine yenik düştü. 1948'e gelindiğinde işgal bölüşümü daha da sertleşmişti. Kuzeyde, eskiden Japonlara karşı savaşmış olan Kim Il-sung liderliğindeki Sovyet yanlısı rejim, bağımsız bir rejimin tüm özelliklerini sergiliyordu. Güneydeki muadili de öyle: Çok eski bir Kore milliyetçisi ve şiddetli bir antikomünist olan Syngman Rhee liderliğindeki Amerikan yanlısı rejim. İki taraf sürekli olarak ötekine kılıç çekiyordu; yurtlarının kalıcı biçimde bölünmesini Kuzey Koreliler de kabul edemiyordu, Güney Koreliler de.

Kore taahhüdünden zarafetle kurtulmanın yollarını arayan Truman yönetimi 1948'de yarımadadaki ABD askeri güçlerini geri çekmeye başladı. Amerikalı savunma planlamacıları Amerikan askerlerinin tüm dünyada fazlasıyla yayıldığına ve bu geri çekilişin gerekli olduğuna inanmakla kalmıyor, Kore'de stratejik değerlerinin asgari düzeyde olduğunu da düşünüyorlardı. İki yıl sonraki Kuzey Kore istilası başka bir hesabı gündeme getirdi. Kendi

başına büyük bir stratejik önemi olmasa da, özellikle de Amerika'nın Seul rejiminin ebesi ve koruyucusu rolünü üstlendiği düşünüldüğünde, Kore çok önemli bir sembol olmuştu. Üstelik Sovyetler Birliği'yle Çin'in onaylayıp arka çıktıkları Kuzey Kore saldırısı, Güney Kore yönetiminin varlığı kadar, Amerika'nın bölgesel ve küresel bir güç olarak güvenilirliğini de tehdit ediyordu. Truman, Acheson ve öteki üst düzey karar vericiler Kore'deki riskin çok yüksek olduğunu düşünüyorlardı. Sonuçta başkan hızla ABD askeri müdahalesine izin verdiğinde hiçbir muhalif ses çıkmayacaktı. Truman 30 Kasım'da, "Birleşmiş Milletler saldırı gücüne boyun eğerse, hiçbir ülke güvende ya da emniyette kalamaz," diyecekti. "Kore'deki saldırının başarıya ulaşması durumunda Asya ve Avrupa üzerinden bu yarıküreye yayılmasını bekleyebiliriz. Kore'de kendi ulusal güvenliğimiz için ve varlığımızı sürdürmek için savaşıyoruz."

Bu açıklama Çinli komünist "gönüllü" güçlerin savaşa girişinden hemen sonra yapılmıştı; Kore çatışmasının –ve belki de Soğuk Savaş'ın– yapısını değiştirecek bir gelişmeydi bu. Eylül 1950'de MacArthur'un efsanevi Inchon çıkarmasıyla Kuzey Korelileri aşarak çatışmanın seyrini değiştirmesi, Truman'la askeri danışmanlarının aşırı bir güvene kapılmalarına neden oldu. Komutasındaki BM güçleri 7 Ekim'de Kuzey Kore topraklarına girdi; 25 Ekim'e gelindiğinde bazı öncü birlikler, Kuzey Kore-Çin sınırı boyunca uzanan Yalu Nehri'ne ulaşmıştı. Bu güçler Çin topraklarına yaklaşırken Mao Stalin'e, Yalu'nun ötesine Çin birliklerini göndermeye karar verdiğini bildirdi. Mao'nun açıklamasına göre "Bunun nedeni şu ki, ABD'nin tüm Kore'yi

Harita 2. Kore Savaşı, 1950-3.

işgal etmesine izin verirsek ve Kore'nin devrimci gücü büyük bir yenilgiye uğrarsa, Amerikalılar tüm Doğu'ya zarar verecek şekilde şaha kalkarlar." Mao da Kore'deki sonucun geniş çaplı bölgesel ve küresel etkilerinin olacağını düşünüyordu. Kibirli bir tutumla Çin askeri tehdidini hafife almış olan ve Kasım sonuna gelindiğinde askerleri Kuzey Kore'den neredeyse tümüyle sürülen MacArthur, Askeri Danışmanlar Kurulu'na şu bilgiyi verecekti: "Yepyeni bir savaşla karşı karşıyayız."

Bu döneme gelindiğinde dünya da, sınırları Avrupa'nın çok ötesine ulaşan yepyeni bir Soğuk Savaş'la karşı karşıyaydı. Çin'de Mao rejiminin kuruluşu, Çin-Sovyet ittifakı, Kuzey Kore'nin maceracılığına Sovyetlerle Çinlilerin verdikleri destek, ABD ve BM güçlerinin Kore'ye müdahalesi, bunun ardından Çin askerlerinin ülkeye girişi, Güneydoğu Asya'nın milliyetçilik hareketleri içerisinde komünist unsurların varlığı – bütün bunlar, II. Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş'ın Asya'ya daha uzun süre hükmedeceğinin göstergesiydi. Kore Savaşı Temmuz 1953'te savaşan tarafların savaş esirlerinin değiş tokuşundan ve savaş öncesindeki statükoya dönüşten başka pek az şey getiren bir ateşkes imzalamalarına dek uzayıp gitti. 38. paralel uğursuz bir bölünme çizgisi olarak kaldı – yalnızca Kuzey ve Güney Kore değil, Doğu ve Batı blokları arasında da.

IV. Bölüm

KÜRESEL BİR SOĞUK SAVAŞ, 1950-1958

Kore çatışmasıyla birlikte Soğuk Savaş giderek küreselleşti. Kore savaşının başlangıcını izleyen onyılda güç rekabeti ve çatışması ağından kaçmayı dünyanın pek az yeri başarabildi. 1950'lerle 1960'ların başlıca uluslararası alevlenme noktaları –İran, Guatemala, Çinhindi, Tayvan Boğazı, Süveyş, Lübnan, Endonezya, Küba, Kongo– Soğuk Savaş'ın ilk sınırlarının çok ötesinde yerler oldu. İlk başta Doğu-Batı kırılmasını başlatmış olan II. Dünya Savaşı ertesi çatışmalara tek örnek, tartışmalı statüsüyle 1958'de ve ardından 1961-1962'de Sovyet-Amerikan krizlerini tetiklemiş olan Berlin'di.

Bu dönemde Soğuk Savaş temelde, uluslararası sistemin merkezinden yanal alanlara kaydı. Amerikalılarla Sovyetler gelişmekte olan Asya, Ortadoğu, Latin Amerika ve Afrika bölgelerinde kendi stratejik, ekonomik ve psikolojik çıkarlarını saptayarak buralarda kaynak, üs, müttefik ve nüfuz elde etmeye çalıştılar. 1950'lere gelindiğinde bu bölgeler Sovyet-Amerikan çekişmesinin tam merkezine

yerleşmişlerdi ve 1960'lar, 1970'ler ve 1980'lerde bu konumu koruyacaklardı. Avrupa'daki Doğu-Batı bölünmesiyse aksine önemli düzeyde bir istikrara kavuşmuştu; merkezdeki büyük bir çatışmanın neredeyse kesinlikle nükleer savaşa dönüşeceğinin farkında olan Sovyet ve Amerikalı liderler için burada bir askeri çatışma fikri giderek kabul edilemez olmuştu. Soğuk Savaş döneminde çıkan savaşların tümünün Üçüncü Dünya topraklarında olması –ve 1945'le 1990 arasındaki savaşlarda ölen tahminen 20 milyon kişiden 200.000'i hariç tümünün Üçüncü Dünya'nın çeşitli yerlerindeki çatışmalarda kaybedilmesi– son derece önemlidir.

Ancak Soğuk Savaş'ın ikinci onyılında ABD'yle Sovyetler Birliği arasında korkutucu bir nükleer silahlanma yarışı giderek hız kazanarak, dehşet verici bir yıkımla ve milyonlarca kişinin ölümüyle sonuçlanabilecek bir yanlış hesap ya da kontrolden çıkmış bir alevlenme olasılığını gündeme getirdi. Bu temalar –Soğuk Savaş'ın coğrafi açıdan yanal alanlara yayılması, Avrupa'nın görece barışa ve istikrara kavuşması ve her iki tarafta nükleer cephaneliklerin sürekli genişlemesi– bu bölümün başlıca odak noktalarını oluşturacak.

Doğu-Batı ilişkilerinin istikrara kavuşması

Kore Savaşı'nın Soğuk Savaş'ın askerileşmesini ve küreselleşmesini sağlamakla birlikte, bir yandan ABD-Sovyet ilişkilerinin istikrara kavuşmasına yardımcı olurken, öte yandan Avrupa'daki Doğu-Batı bölünmesini süper güçler

arasında savaş çıkması olasılığını azaltacak bir biçimde kurumsallaştıracak güçleri harekete geçirmesi ironiktir. Kore saldırısının ertesinde artık daha saldırgan ve daha tehlikeli, fırsatçı bir düşmanla karşı karşıya olduklarına inanan ve Batı Avrupa'nın bir Sovyet askeri saldırısı karşısındaki savunmasızlığından kaygılanan Amerikalı siyaset yapıcılar, NATO'yu güçlendirme çabalarını iki katına çıkardılar. 1950'lerin sonlarına gelindiğinde Truman, Temsilciler Meclisi ve Senato'daki önde gelen Cumhuriyetçilerin güçlü muhalefetine rağmen Avrupa'ya dört Amerikan tümeni yollamış, NATO'nun bütünleşik bir komuta yapısı içerisinde tam bir askeri ittifaka dönüşümünü başlatmış, popüler II. Dünya Savaşı Generali Dwight D. Eisenhower'ı NATO'nun ilk başkomutanlığına atamış ve Almanya'nın yeniden silahlanması planlarını başlatmıştı.

Batı Almanya'nın yeniden silahlanması Truman yönetiminin başlıca önceliğiydi. Amerikalı strateji uzmanları Alman insan gücünü Avrupa'nın müdafaası için vazgeçilmez görüyorlardı; ayrıca Federal Almanya'nın Batı yörüngesine kenetlenmesi ve Amerika yanlısı Şansölye Konrad Adenauer hükümetinin desteklenmesi için, yeniden silahlanmış ve tam egemenliğine kavuşmuş bir Almanya'ya gerek olduğuna inanıyorlardı. Ancak Avrupa'ya böylesine eşi görülmemiş bir dehşet yaşatmış bir rejimin yıkılmasından bu kadar kısa bir süre sonra Almanya'nın askeri açıdan dirilmesi Fransa'yı ve öteki Avrupalı müttefikleri dehşete düşürüyordu. ABD onların korkularını yatıştırmak için, Fransa'nın önermiş olduğu, sonradan daha geniş çaplı Batı Avrupa ordusu içerisine alınacak sınırlı bir Alman askeri gücünün kurulmasına izin verecek karmaşık

düzenlemeler getiren Avrupa Savunma Topluluğu (AST) kavramını kabul etti.

Sovyetler boş yere Almanya'nın yeniden silahlanması sürecini engellemeye çalışarak, 1952 baharında Batılı müttefiklere birleşik, tarafsız bir Almanya'nın kurulması çağrısını içeren bir dizi diplomatik nota verdiler. Gizli kalmış ekonomik-askeri gücü Batı tarafından kullanılacak yeniden dirilmiş bir Almanya olasılığı bir kez daha Stalin'le Sovyet Politbüro'sunu kaygıya sürükleyerek, Alman sorununa hâlâ riskli olsa bile daha az tehdit edici bir çözüm bulmaya çabalamaya yöneltti. Ama Washington, Moskova'nın adımını hiç duraksamadan reddetti. Birleşik, tarafsız bir Almanya stratejik açıdan ABD için tam bir kâbustu; böyle bir devlet zamanla Sovyet küresine kayabilir ve bu da Avrupa güç dengesini bozabilirdi. Truman yönetimi böyle bir şeyin olmasını engellemeye kararlıydı. Çok geçmeden Sovyetler, kalıcı olarak bölünmüş bir Almanya oldubittisini kabullendiler ve bu duruma tepki olarak Mart 1954'te Doğu Almanya'yı, yani Alman Demokratik Cumhuriyeti'ni bağımsız bir devlet olarak tanıdılar. Stalin'le ardılları, yeniden silahlanmış, bağımsız bir Batı Almanya'nın ABD önderliğindeki küreyle bütünleşmesinin ekonomik ve askeri güç dengesini Batı lehine bozacağının farkındaydılar; ancak böyle bir sonucun en azından, yeniden birleşmiş, bağımsız bir Alman devletinin Avrupa siyasetinde bir kez daha denge noktası ve Sovyetlerin güvenliği açısından gelecekte olası bir tehdit olarak ortaya çıkmasına kıyasla daha az riskli olduğunun da farkındaydılar.

1950'lerin başlarıyla sonları arasında Sovyet ve Batılı strateji uzmanlarının Alman sorunu konusundaki düşün-

celeri şaşırtıcı bir biçimde çakışmaya başladı; Avrupa'nın istikrara kavuşmasını kolaylaştıracak ve Doğu-Batı gerilminde az çok yumuşama yaratacak bir çakışmaydı bu. İngiltere Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd'un Haziran 1953'te yakın çevresine belirttiği gibi: "Avrupa hâlâ bölünmüşken Almanya'nın birleşmesi, böyle bir şey mümkün olursa, hepimiz için tehlikelerle doludur. Dolayısıyla herkes –Dr. Adenauer, Ruslar, Amerikalılar, Fransızlar ve biz– şu an için bölünmüş bir Almanya'nın daha emniyetli olduğunu hissediyor. Ama Alman kamuoyu üzerinde yaratacağı etki yüzünden hiçbirimiz bunu açıkça söylemeye cesaret edemiyoruz. Bu nedenle hepimiz kendi şartlarımızla Almanya'nın birleşmesini halk önünde destekliyoruz."

1954 yazında Fransız Meclisi AST antlaşmasını reddettiğinde İngilizler hızla, yeniden askerileşmiş, bütünleşik bir Batı Almanya hedefine ulaşmak için başka bir yol tasarladılar. Dwight D. Eisenhower yönetiminin de kabul ettiği plan NATO'nun, Almanya'nın yeniden silahlanmasının gerçekleşeceği kısıtlayıcı çerçeve olarak kullanılmasını içeriyordu. O yılın sonraki aylarında, Paris'teki tantanalı bir konferansta NATO güçleri, Batı Almanya'nın yeniden silahlanması, bağımsızlığını kazanması ve ABD-İngiltere-Fransa istilasının sona erdirilmesi için getirilen bu yeni formülü kabul ettiler. Mayıs 1955'te bağımsız Federal Almanya Cumhuriyeti NATO'ya girdi.

Yol boyunca karşılaşılan sayısız engele rağmen ABD, Almanya anlaşmalarının gerçekleştirilmesi ve bağımsız, yeniden silahlanmış bir Batı Almanya'yla işbirliği yapan güçlü, daha da canlanmış bir NATO'nun ortaya çıkmasıyla, Avrupa konusunda temel siyasi hedeflerine ulaşmıştı.

Ayrıca Paris'le Bonn arasında uzlaşmaya varılmasını teşvik etmeyi ve siyasi açıdan daha bütünleşik, ekonomik açıdansa canlı bir Batı Avrupa'nın oluşturulmasını başarmıştı. Tarihçi Melvyn P. Lefler, "Amerika'nın planı müreffeh, komünist olmayan bir Avrupa yaratmaktı," diye kaydeder. "Planın amacı, Kremlin'in savaş sırasında Batı Avrupa'yı ele geçirme, barış zamanında tehdit etme ya da herhangi bir zamanda Batı Almanya'yı kendi yörüngesine çekme yönündeki herhangi bir girişimine engel olmaktı." Avrupa'da savaşın sona ermesinden neredeyse tam on yıl sonra bu temel hedef gerçekleşmeye çok yakın görünüyordu.

1953 başlarında hem Washington hem Moskova'da, Soğuk Savaş'ın başlamasından beri ilk liderlik değişimleri gerçekleşti. Ama zirvedeki yeni adamlar süper güç kördüğümünün kalbinde yer alan karşılıklı güvensizlik ve kuşkuyu azaltmak için fazla bir şey yapmadılar. Hatta Eisenhower'la dış siyaset başdanışmanı, Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, Soğuk Savaş'ı daha da azimle sürdürmeye Demokrat seleflerinden daha kararlıydılar. 1952'nin Cumhuriyetçi Parti platformu, Dulles'ın yazdığı bir pasajda Demokratların dış işlerdeki "trajik gaflar"ını eleştirerek, Truman yönetiminin zapt etme stratejisini "sayısız insanı despot ve tanrısız komünizmin ellerine terk eden olumsuz, yararsız ve ahlaksız" bir siyaset olarak kınamıştı. Mart 1953'te Stalin'in ölümü ve Rus diktatörün yerini alan toplu liderliğin muğlak barış teklifleri getirmesi bile Eisenhower'la üst düzey strateji uzmanlarının acımasız, sinsi bir düşmanla karşı karşıya oldukları inançlarını değiştiremedi. Sovyetler Birliği'nin acil bir askeri, siyasi ve

ideolojik tehdit oluşturduğuna emindiler; geleneksel diplomatik alışverişe kayıtsız görünen, dolayısıyla ancak üstün güç konumundan baş edilebilecek bir düşmandı bu. Dulles göreve kabul oturumunda Senato Dış İlişkiler Komisyonu'na, "Uzlaşmaz bir çatışma bu," diyecekti. Bir kez daha İngiltere'nin başbakanı olarak hizmet veren saygın Winston Churchill Moskova'yla diplomatik uzlaşma olasılığını denemek amacıyla bir zirve toplantısı çağrısında bulundu, ama içten içe bunu ödün verme yönünde aptalca ve zamanı gelmemiş bir sendeleme olarak gören Eisenhower onun çağrısını reddetti.

Yeni Sovyet liderlerse Almanya'nın yeniden silahlanmasına ve NATO'nun güçlenmesine Doğu Avrupa üzerindeki kontrollerini güçlendirerek karşılık verdiler. Haziran 1953'te Doğu Almanya'da Sovyet hâkimiyetine karşı başlayan geniş çaplı grevler, gösteriler ve öteki direnişler salgını, Yugoslavya'da Josip Broz Tito'nun giderek bağımsız bir yol izlemesiyle birleştiğinde, Moskova'nın kendi nüfuz küresi üzerindeki kontrolünün kırılganlığını gözler önüne serdi. 14 Mayıs 1955'te Varşova Paktı'nın oluşumuyla Sovyetler, Doğu Avrupalı "müttefik"leriyle –Alman Demokratik Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk– güvenlik bağlarını resmileştirdiler. Batı'nın Almanya'daki ve NATO içerisindeki inisiyatiflerine karşı bir savunma tepkisi olarak düşündüğümüzde daha iyi anlayabileceğimiz gevşek bir askeri ittifak olan Varşova Paktı, kıtanın bölünme çizgilerinin sertleşmesinin simgesiydi. Bundan yalnızca bir gün sonra Sovyetler, Avusturya'yla, bağımsız, tarafsız bir devletin kurulması karşılığında müttefik işgalinin sona

ermesine izin veren bir anlaşmanın imzalanışında müttefiklere katıldılar. Moskova ayrıca Batı'ya silahlanma yarışının durdurulması için yeni teklifler sundu, Yugoslavya'yla bir *modus vivendi*'ye ulaşılması için uğraştı ve Üçüncü Dünya'da bir dizi cesurca diplomatik girişim başlattı.

Stalin sonrası dönemin baskın siması, Komünist Parti'nin patronu, delişmen ama esnek Nikita S. Kruşçev'in attığı bu adımlar, Churchill'in uzun zamandır gönlünde olan zirve toplantısının gerçekleştirilebilmesini sağladı. Sovyet, Amerikan, İngiliz ve Fransız hükümetlerinin başları Temmuz 1955'te Cenevre'de, onyıl önceki Potsdam Konferansı'ndan sonra gerçekleştirilen bu tür ilk toplantıda bir araya geldiler. Almanya, silahsızlanma ya da tartışılan öteki önemli meselelerde herhangi bir atılım gerçekleştirilemese de, bu konferansın gerçekleştirilebilmesi Doğu-Batı ilişkilerinde daha işbirlikçi ve uzlaşmacı bir sayfanın habercisi gibi görünüyordu. En geniş anlamda bakıldığında Cenevre Konferansı, iki tarafın Avrupa'daki mevcut statükoyu –ve bu statükoyu değiştirmek için savaşma riskine girmeyeceklerini– kabul ettiklerini gösteriyordu. Konferansın sona ermesinden iki ay sonra Moskova'nın Batı Almanya'yı tanıması önemlidir.

Kruşçev Şubat 1956'da Moskova'da gerçekleştirilen Yirminci Parti Kongresi'nde yaptığı çok önemli konuşmasında, Stalin'in yurtiçinde işlediği suçları ve dış siyasetteki hatalarını sert bir dille kınadı. Sovyet lider dört saatlik gizli konuşmasında kapitalist güçlerle "barış içinde birlikte var olma" çağrısında bulunuyor ve sosyalizme farklı yollarla ulaşılabileceğini kabulleniyordu. İçeriği çok geçmeden herkesçe öğrenilen konuşma hem komünistleri hem

komünist olmayanları şaşkınlığa sürükledi. Doğu Avrupa'daki müstakbel reformcular Sovyet pençesinin gevşemesi olasılığından cesaret buldular. Aydınlar, öğrenciler ve işçiler Kremlin'in çeşitlilik ve ulusal bağımsızlık hoşgörüsünün sınırlarını çok geçmeden sınayacaklardı. Haziran ayında, uzun zamandır için için kaynayan Polonya'daki işçi çatışmaları kısa sürede, Sovyetler Birliği'ne karşı direnişe dönüştü. Kruşçev Varşova'daki milliyetçi ayaklanmaları Kızıl Ordu'yu kullanarak bastırdıktan sonra yön değiştirdi ve daha önceden Stalin'in tasfiye süreçlerinden birinde azledilmiş bir reformcu olan eski başbakan Vladislav Gomulka'nın Polonya Komünist Partisi Sekreterliğine getirilmesine onay verdi.

Macaristan'daki benzer bir çalkantıysa daha trajik bir biçimde sonuçlanacaktı. Öğrencilerin öncülüğünde tüm ülkede yaşanan gösteriler 23 Ekim'de iyice tırmanarak, Sovyet askeri varlığına karşı ayaklanmaya dönüştü. O ay sonunda Imre Nagi'nin reformcu hükümeti Varşova Paktı'ndan ayrılma kararını açıklayıp ülkenin tarafsızlığını ilan ederek BM desteği istediğinde Kruşçev, Doğu Avrupa'da siyasi değişime karşı hoşgörüsünün sınırına ulaştı. Sovyet lider yakın çevresine, hiçbir şey yapmamak "Amerikalılara, İngilizlere ve Fransızlara büyük destek olacak," diyordu. Aynı sıralarda İngilizlerle Fransızların 31 Ekim'de Mısır'ı istila etmeleri ve Eisenhower'ın o sıralarda son günlerine girmekte olan yeniden seçilme kampanyası Rus lidere askeri güç kullanmak için kendi düşüncesine göre "elverişli bir an" sağladı. Ardından, 4 Kasım'da 200.000 Sovyet ve Varşova Paktı askeri, 5.500 tankın desteklediği ezici bir güçle Macar isyancıları bastır-

4. Macarlar Sovyetler Birliği'ni protesto ediyorlar, Kasım 1956.

mak üzere harekete geçti. Yaşanan eşitsiz çatışma yaklaşık 20.000 Macar'ın ve 3.000 Sovyet'in hayatını kaybetmesine neden oldu. 8 Kasım'a gelindiğinde isyan bastırılmıştı. Özgürlükçü söylemi ve kışkırtıcı Özgür Avrupa Radyosu yayınlarıyla Sovyetlere karşı direnişi fazlasıyla desteklemiş olan Eisenhower yönetimi Rusların acımasızlığı karşısında boynunu bükmekten başka bir şey yapamadı. Basitçe özetlenirse, Sovyetlerin Batı Avrupa'daki gelişmeler karşısında küresel bir çatışmaya girmeyi istemeyecekleri kadar, Amerikalılar da Sovyet nüfuz küresindeki olaylar yüzünden küresel bir çatışmaya girmeye isteksizdiler. 1950'lerin ortalarına gelindiğinde Avrupa'da bir tür büyük güç düzeni oluşmaktaydı; hatta bazı akademisyenler II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'yı nitelemek için "Uzun Barış" terimini kullanmışlardır. Ama Macarların büyük acılar çekerek öğrendikleri gibi, bazıları bu düzen için çok yüksek bir bedel ödemişlerdir.

Üçüncü Dünya'da çalkantı

Aralarından çoğu onlarca, belki yüzlerce yıllık Batı sömürge yönetiminden yeni çıkmış gelişmekte olan Üçüncü Dünya ülkeleri çeşitli nedenlerden ötürü 1950'lerde Sovyet-Amerikan rekabetinin odak noktasına dönüştü. Amerikalı ulusal güvenlik planlamacıları Üçüncü Dünya kaynak ve pazarlarının sağlıklı bir dünya kapitalist ekonomisi, Batı Avrupa'yla Japonya'nın ekonomik toparlanışı ve Amerika'nın kendi ticari ve askeri gereksinimleri için temel önemde olduğunun farkındaydılar. Aslında Batı'nın

ekonomik-askeri canlılığının büyük bölümü gelişmekte olan dünyayla bağlarına dayanıyordu; Ortadoğu petrolünün Batı Avrupa'nın barış dönemindeki ve NATO'nun savaş dönemlerindeki gereksinimleri açısından taşıdığı önem, bunların yalnızca en gözler önünde olanıdır. Özellikle de doktrinci Stalin'in ölümünden ve diplomatik açıdan daha becerikli olan Kruşçev'in iktidara gelmesinden sonra Sovyetler, Batı gücünün bu yönünü zayıflatmak amacıyla Üçüncü Dünya'nın tarafsız ülkeleri arasından kendilerine dost ve müttefikler edinmeye çalıştılar. Kremlin diplomasi, ticaret ve cömert kalkınma kredileri yoluyla özellikle Afrika-Asya ülkelerinde nüfuz sahibi olmaya ve kaynaklarla üslere ulaşım olanağı kazanmaya, aynı zamanda Batı'nın etkisini zayıflatmaya çalışıyordu. Sovyetler Birliği'nin geri kalmışlıktan askeri-sanayi dev statüsüne tek bir kuşak içerisinde sıçramasından etkilenen pek çok Üçüncü Dünya aydınına ve siyasi liderine Marksist-Leninist kalkınma modeli cazip geliyordu.

Bu durum Kremlin'in dost ve destek edinmesini kolaylaştırdı; oysa Batı emperyalizminin, ırkçılığının, küstahlığının ve yerel kaynaklar üzerindeki kontrolünün izleri Amerikalı diplomatların işlerini zorlaştırmaktaydı. 1950'lerde Amerikalı siyasa yapıcılar, yanal alan için verilen mücadelenin sonucunun küresel güç dengesini Batı lehine –ya da aleyhine– değiştirebileceğine inanıyorlardı. Dışişleri Bakanı Dean Rusk Şubat 1961'de Senato'ya, gelişmekte olan dünyadaki "fazlasıyla yayılmış" Sovyet girişimlerinin Sovyet-Amerikan çatışmasının "Batı Avrupa'daki askeri sorundan, gelişmemiş ülkeler için tam bir yarışma"ya dönüştüğünü gösterdiğini açıkladı. "Afrika, Latin Amerika,

Ortadoğu [ve] Asya için verilen savaşlar artık birleşti; ilk başta askeri düzlemde değil, nüfuz, prestij vb düzleminde, ve orada riskler çok yüksek."

1951-1953 İran krizi bu daha geniş çaplı temaların neredeyse tümünü özetler. Kriz, ekonomisi üzerindeki kontrolünü yeniden ele geçirmeye kararlı milliyetçi rejimle, son derece kazançlı bir petrol tavizinin şartlarını yeniden tartışmayı istemeyen bir Batılı güç arasındaki mücadeleden doğdu. Ateşli milliyetçi lider Muhammed Musaddık 1951 baharında Anglo-Iranian Oil Company'nin (AIOC) petrol alanlarıyla rafinerilerini millileştirerek krizi başlattı. İran başbakanı ülkenin en değerli kaynağını oluşturan ve uzun zamandır dev İngiliz şirketi AIOC'nin tekelinde bulunan devasa petrol rezervlerinden ulusu için daha fazla kâr elde etmeyi amaçlıyordu. Büyük Britanya'nın Musaddık hükümetiyle iyi niyetle müzakere etmeyi kesinlikle reddetmesi ve ardından İran petrolünü boykot etme yoluna gitmesi, çok geçmeden güçlü Soğuk Savaş tonlarına bürünecek bir gerginlik yarattı. Yeniyetme bir Üçüncü Dünya ülkesinin, sanayileşmiş ülkelerle daha az gelişmiş ülkeler arasındaki ticari düzenlemelere uzun zamandır damgasını vurmuş yazılı olmayan kurallara karşı tatsız başkaldırısı olarak gördüğü bu gelişmelere ilk başta anlayışla bakan ABD, İran'ın kuzeydeki fırsatçı komşusunu çok daha ciddi bir tehdit olarak görüyordu. Truman yönetiminin arabuluculuk önerisinde bulunmasının başlıca nedeni, istikrarı bozacak ve Sovyetlerin yararlanacağı kesin olan bir çatışmadan korkmasıydı. Ancak İngilizlerin uzlaşmayı reddetmeleri Amerika'nın arabuluculuk çabalarının önünü aldı ve Musaddık'ı hem Sovyet desteğini memnuni-

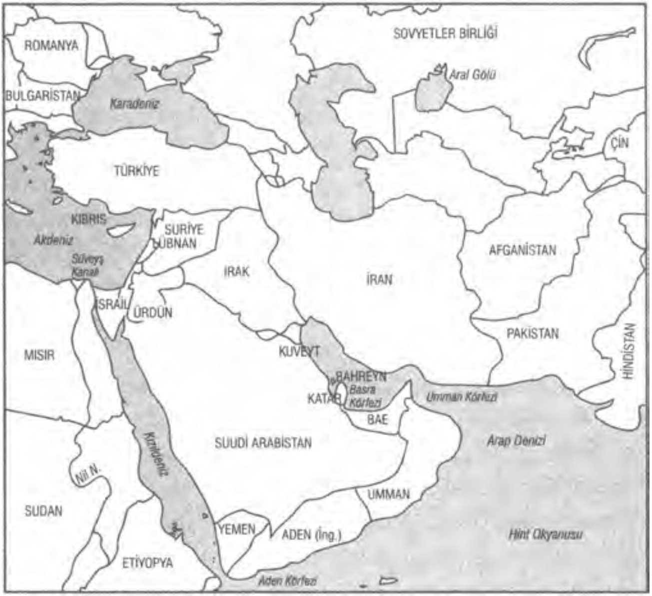
yetle karşılamak, hem de yurtiçinde destek bulmak için Sovyet yanlısı Tudeh Partisi'ne yönelmek zorunda bıraktı. Eisenhower yönetimi buna tepki olarak İngilizlerle birlikte, Musaddık'ın devrilmesini ve Batı yanlısı İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi'nin otokrat iktidarına geri dönmesini sağlayacak gizli bir operasyon başlattı.

İngiltere-İran çatışmasının kökenlerinin Soğuk Savaş'la hiçbir ilgisi olmasa da, Amerikan siyasetini yönlendiren, ABD'nin Sovyet maceracılığı karşısındaki –abartılı– korkusu oldu. İran'daki gizli müdahalenin ardında Amerika'nın Soğuk Savaş başlarındaki Ortadoğu siyasetinin iki merkezi kaygısı bulunuyordu: Sovyetler Birliği'ni zapt ederek bölgenin sömürgecilik sonrası yeni devletleri üzerinde nüfuz sahibi olmasını engelleme kararlılığı ve Batı Avrupa'nın yaşamsal petrol kaynaklarına ulaşabilme olanağını koruma kararlılığı. Musaddık'ın devrilmesinden sonra Eisenhower bir danışmanına şu yorumda bulunacaktı: "Batı Avrupa saflarına yeterli petrolün tedarik edilmesi, bize tedarik edilmesiyle neredeyse eşit önceliktedir. Batı kendini korumak için Ortadoğu petrolüne erişim olanağını korumalıdır."

Koyu neo-sömürgecilik tonları taşıyan ikinci bir çatışma, yani devasa Kahire-Süveyş askeri kompleksinin kimin kontrolünde olacağı konusunda İngiltere'yle Mısır arasında yaşanan çatışma da Amerikalıların istikrarlı, Batı yanlısı bir Ortadoğu yaratma çabalarının önünü tıkıyordu. Bu durum onyılın en ciddi uluslararası olayına, yani 1956'daki Süveyş Krizi'ne dolaylı yoldan katkıda bulunmuştur. Krizin kökenleri, Amerikalılarla İngilizlerin 1950'lerin başlarında ve ortalarında oluşturmaya çalıştıkları Sovyet kar-

şıtı savunma örgütlerine Mısır'ın katılmayı reddetmesine dayanıyordu. Londra'yla yaşanan çatışmanın doğurduğu öfke Mısırlıları emperyalistlerin dalavereleriyle ilişkilendirdikleri bir Batı'yla işbirliğine girmekten caydırıyordu. Mısır'ın ve öteki önde gelen Arap devletlerinin çoğunun Batılı güçlerle toplu bir güvenlik anlaşmasına girmeyi reddetmeleri karşısında Amerikalılarla İngilizler alternatif "kuzey katmanı" kavramına yöneldiler. Sonuçta Britanya, Türkiye, Pakistan, İran ve Irak Şubat 1955'te, zapt kalkanını Ortadoğu'ya doğru genişletme amaçlı gevşek bir ortak güvenlik anlaşması olan Bağdat Paktı'nı imzaladılar. Anlaşmanın imzalanmasını sağlayan müzakerelerde Amerikan baskısı ve askeri ve ekonomik bağış vaatleri etkili olmuştu gerçi, ama Washington hâlâ dostça ilişkiler kurmakla uğraştığı Arap devletlerini gereksiz yere kendine düşman etmekten kaçınmak için, doğrudan katılmamayı tercih etti.

Ancak bu girişim, tam da yatıştırmayı amaçladığı bölgesel istikrarsızlığı körükledi. Paktı imzalayanlar arasındaki tek Arap ülkesi olan muhafazakâr Irak'ın Arap dünyası içerisinde Mısır'ın geleneksel rakibi olması yüzünden, Bağdat Paktı'nın kuruluşu Mısır'ın milliyetçi lideri Cemal Abdülnasır açısından bariz bir düşmanlık eylemiydi. Nasır Irak'ın Batı desteğindeki Bağdat grubu tarafından askeri olarak desteklenmesine karşılık olarak Çekoslovakya'yla silah anlaşması imzaladı. Mısır'ın görünüşte Sovyet tarafına yönelmesinden kaygılanan Eisenhower yönetimi Aralık 1955'te bir havuç uzattı: Mısır'ın hırslı kalkınma planlarının merkezi olan Asvan Barajı için cömert bir finansman. Ancak Mısır'ın İsrail'e komando akınlarını desteklemesi,

Harita 3. Ortadoğu, 1956.

dış ilişkilerde tarafsızlığını koruması ve Mayıs 1956'da Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıması Amerikalıları çileden çıkardı. Dışişleri Bakanı Dulles 19 Temmuz 1956'da aniden, ABD'nin Asvan Barajı'nın finansmanı teklifini geri çektiğini açıkladı. Bunun üzerine Nasır ABD'ye, "Öfkeniz sizi boğup öldürsün," diye meydan okuyacaktı. Dünya Bankası Başkanı Eugene Black, "Kıyamet kopabilir," diyerek Dulles'ı uyarıyordu.

26 Temmuz'da Nasır, Black'in haklı olduğunu gösterdi. Cüretkâr ve beklenmedik bir adım atarak, İngiliz-Fransız

kuruluşu olan Suez Canal Company'yi millileştirdi ve bu çok önemli uluslararası suyolunu etkin bir biçimde işleterek gelirini öncelikli baraj projesi için kullanmaya yemin etti. Dulles'ın sıcak çatışmaya bir alternatif bulmak için elinden geleni yaptığı sonuçsuz müzakerelerden sonra İngiltere, Fransa ve İsrail arasındaki gizli ittifak, Ekim 1956 sonlarında Mısır'da ortak askeri eyleme girişmeleriyle sonuçlandı. ABD müttefiklerini şaşırtıp hayal kırıklığına uğratan bir adım atarak istilayı şiddetle kınadı ve hukuk ilkelerini ihlal eden haksız bir askeri saldırganlık eylemi olarak niteledi. Sovyetlerin 5 Kasım'da Mısır'a saldırıyı kınayarak, saldırganlıktan hemen vazgeçmemeleri durumunda İngiltere ve Fransa'ya misillemede bulunacağı tehdidini savurması üzerine Süveyş krizi birdenbire, son derece ciddi bir Batı-Doğu çatışmasına dönüştü. ABD'nin müttefiklerine ısrarlı baskısı ateşkes yapılmasını sağlayarak, Amerikalıların düşüncesine göre beyhude, ancak yine de rahatsız edici Sovyet blöfünün yarattığı tehdidi ortadan kaldıracaktı.

Süveyş krizinin ertesinde ABD Ortadoğu'da daha da büyük sorumluluklar üstlendi. Eisenhower'ın en büyük korkusu, bölgede İngiliz ve Fransız gücünün zayıflamasının yarattığı boşluğu Sovyetler Birliği'nin doldurmasıydı. 1 Ocak 1957'de bir grup Kongre Üyesi'ne söylediği gibi, "Ortadoğu'da mevcut boşluk Rusya tarafından doldurulmadan ABD tarafından doldurulmalıdır." Başkanın 5 Ocak'ta Kongre'ye sunduğu Eisenhower Doktrini, Ortadoğu'daki Batı yanlısı rejimlere ekonomik ve askeri destek sağlanması için özel bir fon yaratıyordu. Ayrıca, "Uluslararası Komünizm'in kontrolü altındaki herhangi bir ülkeden açık silahlı saldırı"yı engellemek amacıyla ge-

rektiğinde askeri güç kullanılması tehdidini içeriyordu. Bu muğlak doktrin kuşkusuz, Amerikalı strateji uzmanlarının artık Soğuk Savaş'ın ön cephesinde gördükleri bu bölgede ABD taahhütlerinin arttığını gözler önüne seriyordu. Ayrıca, Irak'taki kanlı darbenin Batı yanlısı monarşiyi devirip ABD'nin bölgedeki itibarını sorgulanır hale getirmesinin ardından Eisenhower'ın ertesi yıl Lübnan'a Amerikan askerleri yollamasının bahanesini hazırlayacaktı. Ancak bölgedeki en önemli istikrarsızlık kaynakları –Arap-İsrail çatışması, Arapların Batı emperyalizminin mirasına karşı derin öfkeleri ve radikal pan-Arap milliyetçiliğinin cazibesi– ABD'nin asker göndermesinden, ekonomik kandırmacalarından, diplomatik entrikalarından ve arabuluculuk önerilerinden etkilenmeyecekti.

Güneydoğu Asya bu dönemde, şiddetli Soğuk Savaş mücadelesinin bir başka bölgesi olarak gündeme geldi. Amerikalı siyasa yapıcılar, muazzam ekonomik güçlükler, sömürgecilikten bağımsızlığa zayıf ve henüz tamamlanmamış geçiş ve Çinhindi'yle Malay'da hâlâ sürmekte olan sömürgecilik çatışmalarıyla kasıp kavrulan bir bölgedeki istikrarsızlığın Güneydoğu Asya'nın tamamını komünistlerin nüfuzuna açık hale getirmesinden kaygılanıyorlardı. Amerikalı analistler riski kaygılandırıcı derecede yüksek buluyorlardı. Dışişleri Bakanlığı'nın en üst düzey Sovyet uzmanlarından biri olan Charles Bohlen, Güneydoğu Asya'nın komünizme kaptırılmasının güç dengesi üzerinde derin bir etki yaratacağını söylüyor ve böyle bir şey olması durumunda "Soğuk Savaş'ı kaybetmiş olacağız," diyordu. 1952 ortalarında Dışişleri Bakanı Acheson benzer bir tonla İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'e, "Güneydo-

ğu Asya'yı savaşmadan kaybedersek biz de kaybederiz" ve dolayısıyla "Güneydoğu Asya'yı kurtarmak için elimizden geleni yapmalıyız," diye haykıracaktı.

Amerikalıların Ortadoğu konusunda en büyük korkularının Sovyetler Birliği'nin bölgesel huzursuzlukları kullanarak bu bölgede köprübaşı edinmesi olması gibi, Çin'in yayılmacı amaçlarına ulaşmak için doğrudan askeri saldırı yoluna başvurması olasılığı da Güneydoğu Asya için en büyük korkularıydı. Truman'ın Haziran 1952'de onayladığı bir siyaset bildirisinde Ulusal Güvenlik Konseyi Washington'ın en öncelikli kaygılarını dile getirmişti. Konseyin uyarısına göre, tek bir Güneydoğu Asya ülkesinin bile Çin-Sovyet bloğuna katılmasının "kritik psikolojik, siyasi ve ekonomik sonuçları olacak" ve "olasılıkla, grubun geriye kalan ülkelerinin komünizme görece hızla boyun eğmesine ya da komünizmle işbirliğine girmesine yol açacak"tı. Kısacası, tek bir ülkedeki komünizmin hâkimiyetine hemen ve şiddetle tepki verilmemesi durumunda tüm bölgede –belki çok başka yerlerde de– komünizmin hâkimiyetine yol açabilecek bir domino etkisi oluşması beklenebilirdi. Böyle bir olasılık hem Batı Avrupa hem Japonya için son derece olumsuz ekonomik etkiler doğuracak, Batı'nın kritik stratejik kaynaklara erişimini engelleyecek, ABD'nin bir dünya gücü olarak itibar ve prestijine darbe vuracak ve tarihin momentumunun Batı demokrasilerinde değil, komünizmde olduğu düşüncesine güç kazandıracaktı.

Komünistlerin liderliğindeki Viet Minh ayaklanmacılarının biraz da paha biçilmez Çin askeri ve lojistik desteği sayesinde Fransızların onları bastırma yönündeki tüm çabalarını 1946'dan beri boşa çıkarmakta olduğu Çinhindi,

komünistlerin atılımı için en olası yer gibi görünmekteydi. Dolayısıyla, Amerika'nın Güneydoğu Asya'daki zapt etme çabalarının odak noktasıydı. Kore Savaşı'ndan hemen önce başlayan ve sonraki birkaç yılda giderek artan Amerikan askeri yardımlarıyla temelde Fransızların savaşına destek verildi. Ancak 1954 başlarına gelindiğinde Fransız halkı ve hükümeti, maliyeti giderek yükselen, uzayıp giden ve halktan tepki gören bu çatışmadan bıkıp usanmıştı. ABD'nin tavsiyelerini reddederek, zarif bir diplomatik çıkış yolu arayışına girdiler. Mayıs 1954'te Cenevre'de Çinhindi konulu bir büyük güçler konferansı toplandı. Hemen ardından kuzeybatı Vietnam'da, kuşatma altındaki Dienbienphu garnizonunda Viet Minh büyük bir zafer kazandı. Bu gelişmeler Çinhindi'nde Fransız yönetiminin sona erişini hızlandırdı. Savaş meydanında kaybettiklerini konferans masasında kazanmayı başaramayan Batılı güçler Vietnam'ın 17. paralelden geçici olarak bölünmesini kabul ederek, ülkenin kuzey yarısını Ho Şi Minh'in Viet Minh'ine verdiler. Amerikalıları kışkırtmaktan ve Kore'deki ateşkesten bu kadar kısa bir süre sonra Batı'yla yeni bir askeri çatışma riskine girmekten kaçınmak isteyen Sovyet ve Çinli müttefikleri Vietnamlı lidere bardağın yarısıyla yetinmesi için baskı yaparak onu hayal kırıklığına uğratacaklardı.

Eisenhower yönetimi, Fransa için küçük düşürücü bir ulusal yenilgi olmakla kalmayıp, ABD için de Soğuk Savaş'ta küresel bir başarısızlık anlamına gelen bu sonuç karşısında kurtarabildiğini kurtarmaya çalıştı. Amerikalılar Güneydoğu Asya'da komünistlerin yeni maceralarına karşı çizgiyi çekmek amacıyla Eylül 1954'te Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü'nün (SEATO) oluşumun-

da en ön safta yer aldılar. Bu örgüt ABD, Fransa, İngiltere, Avustralya, Yeni Zelanda, Filipinler, Tayland ve Pakistan'ı, Çinlilerle Sovyetlere kararlılıklarını gösterme amaçlı gevşek, hatta etkisiz bir antikomünist ittifakta bir araya getirdi. Ayrıca Eisenhower, Dulles ve yardımcıları Güney Vietnam'da Fransız nüfuzunun yerini Amerikan nüfuzuyla doldurmak amacıyla hızla harekete geçerek, ya silah zoruyla ya da oy sandığı yoluyla Kuzey Vietnam'a katılmasını engellemek amacıyla yeniyetme Vietnam Cumhuriyeti'ne ABD dolarları, danışmanlar ve malzeme akıttılar. 1956'da tüm Vietnam'da yapılması planlanan seçimlerin Ho Şi Minh'in büyük zaferiyle sonuçlanacağına emin olan Amerikan yanlısı Başbakan Ngo Dinh Diem seçimleri iptal etti. Böylece Vietnam, birleşmeyi çok riskli hale getiren Soğuk Savaş gerilimleriyle bölünmüş bir diğer ülke olarak Almanya ve Kore'ye katıldı.

ABD dış siyaset hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla 1950'lerde Ortadoğu'da, Güneydoğu Asya'da ve tüm Üçüncü Dünya'da gizli operasyonlara giderek daha sık başvurdu. Geleneksel silahlı kuvvetlere duyulan ihtiyacı ortadan kaldırdığından ve gizlilik perdesinin aralanması durumunda inkâr edilebilecek etkili ve düşük maliyetli eylemler vaat ettiğinden, CIA Amerikalı siyasa yapıcıların en gözde Soğuk Savaş aracı oldu. 1949'la 1952 arasında CIA personeli sayısı ve örgütün bütçesi katlanarak arttı ve yurtdışındaki CIA istasyonlarının sayısı 7'den 47'ye yükseldi. Daha önce de belirtildiği gibi, CIA 1953'te İran'da Musaddık'ın devrilmesinde önemli bir rol oynadı. Ertesi yılsa Guatemala'da solcu lider Jacobo Arbenz Guzman'ın devrilmesinde aynı derecede önemli bir rol üstlendi. Uni-

5. Demokratik Vietnam Cumhuriyeti'nin başkanı Ho Şi Minh.

ted Fruit Company adlı Amerikan şirketini millileştirmesi ve Guatemala'nın küçük komünist partisine hoşgörüsü nedeniyle Guzman ABD'nin gözünde, Sovyetler Birliği'ne Batı yarıkürede dayanak elde etmek için gereksindiği fırsatı verebilecek bir radikaldi. Yakın tarihli akademik çalışmaların da kesin olarak gösterdiği gibi Amerika'nın hem Musaddık hem Arbenz konusundaki ön-komünist değerlendirmesi kesinlikle dayanaksız olsa da, İran ve Guatemala'daki müdahaleler ABD'nin Üçüncü Dünya'da siyasi değişimin yönü konusundaki korkularının ne kadar derin olduğunu göstermektedir. CIA'in İran ve Guatemala'da kazandığı başarılar örgüte gizemli bir neredeyse-yenilmezlik havası kazandırdı ve belki de Eisenhower'la ardıllarını, çoğunlukla zararlı sonuçlara yol açacak gizli yollara başvurmaya yöneltti. Örneğin 1957'de Suriye'de Batı karşıtı rejime yönelik gizli müdahale geri tepti; ertesi yıl Endonezya'da Sukarno'yu devirme amaçlı, son derece pervasızca paramiliter girişim de öyle. Her iki girişim de ifşa oldu ve Amerikan davasına yarardan çok zarar getirdi. Ancak hızla güçlenen gizli eylem bağımlılığından kurtulmak kolay olmayacaktı. Bunun nedeni biraz da, kolay ve düşük maliyetli başarının çekiciliğiydi – ABD'yi dış siyaset hedeflerine ulaşmak için nükleer silahlara bağımlı kılan bütçe baskıları burada da etkiliydi.

Silahlanma yarışı

Kore Savaşı'nın başlamasından sonra hem ABD hem Sovyetler Birliği geniş çapta –konvansiyonel ve nükleer–

silah depolamaya giriştiler. ABD 1950'yle 1953 arasında silahlı kuvvetlerine bir milyondan fazla asker kattı ve aynı zamanda uçak, deniz aracı, zırhlı araç ve öteki konvansiyonel savaş gereçleri üretimini önemli düzeyde artırdı. Nükleer cephaneliğiyse daha da etkileyiciydi. Amerikalılar Ekim 1952'de, Hiroşima ve Nagasaki'de kullanılanlardan kat kat güçlü bir termonükleer aracı, yani H-bombasını başarıyla test ettiler. Ekim 1954'teyse daha da güçlü bir bombayı patlattılar. Fırlatma sistemleri için de aynı durum söz konusuydu. 1950'lerin sonları boyunca Amerikan nükleer caydırıcı gücü, iki yönlü uçuşlarda Sovyet topraklarını ancak Avrupa'daki ileri üslerden havalanarak vurabilecek orta menzilli bombardıman uçaklarına dayalıydı. Ancak onyıl sonuna gelindiğinde ABD, Sovyet hedeflerini ABD'deki üslerden havalanarak vurabilecek 538 B-52 kıtalararası bombardıman uçağını kullanıma geçirerek nükleer vuruş gücünü artırmıştı. Eisenhower 1955'te, nükleer savaş başlıklarının Sovyetler Birliği'ne Amerikan topraklarından fırlatılabileceği kıtalararası balistik füzelerin (ICBM) geliştirilmesini emretti. 1960'a gelindiğinde ABD ilk kuşak ICBM'lerini ve ilk denizaltı bazlı balistik füzelerini yerleştirmişti.

Bu gelişmeler ABD'ye, önemli Sovyet hedeflerini yok edebilecek üçlünün birer parçası olan hava, kara ve denizaltı bazlı nükleer silahlar "üçlü"sünü" sağladı. Eisenhower'ın ilk görev yılı olan 1953'te ABD'nin nükleer cephaneliğinde yaklaşık 1.000 savaş başlığı bulunurken, son görev yılı olan 1960'ta bu sayı 18.000'e çıkacaktı. Bu döneme gelindiğinde ABD Stratejik Hava Komutanlığı (SAC), Sovyet hedeflerine nükleer silahlar atabilecek top-

lam 1.735 stratejik bombardıman uçağıyla övünebilecek durumdaydı.

Sovyetler Birliği ayak uydurmak için elinden geleni yaptı. 1950'yle 1955 arasında Kızıl Ordu'nun asker sayısının 3 milyon artmasıyla, yaklaşık 5,8 milyon askerlik bir silahlı güç oluştu – ancak 1950'lerin ortalarında Kruşçev, Moskova'nın fazlasıyla yüksek savunma bütçesini küçültmek amacıyla silahlı kuvvetlerde kesintiye gidilmesini emredecekti. Ama Sovyetler Birliği'nin neredeyse tüm öteki ölçütlerde ABD ve NATO'nun önemli derecede gerisinde kalması, silahlı adam sayısının sağladığı avantajı ortadan kaldırıyordu. Nükleer silahlar söz konusu olduğunda bu eşitsizlik özellikle çarpıcıydı. Sovyetler ilk termonükleer araçlarını Ağustos 1953'te test ettiler, Kasım 1955'teyse daha da güçlü bir aracı. Ancak fırlatma kapasiteleri hâlâ son derece sınırlıydı. 1955'ten önce Sovyetler ABD'ye karşı nükleer vuruşta bulunabilecek kapasitede değillerdi ve bu nedenle, caydırıcılık açısından, bombardıman uçaklarının Batı Avrupa'daki hedefleri vurma kapasitesine güvenmek zorundaydılar. Onyıl sonuna gelindiğinde Sovyet stratejik bombardıman filosu ABD anakarasına hâlâ, ancak Arktik bölgeden kalkan uçakların tek yönlü uçuşlarıyla ulaşabilecek durumdaydı ve bunlar ABD'nin avcı uçaklarına karşı son derece korunmasız uçuşlardı. Sovyetler Birliği ICBM'leri üretip yerleştirmeye ancak 1960 başlarında başlayabildi ve yerküre yörüngesindeki ilk uydu olan Sputnik'in fırlatılışının yarattığı heyecana rağmen, 1957'de Sovyetler Birliği her teknolojik başarı ölçütünde ABD'nin gerisinde kalmıştı. Eisenhower'ın 1953'te, Ulusal Güvenlik Konseyi'nin iki süper gücün nükleer kapasi-

telerinin karşılaştırması konulu bir tartışmasının ardından Sovyet muadilleri için söyledikleri aydınlatıcıdır: "Korkudan ödleri patlamıştır."

Ancak 1950'lerin sonlarında ABD'de bazı çevrelerin, Amerikalılarla Sovyetler arasında "füze uçurumu" açılmasına izin verdiği için Eisenhower'ı eleştirmeye başlamaları ilginçtir. Bu eleştirilerin kaynağı, Moskova'nın Ağustos 1957'deki ilk başarılı ICBM testinin ve iki ay sonra ilk Sputnik uydularını fırlatmasının yarattığı korkunun Amerika'nın çok övünülen teknolojik üstünlüğüne büyük bir saldırı anlamına gelmesiydi. Ruslar uzayda Amerikalıları görünüşte yenmekle kalmamışlar, Kruşçev'in ülkesinin geliştirmekte olduğu uzun menzilli füze sayısı konusunda övünüp yaygara koparma eğilimi kimi aklı başında strateji analistlerini bile Sovyet askeri-teknolojik patlaması konusunda endişeye sürüklemişti. Güç dengesinin Batı'dan Doğu'ya kayıyor olabileceğinden kaygılananların sayısı hiç de az değildi; Amerikan toplumunun yumuşaklığının ve Amerikalı okul çocukları arasında matematik ve fen yeteneğinin gerilemesinin bu eğilimi desteklediğinden kuşkulananlar da vardı. Eisenhower istifini bozmadı. Sovyet toprakları üzerindeki gizli uçuşlarda çekilmiş gizli keşif fotoğrafları sayesinde, durumun böyle olmadığını biliyordu; fırlatılabilecek durumda nükleer silahlar açısından ABD, hasmı karşısındaki liderliğini koruyordu. Yine de sözde füze uçurumu konusunda siyasi bir çılgınlık başlamıştı ve aslında mevcut olmayan bu uçurum 1960'taki başkanlık seçimlerinde çatışmalı bir meseleye dönüştü.

Kayıtlı tarih boyunca uluslararası rekabetlerin karakteristik özelliği, silahlanma yarışı olmuştur. Soğuk Savaş

dönemini eşsiz kılansa kuşkusuz, nükleer boyuttur. Akademisyenler, siyaset analistleri ve hükümetlerin strateji uzmanları, eşi görülmemiş bir yıkıma yol açma kapasitesine sahip silahların Soğuk Savaş'ın çehresini ve seyrini ne şekilde biçimlendirdiğini uzun uzadıya tartışmışlardır. Hem kritik önem taşıyan, hem kesin bir yanıt bulmanın zor olduğu bir sorudur bu. Bir taraftan, nükleer silahlar belki de süper güç ilişkisinde bir derece istikrar sağlamış ve neredeyse kesinlikle, Avrupa'da açık çatışma olasılığını düşürmüştür. NATO'nun Sovyetlerin herhangi bir konvansiyonel istilasının geri püskürtülmesine dair temel stratejisi, Avrupa'da çıkacak bir savaşın nükleer savaş olacağının bilinmesine dayanıyordu; dolayısıyla, hem saldıranlara hem savunmadakilere çok sayıda can kaybına mal olacak bir çatışmadan kaçınmak her iki tarafın da çıkarınaydı. Eisenhower Ocak 1956'daki bir Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısında bilgece bir tutumla, nükleer strateji konusundaki tüm tartışmaların kendi deyimiyle "her şeyden önemli kaygı"sını –"yani termonükleer bir savaşı kimsenin kazanamayacağı" gerçeğini– vurguladı.

Öteki taraftan Eisenhower, Beyaz Saray'daki ilk yılında, "çatışma durumunda ABD, nükleer silahları öteki savaş gereçleri gibi kullanılabilir sayacaktır" düşüncesini resmi doktrin olarak kabul etti. Onun yönetimi sırasında, Kasım 1953'te Almanya'ya savaş alanında kullanılacak nükleer silahların girişine onay verildi, yukarıda söz edilen muazzam nükleer silahlar ve fırlatma sistemleri geliştirildi, ABD'nin savunma konusundaki tutumunun temel ilkesi olarak "geniş çaplı misilleme" kavramı savunuldu, Kore Savaşı'nın son evresinde ve Beijing'e gözdağı vermek

amacıyla 1954-1955'teki Tayvan Boğazı Krizi'nde nükleer silah kullanma tehdidinde bulunuldu.

Kısacası atom çağının ilk on beş yılı boyunca Amerikalılar, nükleer silahlar ve ulusal güvenlik açısından bu silahların önemi konusunda çelişkili bir tutum sergilediler. Hiçbir tarafın galip gelemeyeceği nükleer çatışma çılgınlığını bir yandan kınarken, öteki yandan nükleer silahlar konusunda açık bir üstünlük elde etmek için tüm güçleriyle çalıştılar. Önümüzdeki bölümde göreceğimiz gibi, nükleer üstünlüğün Amerika'da olması gerçeği sonraki yıllarda Tayvan, Berlin ve Küba'da yaşanan krizlerde ABD'nin risk almasını neredeyse kesinlikle teşvik etmiş ve böylece, Soğuk Savaş'ın zaten tehlikeli olan bir evresini daha da kızıştırmıştır.

V. Bölüm

ÇATIŞMADAN DETANTA, 1958-1968

1950'lerin sonlarında Soğuk Savaş belki de en tehlikeli evresine, genel nükleer savaş tehlikesinin en güçlendiği döneme girdi. 1962'de Küba'daki Sovyet füzeleri nedeniyle Washington'la Moskova arasında yaşanan çığır açıcı çatışmayla sonuçlanan bir dizi kriz dünyayı nükleer felakete tehlikeli derecede yaklaştırdı. Süper güç bölünmesinin her iki tarafında risk alma tutumu ve sert söylem, 1940'ların sonlarından beri görülmemiş düzeylere tırmandı.

Sovyetler Başbakanı Kruşçev Sovyetlerin ekonomik ve teknolojik başarısıyla övünmesiyle ve Sovyetler Birliği'nin yakında sosis gibi füze üretiyor olacağına dair ünlü yorumuyla Amerikalı gözlemcileri ürpertiyordu. Ocak 1961'de, Moskova'nın ulusal kurtuluş savaşlarına –"emperyalizm var oldukça, sömürgecilik var oldukça sürecek" dediği savaşlara– aktif destek vereceğine yemin etti. Rus lider, komünist dünyanın Batı'yı mezara gömmesinin kaçınılmaz olduğunu söylemekten çok hoşlanıyordu.

Göreve yeni seçilmiş olan Başkan John F. Kennedy altta kalmamak için, yine o ay yaptığı ilk ulusa sesleniş konuşmasında Kongre'den, "her tür saldırganlığı açıkça etkisiz kılacak derecede kuvvetli bir Özgür Dünya gücü" için yeterli düzeyde fon sağlanması talebinde bulundu. Sovyetler Birliği de Çin de "dünya çapında hâkimiyet hırslarından vazgeçmemişlerdir," diyordu. Genç başkan küresel duruma dair kasvetli bir görüntü sunarak, "ulusal tehlike saatinde" konuştuğunu kaydetti ve ülkenin ayakta kalmasının "hiçbir şekilde kesin" olmadığını belirtti. "Krizin büyüdüğü her gün, çözüm zorlaşıyor," diye vurguladı. "Silahlar yayılıp düşman kuvvetler güçlendikçe, azami tehlike saatine her gün biraz daha yaklaşıyoruz."

Bu bölümde, 1950'lerin sonlarıyla 1960'ların başlarını sürekli bir kriz dönemi haline getiren olay ve kuvvetleri inceleyeceğiz. Ayrıca Washington'la Moskova arasında 1963'te başlayan kısmi uzlaşma ve bu uzlaşmayı yolundan saptırma tehdidi oluşturan, ABD'nin Vietnam'daki faaliyetleri incelenecek.

"Azami Tehlike" yılları, 1958-1962

1958'le 1962 arasındaki yıllar Doğu'yla Batı arasında, aralarından pek çoğu nükleer tehlike yaratma tehdidi içeren, eşi görülmemiş bir dizi çatışmaya tanıklık etti. Bir tek 1958 yılına baktığımızda bile, ABD'nin Endonezya'daki gizli müdahalesini, Irak'ın Batı yanlısı yönetimini deviren kanlı darbeyi, bunun ardından Lübnan'a Amerikan deniz piyadelerinin gönderilişini, Tayvan nedeniyle

Washington'la Beijing ve Berlin nedeniyle Washington'la Moskova arasında yaşanan bir dizi riskli güç gösterisini görüyoruz.

17 Temmuz 1958'de, yani ABD Deniz Piyadelerinin Lübnan'a çıkmalarından yalnızca iki gün sonra Mao Zedong, Tayvan Boğazı'nda ABD'yle çatışmak için hazırlıklara başlanmasına izin verdi. Amaç, "Amerikalı emperyalistlerin elini zorlamak [ve] Çin'in Ortadoğu'daki ulusal kurtuluş hareketlerini yalnızca sözcüklerle değil, eylemleriyle de desteklediğini kanıtlamak"tı. Çin'in lideri bu cüretkârlığın Kruşçev'in ılımlılığını gülünç göstereceğine ve böylece Beijing'e Üçüncü Dünya'daki devrimci kuvvetler arasında liderlik rolünü kazandıracağına, ayrıca Çin halkının onun radikal yurtiçi siyasetini desteklemek için seferber olmasına katkıda bulunacağına inanıyordu. 23 Ağustos'ta Mao'nun güçleri, Çan Kay-şek'in milliyetçi kuvvetlerinin ele geçirip savunmakta oldukları Quemoy ve Matsu adalarını topa tutmaya başladı. Eisenhower'la Dulles önceki 1954-5 krizinde olduğu gibi top saldırısının, ABD'nin antlaşma gereği savunma taahhüdünde bulunduğu Tayvan'ın istilasının başlangıcı olabileceğinden kuşkulandılar. Eisenhower buna tepki olarak Amerikan ordusunu tam alarma geçirdi, Tayvan Boğazı'na büyük bir filo yolladı ve bölgeye fazladan nükleer donanımlı güçler gönderilmesine izin verdi. Temelde yapmaya çalıştığı, bunaltıcı güç gösterisi ve kuşku götürmez kararlılık beyanlarıyla Çin'i saldırganlıktan caydırmaktı.

Kruşçev Eylül başlarında Dışişleri Bakanı Andrey Gromiko'yu krizin yatıştırılması amacıyla Beijing'e gönderdi. Rus ziyaretçi sürekli Çin cesaretinin ifade edildiği-

ni duymaktan "şaşkına döndü"; ev sahipleri bir noktada, eylemlerinin ABD'yle aralarında "yerel savaş" çıkmasına yol açabileceğinin farkında olsalar da, "atom bombası ve [kendi] kentlerinin yıkılması dahil, tüm ağır darbeleri karşılamaya hazır" olduklarını belirttiler. Gerçekten de ABD nükleer yolla tepki vermeye hazırlanmaktaydı. Eisenhower'ın askeri danışmanları Çin askeri tesislerine düşük patlama kuvvetli nükleer bomba atılmasını tavsiye ediyorlardı; milyonlarca sivil kayıp verilmesine neden olacağını kabul ettikleri bir eylemdi bu. Kruşçev 19 Eylül'de ABD başkanına tehditkâr bir mektup yazıp, Moskova'nın da "atom ve hidrojen silahları var," vurgusunda bulunarak, eli yükseltti. ABD'nin Çin'e karşı bu tür silahlar kullanması durumunda, "bir dünya savaşı felaketi başlayacak" ve dolayısıyla, "Amerikan halkının oğullarını kesin bir ölüme mahkûm" edecek uyarısında bulunuyordu.

Mao'nun 6 Ekim'de, ABD'nin Tayvan Boğazı'ndaki gemilerini çekmesi durumunda Quemoy ve Matsu'yu bombalamayı bir haftalığına keseceğini tek taraflı olarak duyurmasıyla kriz yumuşadı. Bu olay bir büyük patlamayla değil de iniltiyle sona ermekle birlikte, Soğuk Savaş'ın bu alışılmadık derecede gergin dönemecinin pek çok önemli temasını aydınlatır. İlk olarak Mao, Çin anakarasına karşı yıkıcı nükleer saldırıları kolayca tetikleyebilecek bir askeri çatışmaya girme olasılığıyla bilerek flört etti. Bu ihtiyatsızlığı Çin'in Soğuk Savaş siyasetindeki tehlikeli derecede öngörülemez rolüne işaret eder. Tayvan Boğazı olayı ikinci olarak, ABD'nin –kesinlikle yaşamsal olmayan bir toprak parçası için bile– nükleer eşiği bir kez daha aşmaya hazır olduğunu gösterir. Eisenhower yönetimi Mao'nun

oynadığı kumarı ABD'nin itibarının ciddi bir sınavı ve dolayısıyla, sert tepki gerektiren bir eylem olarak gördü; Tayvan'ın bir tek konvansiyonel güçlerle savunulması mümkün olmadığına göre, nükleer silahlar ve bu silahları kullanma tehdidi tek caydırma yoluydu. Mao geri adım atmış olmasaydı –Amerikalıların blöfünü gerçekten görseydi– Eisenhower'ın Çin'e karşı nükleer silah kullanılmasına izin vermeyeceğini düşünmek için hiçbir neden yok. Son olarak bu kriz, tırmanmakta olan Çin-Sovyet geriliminin, daha geniş kapsamlı Soğuk Savaş dinamikleri içerisindeki öneminin altını çizer. Komünist dünyanın liderliği yarışında ikisi de kendi sertliğini ve ideolojik saflığını kanıtlamaya kararlı iki komünist dev arasındaki güvensizlik ve rekabet, uluslararası ilişkilerde istikrar bozucu bir etmen oluşturmaktaydı.

Kruşçev bir sonraki büyük Soğuk Savaş krizini, biraz da Sovyetlerin güçsüz düştüğü ve Batı karşısında bocaladığı iddialarına tepki vermek amacıyla başlattı. Kendisi de Mao gibi saplantılı bir risk düşkünü olan Sovyet lider adımını atmak için Berlin'i seçti. 10 Kasım 1958'de aniden, Moskova'nın Doğu Almanya'yla, ülkenin eski başkentinin istisnai ortak işgaline izin veren II. Dünya Savaşı anlaşmalarının yerini alacak yeni bir anlaşma imzalamaya niyetli olduğunu açıkladı. Bunu izleyen bir beyanında, Berlin'in askersizleştirilmiş bir "özgür kent"e dönüştürülmesi gerektiğini belirtti ve Batılı güçlere Berlin'de kalabilmek ve kente giriş-çıkış haklarını korumak istiyorlarsa doğrudan Alman Demokratik Cumhuriyeti'yle müzakere etmeleri için 27 Mayıs 1959'a kadar, yani yalnızca altı aylık süre tanıdı. Washington'ın Batı Almanya sınırından yüz mil-

den fazla uzaklıkta bir kent için savaşma riskine girmeye eğilimli olmayacağını düşünen Sovyet lider, Sovyet dış siyasetinin gücünü ve cesaretini yeniden kanıtlayabileceğine inanıyordu. Ayrıca, Berlin'in sınırlarının açık olması nedeniyle sürekli halkını Batı Almanya'ya kaptıran sorunlu Doğu Alman devletine destek vermek istiyordu. Kendine özgü esip savuran tarzıyla Dışişleri Bakanı Gromiko'ya, "bir tek deliler, işgalcilerin Batı Berlin'deki imtiyazlarını korumak için yeni bir savaş başlatacak kadar ileri giderler" ifadesinin kullanıldığı alaycı bir nota verdirdi.

Sovyetlerin meydan okuması Batı'yı en korunmasız ve hassas kanadından sarstı. ABD'yle başlıca NATO ortakları Berlin'deki haklarından vazgeçmenin ya da Doğu Almanya'yla doğrudan müzakere ederek bu rejime meşruiyet kazandırmanın, Almanya'nın birleşmesi hedefini savunmayı sürdüren Adenauer Batı Almanya'sını sırtından bıçaklamak olacağında aynı fikirdeydiler. Ancak Sovyetlerin de kuşkusuz takdir ettiği gibi, Sovyet nüfuz küresinin tam ortasındaki yalıtılmış, savunulması olanaksız bir Batı garnizonu için savaştan söz edilmesi kaçınılmaz olarak, Batı'da itilaf tohumları ekecekti. Gerçekten de İngiltere Başbakanı Harold MacMillan ABD'li yetkililere açıkça, İngilizler "eski düşmanları olan iki milyon Berlinli Alman uğruna yok edilme riskiyle karşı karşıya gelmeye hazır değillerdi" diyecekti. Hem kendi itibarının hem Batı ittifakının yaşatılabilirliğinin tehlikede olduğuna inanan Eisenhower yönetimi bir kez daha, geri adım atmamayı seçti – bir kez daha, gerilimi nükleer savaşa dek tırmandırma riskine rağmen. Eisenhower, Dulles ve Askeri Danışmanlar Kurulu, Batı Berlin'in konvansiyonel askeri yöntem-

lerle savunulamayacağının gayet iyi farkındaydılar; kentin sembolik önemi karşısında, Batı'nın buradaki haklarını korumak için nükleer silah kullanmaya hazırdılar.

Amerika'nın savaş riskine rağmen statükoyu koruma kararlılığından vazgeçmediğini gören Kruşçev 27 Mayıs tarihinin geçmesine izin verdi. Rus lider yön değiştirerek, Berlin'in ve Doğu'yla Batı'yı ayıran öteki meselelerin tartışılması için dört gücün dışişleri bakanlarının katılacağı bir toplantı yapılmasını önerdi; bunun ardından da devlet başkanlarının katılacağı bir zirve yapılabilecekti. 1950'lerin sonlarında Amerikalıların nükleer cephaneliğinin ezici üstünlüğünün görünüşe bakılırsa hem Berlin'de hem Tayvan Boğazı'nda Amerikalıları cesaretlendirdiğini ve bıçak kemiğe dayandığında ABD'nin nükleer gözdağı karşısında Sovyetleri geri adım atmak zorunda bıraktığını vurgulamakta yarar var.

Eisenhower'ın daveti üzerine 1959 sonbaharında ABD'yi ziyaret eden Kruşçev Sovyet-Amerikan ilişkilerinde, gazetecilerin "Camp David Ruhu" olarak adlandırdıkları geçici bir yumuşama başlattı. İki lider Berlin açmazını çözemediler, ama ertesi bahar Paris'te bir zirve toplantısına katılmakta anlaştılar. Ancak Paris toplantısının açılışından hemen önce Rusların Urallar üzerinde yüksekten uçan Amerikan U-2 casus uçağını düşürmeleri Sovyet-Amerikan ilişkilerine ağır bir darbe vurdu. ABD'nin 1956'dan beri gerçekleştirmekte olduğu U-2 keşif uçuşları Eisenhower'ın Sovyet füze programı –programın sınırları– hakkında çok önemli bilgiler edinmesini sağlıyordu. Kruşçev bu olayın üzerini örtmek yerine propaganda için kullanmayı yeğledi ve Eisenhower'ın böyle bir uçuşun ger-

çekleştiğini halk önünde inkâr etmesinin ardından Amerikalı pilot Francis Gary Powers'ı ortaya çıkararak ABD Başkanı'nı küçük düşürdü. Ardından, daha resmi oturumlar başlamadan Paris zirvesinden ayrıldı. Eisenhower'ın görev süresi sona ererken Washington'la Moskova arasındaki ilişkiler, sekiz yıl önceki göreve başlama döneminden daha soğuk duruma gelmişti. Çok geçmeden daha da kötüleşecekti.

Kruşçev Haziran 1961'de Viyana'da yeni başkan John F. Kennedy'yle yaptığı gerilimli bir görüşme sırasında, içten içe kaynamakta olan Berlin krizinin alevlerini yeniden tutuşturdu. Tez canlı Sovyet lider, Berlin'in statüsünde bir değişiklik olmaması durumunda altı ay içinde Doğu Almanya'yla ayrı bir barış antlaşması imzalama niyetinde olduğunu belirterek Kennedy'yi uyardı. ABD'nin Berlin uğruna savaşa girmeyi istemesi durumunda "SSCB'nin bu konuda yapabileceği hiçbir şey yok. (...) Eylemlerimizi tarih yargılayacaktır," diye esip savurdu. Kruşçev'in tehditkâr tonu karşısında aklı karışan deneyimsiz Amerikan lideri, ülkesine ve şahsi itibarına doğrudan meydan okunduğunu düşündü. Tek yolun sertlik gösteri olduğuna karar verdi; gerilemek, başka yerlerde saldırganlığa davetiye çıkarmaktan başka bir anlama gelmeyecekti. 25 Temmuz tarihli konuşmasında, "Komünistlerin ister aşamalı olsun ister güç kullanarak, bizi Berlin'den çıkarmalarına izin veremeyiz ve vermeyeceğiz," diye yemin etti. Meydan okuyan söylemini desteklemek için Kongre'den savunma bütçesine 3,2 milyar dolar düzeyinde takviye, yedek askerleri göreve çağırma yetkisi ve Amerikan halkını gelecekteki bir nükleer saldırıya hazırlamak amacıyla radyoaktif

6. Haziran 1961'deki Viyana zirvesinin başında Kennedy'yle Kruşçev selamlaşıyorlar.

kalıntı sığınakları programı için ayrıca 207 milyon dolar istedi.

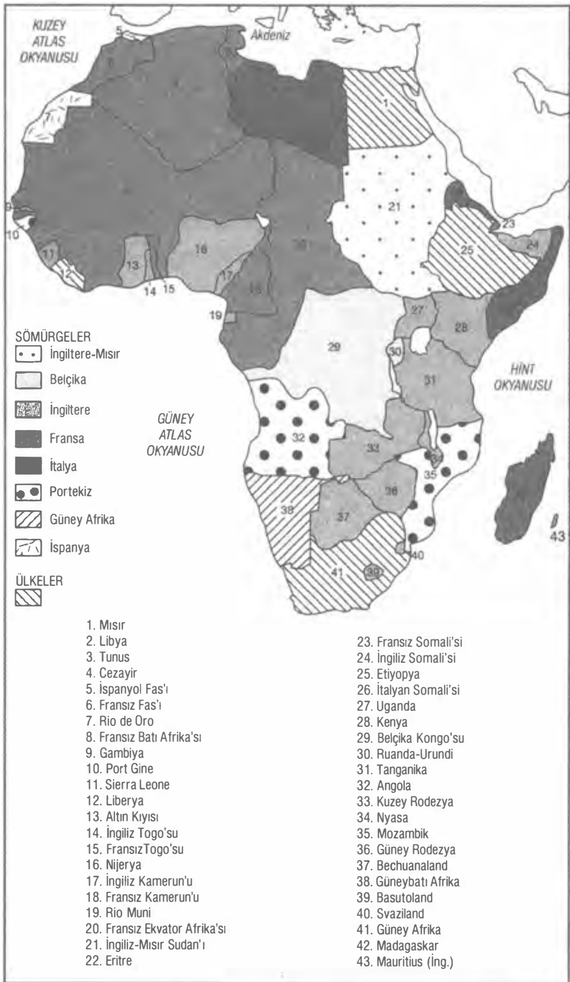
Kruşçev'in Batı'ya meydan okumasının ardında, Sovyet bloğu için işleyen bir saatli bomba vardı: Doğu Almanya'dan kaygı uyandıracak kadar çok insanın kaçması. 1949'la 1961 ortaları arasında yaklaşık 2,7 milyon Doğu Alman –İrlanda Cumhuriyeti'nin tüm nüfusuna denk bir rakam– Batı'ya kaçtı ve aralarından çoğu Berlin kaçış kapısını kullandı. Bu utanç verici sorun Moskova'nın uydusu Doğu Alman devletinin ve uzlaşmaz lideri Walter Ulbricht'in itibarını zedeliyordu. 1961 yazının ortalarında kaçanların sayısı günbegün artarken Doğu Almanlar birdenbire, Almanya'nın eski başkenti-

nin Sovyet kesimini Batı kesiminden ayıracak bir dikenli tel bariyeri inşa etmeye başladılar. 13 Ağustos'un geçici bariyeri çok geçmeden silahlı muhafızlarla dolu kalıcı bir duvara dönüşerek, Avrupa'nın Batılı ve komünist bloklara bölünmesinin çirkin ve uğursuz bir simgesi haline geldi. Savaştan elbette kaçınıldı ve Kruşçev Alman Demokratik Cumhuriyeti'ne bir tür yaşam desteği sağlamış oldu, ama bu başarılar Sovyetler Birliği'yle Doğu Almanya'ya siyaset ve propaganda açısından yüksek bir bedel getirdi. Pragmatik Kennedy, "Pek hoş bir çözüm değil," diye düşünüyordu, "ama bir duvar, savaştan çok daha iyidir." ABD başkanının şansına, Berlin'in on milyonlarca yaşama mal olacağı neredeyse kesin bir savaşa değip değmeyeceği gibi temel bir soruyla karşı karşıya kalması hiçbir zaman gerekmedi.

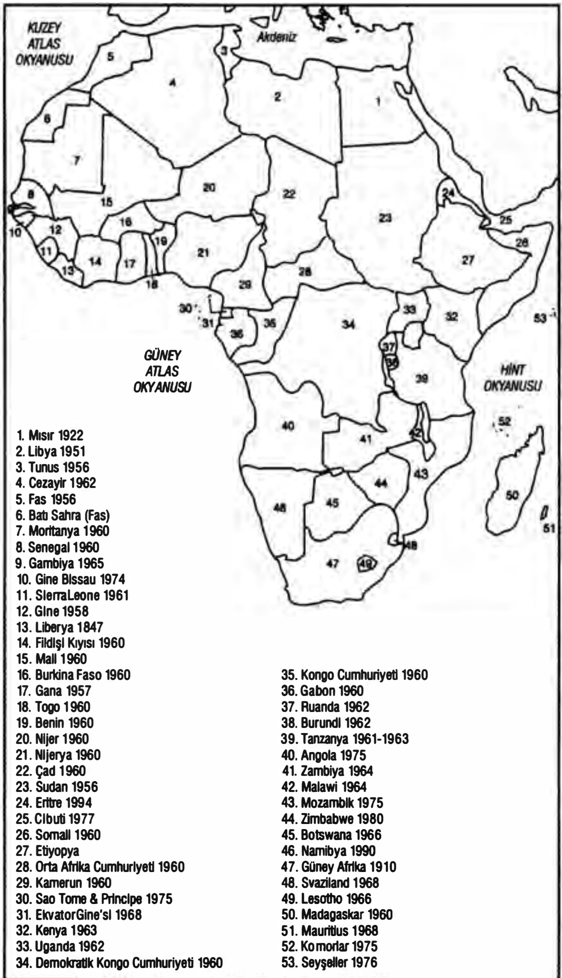
Krizlerle dolu bu dönemde, aralarından pek çoğu çalkantılı Üçüncü Dünya'da yer alan başka uluslararası sıcak noktalar da Moskova ve Washington'daki siyaset yapıcıların dikkatini çekmek için birbirleriyle yarışıyordu. Afrika'da imparatorluk döneminden çıkışın görece sorunsuz ilerlemesine ve bir tek 1960 yılına bakıldığında 16 ülkenin bağımsızlıklarını elde etmiş olmalarına karşın, aynı yıl Kongo'daki Belçika yönetiminin karmakarışık bir şekilde sona ermesi bir kez daha, tam bir süper güçler çatışması doğurdu. Sovyetlerin Patrice Lumumba'nın yeniyetme rejimini desteklemek amacıyla askeri donanım ve teknisyen yollamaları üzerine Amerikalılar da bir suikast timi yollayarak, yanlış bir saptamayla gözü dönmüş bir radikal ve Rusların yardakçısı sandıkları coşkulu bir milliyetçi olan Lumumba'dan kurtulmaya çalıştılar, ancak bu girişim

başarısızlıkla sonuçlandı. Amerika yanlısı Kongo güçleri 1961'de Lumumba'yı öldürerek, CIA'in yapamadığını yaptılar; aynı sırada, Amerika'nın gözde adayı olan Joseph Mobuto yeni Kongo yönetiminin baskın siması olarak ortaya çıktı. ABD böylece, yoksul, çatışmalarla harap olmuş eski bir sömürgeye Soğuk Savaş jeopolitiğini dayatmak pahasına da olsa, orta Afrika'da bir süreliğine Sovyetlerin hırslarının önüne geçmeyi başarmış oldu.

1950'lerin sonlarıyla 1960'ların başlarında Çinhindi de bir kez daha önemli bir sıcak noktaya dönüştü. Güney Vietnam'da Ngo Dinh Diem'in Amerikan destekli rejimi, komünist Kuzey Vietnam'dan aldığı güçlü destekle Güney'deki rejimi tehdit eden Ulusal Kurtuluş Cephesi liderliğindeki geniş çaplı ayaklanmaya karşı savaş vermekteydi. Kennedy 1961-1962 döneminde ABD'nin Diem'e askeri desteğini önemli düzeyde artırarak, bu döneme gelindiğinde Güney Vietnam topraklarının ve halkının yaklaşık yarısını denetimi altına almış olan "Vietkong" gerillalarının bastırılmasına yardımcı olmak amacıyla ülkeye 10.000'den fazla Amerikalı danışman gönderdi. Bu arada komşu Laos'ta komünistlerin liderliğindeki Pathet Lao, Kuzey Vietnam ve Sovyetler Birliği'nden aldığı lojistik destekle Vientiane'de iktidarı ele geçirmenin eşiğinde görünüyordu. Eisenhower Aralık 1960'ta, başkanlığa yeni seçilmiş olan Kennedy'ye Beyaz Saray'daki geçiş dönemi toplantılarından birinde Laos için, "tüm Güneydoğu Asya'nın şu andaki anahtarı," diyecekti. Pathet Lao'nun zafer kazanmasının önünün kesilmesi için yakın gelecekte Amerikan savaş birliklerine gerek duyulabileceği uyarısında bulunuyordu.

Harita 4. 1945'te Afrika.

Harita 5. 2000'de Afrika (bağımsızlık tarihleriyle birlikte).

Ama bu dönemde ABD için en kaygı uyandırıcı bölge, Florida'nın güney ucundan yalnızca 90 mil uzaklıktaki Küba ada-devleti oldu. Kübalı bir devrimci olan ateşli ve karizmatik Fidel Castro çetin Sierra Maestra dağlarındaki ilk gerilla üssünden başlayıp savaşarak Havana'da iktidarı ele geçirmişti. Halk tarafından sevilmeyen ve uzun süredir ABD'nin müttefiki olan Fulgencio Batista'yı 1959'un Yılbaşı gününe gelindiğinde devirip sürgüne göndermiş olan Castro hiç zaman kaybetmeden, Küba'yı ABD'ye tarihsel ekonomik ve siyasi bağımlılığından kurtarma amaçlı hırslı bir devrim programı başlattı. Eisenhower yönetimi bu sakallı, genç radikale ilk başlardan itibaren ihtiyatla baktı ve Küba devriminin ABD çıkarlarına saldırısına şiddetle direndi. Castro biraz ABD'nin düşmanlığına tepki göstermek, biraz da kendi ideolojik ilgisi nedeniyle Sovyetler Birliği'ne yönelerek, diplomatik ve ekonomik desteğini kabul etti. Kruşçev, baş rakibine kendi arka bahçesinde meydan okumak için kucağına düşen bu fırsatı kaçırmadı. 1960 yazında, Havana'yla Moskova arasında yakın diplomatik ve ticari bağların kurulmasının ardından Eisenhower yönetimi Küba'ya ticari ambargo koyarak Küba şekerinin ABD pazarına girişini askıya aldı ve CIA aracılığıyla Castro'ya karşı suikast planları hazırladı. Eisenhower aynı zamanda, ileride istila gücü olarak kullanılabilecek bir grup Kübalı sürgünün silahlandırılıp eğitilmesine onay verdi.

1960 başkanlık kampanyası sırasında Kennedy Küba sorununu diline doladı. Castro'yu "azami tehlike kaynağı"

olarak niteledi ve Eisenhower'la, sonradan baş rakibi olacak Başkan Yardımcısı Richard M. Nixon'ı, "kapımızın eşiğinde" bir "komünist uydu"nun yeşermesine izin vermekle suçladı. Kennedy'nin Kasım seçimlerindeki zaferinin ardından Eisenhower onu, sürgün programını genişletmeye teşvik etti. Eisenhower yönetimi, Castro rejiminin Amerikan işletmelerini millileştirmesine ve Sovyetler Birliği'yle bağlarını güçlendirmesine misilleme olarak Ocak 1961'de Küba'yla diplomatik ilişkileri resmen kesti.

Castro'dan tümüyle kurtulmaya kararlı olan Kennedy Nisan ayında, bir felakete dönüşecek olan Domuzlar Körfezi istilasına yeşil ışık yaktı. Operasyon, Castro'nun halk desteğinin çok zayıf olduğu ve CIA eğitimli 1.400 komando karaya çıktığında Küba halkının ayaklanarak komünist otokratı devireceği varsayımına dayanıyordu. Ama bunun gülünç bir plan olduğu ortaya çıktı; Castro'nun güçlerinin küçük sürgünler grubunu iki gün içinde bozguna uğratmasıyla, Kennedy'nin bebeklik aşamasındaki başkanlığı utanç verici bir siyasi darbe aldı. Demokrat başkan her ne kadar dersini almış olsa da, Batı yarıkürede bir Sovyet köprübaşının varlığını hazmedemiyordu. Castro yönetiminin sabote edilmesi ve devrilmesi için yeni bir gizli sefer düzenlenmesini emretti ve CIA Beyaz Saray'ın onayıyla, Küba'nın "Azami Lider"ine suikast yapılması için yeni bir dizi tuhaf plana girişti. Castro'nun geriye dönük gözlemine karşı çıkmak zor: "ABD Küba devrimini tasfiye etmeyi aklına koymuş olmasaydı Ekim krizi yaşanmazdı."

Ekim krizi, ya da daha bilindik adıyla Küba Füze Krizi tüm Soğuk Savaş'ın en tehlikeli Sovyet-Amerikan çatışması, iki süper gücün –ve dünyanın– nükleer savaş yıkımı-

7. Küba'nın San Cristobal kentindeki orta menzilli balistik füze alanına dair fotoğraf kanıtı, Ekim 1962.

na en çok yaklaştıkları dönemdir. Kriz 14 Ekim 1962'de, bir U-2 keşif uçağının Küba'da inşa edilmekte olan orta menzilli füze alanlarının fotoğraflarını çekmesiyle patlak verdi. İki gün sonra istihbarat topluluğu başkana, Sovyetler Birliği'nin Küba'ya füze yerleştirmiş olduğunu su götürmez biçimde kanıtlayan fotoğraflar sundu. Korkutucu bir tabloydu bu: Küba'ya SSCB'den, hem vuruş menzili 2.200 mil olan Ara Menzilli Balistik Füzeler (IRBM), hem de vuruş menzili 1.020 mil olan Orta Menzilli Balistik Füzeler dahil olmak üzere 16'yla 32 arasında füze gelmişti. CIA füzelerin bir hafta içinde fırlatılmaya hazır hale ge-

lebileceğini ve nükleer savaş başlıkları yerleştirildiğinde, büyük Amerikan kentlerine fırlatılması durumunda 80 milyon kayıp verilebileceğini tahmin ediyordu. Bu şaşırtıcı gelişmeyi ABD'nin güvenliği açısından son derece ciddi bir tehdit olarak değerlendiren Kennedy, kendisine danışmanlık yapması ve yakında vermek zorunda kalacağını bildiği zorlu kararların ardında bir konsensüs oluşması için Ulusal Güvenlik Konseyi içinde bir Yönetim Komitesi (ExCom) kurdu. Başkanla yakın çevresi daha en baştan, Küba'da nükleer füze bulunmasının kabul edilemez olduğu ve dolayısıyla hemen kaldırılmaları gerektiğinde fikir birliği içindeydiler. En zorlu ve Ex-Com'un kelimenin tam anlamıyla 24 saat süren toplantılarının etrafında döndüğü soru –nükleer bir çatışmayı tetiklemeden– bu amaca ulaşmanın en güvenilir yolunun ne olduğuydu.

Kruşçev neden böylesine kışkırtıcı bir zar atmıştı? Şu anda elimizdeki kanıtlar, Mayıs 1962'de Sovyet başbakanın Küba'ya nükleer füze yerleştirmek gibi riskli bir hamlede bulunmaya karar vermesinin birkaç nedeni olduğunu düşündürüyor. Öncelikle ABD'nin Küba'yı istila etmesini önlemeyi ve böylece, kaderini Sovyetler Birliği'yle birleştirmiş bir rejimi himaye etmeyi amaçlıyordu. Böylece giderek saldırganlaşan Çin'in meydan okumasını da karşılayabilecek ve Kremlin'e, dünyanın sosyalist devrimci güçlerinin askeri ve ideolojik kaynağı olarak tarihsel konumunu geri kazandırabilecekti. Ayrıca ve belki de en önemlisi, kuşatma altındaki Küba devriminde, Sovyetler Birliği'yle ABD arasındaki büyük füze uçurumunun kapatılması için bir fırsat görüyordu. Sonradan, "Amerikalılar ülkemizi askeri üslerle kuşatmış ve nükleer silahlarla bizi tehdit etmişler-

di, şimdiyse düşman füzelerinin sizi nişan almasının nasıl bir his olduğunu öğreneceklerdi," diye düşünecekti; "onlara kendi ilaçlarından bir parça vermekten başka bir şey yapmayacaktık."

1962 ortasında Amerikalıların elindeki fırlatılabilir nükleer savaş başlıklarıyla Sovyetlerin elindekiler arasındaki büyük uçurum –17'ye 1 oranında bir eşitsizlik– dikkate alındığında, Kruşçev'in Küba füzeleri genel stratejik dengeyi değiştiremese de, ABD'deki hedefleri vurabilecek Sovyet savaş başlığı sayısını iki, hatta belki üç kat artırabilecekti. Bu füzeler stratejik olmasa bile psikolojik ve siyasi açıdan süper güç ilişkisi dinamiklerini ABD'nin aleyhinde değiştirecekti.

Küba'nın Haziran ayında Kremlin'in teklifini kabul etmesinden sonra Sovyetler gizlice adaya önemli düzeyde askeri güç yerleştirmeye başladılar. Planlanan IRBM ve MRBM kurulumlarının yanı sıra, bu alanların korunması için yerden fırlatmalı füzeler, 42 hafif IL-28 bombardıman uçağı, ayrıca 42 MIG-21 avcı uçağı ve 42.000 Sovyet askeri yollandı. Küba'daki Sovyet güçlerinin, bir ABD istilası durumunda yerel komutanların kullanmaya yetkili oldukları taktik, yani kısa menzilli nükleer silahlarının da bulunduğunu o dönemde hiçbir Amerikalı analist bilmiyordu. McNamara Ekim 1962'den beri Küba'da dokuz taktik nükleer silahın bulunduğunu onlarca yıl sonra öğrendiğinde şöyle haykıracaktı: "Dehşet verici. Bir Amerikan istilası olması durumunda (...) nükleer savaş çıkma olasılığının % 99 olduğu anlamına geliyordu bu."

İstila aslında, krizin ilk günlerinde Kennedy'nin Excom'unun değerlendirmekte olduğu başlıca seçeneklerden

biriydi. ABD'nin Küba'da tam ölçekli bir istilaya girişmesi düşüncesinin ve füzeleri yok etme amaçlı bir hava saldırısı düşüncelerinin Askeri Danışmanlar Kurulu dahil güçlü taraftarları bulunmasına karşın, JFK daha basiretli ve çok daha risksiz bir yol seçti. Adaya başka askeri sevkıyatın yapılmasını engellemek için Küba'nın denizden ablukaya, yani karantinaya alınmasına karar verdi. Tehdidin ciddiyetini Amerikan halkına açıklamak ve karantina kararını anlatmak üzere 22 Ekim'de ulusal televizyona çıktı. Küba topraklarından Batı yarıküresindeki herhangi bir yerdeki herhangi bir hedefe Sovyet füzelerinin fırlatılması durumunda ABD'nin bunu "Sovyetler Birliği'nin ABD'ye, Sovyetler Birliği'ne tam bir misillemede bulunulmasını gerektiren saldırısı" sayacağını vurguladı. 24 Ekim günü Sovyet gemilerinin karantina hattının hemen ötesinde durmalarıyla korkulan çatışmadan kaçınıldığında ABD'li siyasa yapıcılar hep birlikte rahat bir nefes aldılar. Dışişleri Bakanı Rusk'ın bu konudaki nüktesi ünlüdür: "Bunu bildirirken unutmayın – göze göz tehditte ilk onlar gözlerini kırptılar."

Ancak krizin geçmiş olduğu söylenemezdi. Füze alanlarında inşaat sürüyordu, güney Florida'da 140.000 askerlik potansiyel bir istila gücü toplanmıştı ve Kennedy ABD stratejik nükleer güçlerini yüksek alarm seviyesine geçirmişti. Kruşçev 26 Ekim'de Kennedy'ye yazdığı mektupta uzlaşmacı bir ton benimsedi. Sovyet lider ABD ablukasını deniz korsanlığı eylemi olarak kınamakla birlikte, ABD'nin adayı istila etmeme vaadi karşılığında Küba'daki füzeleri kaldırmaya hazır olduğunu belirtti. Ancak ertesi gün kafa karıştırıcı bir seyir değişikliğiyle yine JFK'ye yaz-

dığı ve anlaşma bedelini yükselterek, istiladan vazgeçilmesi vaadinin yanı sıra Türkiye'deki kullanılmaya hazır füzelerin kaldırılmasını da istediği daha saldırgan bir mektubu halka açıkladı. Yılın önceki aylarında kullanıma hazır hale getirilmiş olan bu füzeler –ABD'nin nükleer uzmanları tarafından düşük stratejik önemde sayılmakla birlikte– Sovyetler açısından nükleer yetersizliklerinin son derece incitici bir simgesiydi.

28 Ekim'de, tam da durumun kontrolden çıkacak gibi göründüğü anda Amerikalı ve Sovyet müzakereciler geçici bir çözüme ulaştılar. Başkanın kardeşi olan Adalet Bakanı Robert F. Kennedy'nin merkezi rol üstlenmesiyle ABD, temelde Kruşçev'in ilk mektubuna dayalı bir uzlaşma önerisinde bulundu ve bu öneri Moskova'ya kabul edilebilir göründü. Böylece Sovyetler Küba'daki füzeleri kaldırmayı kabul ettiler, Amerikalılar da adayı istila etmeme taahhüdünde bulundular. Kruşçev anlaşmanın ana hatlarını hiç zaman geçirmeden radyodan açıkladı. O dönemde halka açıklanmayan önemli bir ilaveyle, Kruşçev, Kennedy'ye yazdığı şahsi bir mektupta, Robert Kennedy'nin daha önce Sovyetlerin bir temsilcisine söz vermiş olduğu gibi gelecekte Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kaldırılmasının anlaşmanın temel bir unsuru sayıldığı anlayışında olduğunu belirtti. Ancak ABD'nin ısrarları üzerine Jüpiter'in kaldırılması Küba kördüğümüyle açıkça ilişkilendirilmeyecekti, çünkü Türkiye'deki füzeler teknik olarak Amerikan değil, NATO denetimi altındaydı.

Son kırk yılda akademisyenler, siyaset analistleri ve eski devlet yetkilileri bu felaket anının her yönünü hararetle tartıştılar ve yorumları genellikle birbirinden çok farklı

8. Kruşçev'le Castro Birleşmiş Milletler'de kucaklaşırken, Eylül 1960.

oldu. Aralarından bazıları Kennedy'nin ustaca kriz yönetimini ve ateş altında soğukkanlılığını korumasını överken bazıları da, mevcut nükleer dengeyi temelde değiştirmeyen füzeler yüzünden Amerikan başkanının nükleer savaş ve on milyonlarca Amerikalı, Sovyet, Kübalı ve Avrupalının neredeyse kesinlikle hayatlarını kaybetmeleri olasılığıyla flört etme istekliliğini kınadılar. ExCom toplantılarına katılmış olan eski Dışişleri Bakanı Dean Acheson sonradan, JFK'nin Küba başarısını "acemi şansı"na atfetmiştir. Özellikle de Ekim 1962'de dünyanın nükleer savaşa aslında ne denli yaklaştığı anlaşıldığında, tüm bu olay için en yerinde saptama bu belki de. Aynı şekilde, askeri danışmanlarının daha saldırganca bir tepki verilmesi yönündeki şiddetli baskıları karşısında Kennedy'nin gösterdiği içgüdüsel ihtiyat ve basiretin, eşi görülmemiş tehlikelerle yüklü bir olayın barışçı biçimde sona ermesinde etkili olduğunu kabul etmeliyiz.

Küba Füze Krizi –tıpkı önceki Tayvan Boğazı ve Berlin krizleri gibi– Soğuk Savaş'ın bu döneminde nükleer dengesizliğin merkezi önemini gösteriyor. ABD'li karar vericiler herhangi bir çatışmada Sovyetleri geri adım atmaya zorlayabileceklerinden son derece emindiler; ülkelerinin ezici nükleer üstünlüğü bu anlamda en büyük koz, atom çağının Moskova'da da Washington'da da her yönüyle bilinen bir gerçeğiydi. Ancak ABD'nin fırlatılabilir nükleer savaş başlıklarındaki büyük avantajının geçici bir durum olduğunun her iki taraf da farkındaydı. ABD'li uzmanlar yakın gelecekte Sovyetlerin görece nükleer denkliğe erişmelerini bekliyorlardı; Sovyet savunma planlamacılarıysa uçurumu mümkün olduğunca çabuk kapamaya kararlıydılar. Dışişleri Bakanı Yardımcısı Vasili Kuznetsov Kremlin'in elitleri

arasındaki öfke ve kesin kararlılık karışımını yansıtarak, füze krizinden kısa bir süre sonra Amerikalı bir diplomatı şöyle uyarmıştır: "Siz Amerikalılar bunu bize bir daha asla yapamayacaksınız."

Bu yemin ilerideki Sovyet politikası için kehanet niteliğinde bir kılavuz oldu. Karayipler'deki güç gösterisinin ertesinde Moskova nükleer stokunu genişletmek, bombardıman uçağı filosunu büyütmek ve füze programını geliştirmek için planlı bir çabaya girişti. Birkaç yıl içinde Sovyetlerin geliştireceği yeni ICBM'ler kuşağı, Kennedy Kruşçev'i Küba'dan telaşla çekilmeye zorladığında ellerinde bulunmayan bir şeyi onlara sağlayacaktı: herhangi bir nükleer çatışmada Amerikan topraklarına korkunç düzeyde zarar verme kapasitesi. 1960'ların ortalarına gelindiğinde teyit edilmiş olan bu başarı, nükleer silah dengesinde kalıcı bir değişimin ve bunun sonucunda Soğuk Savaş'ın yapısının değişmesinin habercisiydi. Nükleer strateji uzmanlarının düşüncesine göre, her iki taraf da ötekine kabul edilemez düzeyde zarar verme kapasitesine sahip olduğunda, tarafların hiçbiri nükleer çatışma riskini göze alamazdı. Çok geçmeden Karşılıklı Garantili Yıkım (MAD) doktrini olarak nitelenmeye başlanılacak olan bu umutlu mantığa göre, iki süper gücün devasa nükleer stoklarının bulunması, nükleer çatışmayı her ikisi için mantığın kabul edemeyeceği derecede yıkıcı kılarak, küresel güvenliğe katkıda bulunacaktı.

Küba Füze Krizi başka nedenlerden de ötürü Soğuk Savaş'ın kritik dönüm noktalarından biri olmayı hak ediyor. Nükleer uçuruma göz ucuyla bakan Amerikalı ve Sovyet liderler, gelecekte Küba'yla bağlantılı çatışmalardan kaçınıl-

ması gerektiğinin farkına vararak, bu yönde önemli adımlar atmaya başladılar. Kriz dönemlerinde doğrudan iletişimin kolaylaştırılması amacıyla Haziran 1963'te Kremlin'le Beyaz Saray arasına "kırmızı hat" kuruldu. ABD'yle Sovyetler Birliği Ağustos 1963'te, yeraltındakiler hariç tüm nükleer testleri yasaklayan sınırlı test yasağı anlaşmasını imzaladılar. İki ay sonraysa, uzayda nükleer silahları yasaklayan bir BM kararını kabul ettiler. İki tarafın söylemleri bile önemli düzeyde yumuşadı ve Kruşçev, ABD Başkanı'nın Haziran 1963'te American University'de yaptığı ve "ortak çıkarlarımıza ve sorunlarımızın çözülmesini sağlayacak yollara" daha fazla dikkat gösterilmesi gerektiğini söylediği uzlaşmacı konuşmasını alkışladı.

Küba Füze Krizi'nin Batı ittifakı üzerinde de etkisi oldu. Amerika'nın NATO ortaklarından bazıları, özellikle Fransa ve Almanya, cephenin en önünde Avrupalıların yaşamları olsa bile Washington'ın Sovyetler Birliği'yle herhangi bir çatışmada her zaman kendi çıkarlarına göre hareket edeceği yönündeki huzursuz edici dersi aldılar. Kriz boyunca ABD'nin yanında kalmakla ve ardından Doğu-Batı gerginliğindeki yumuşamaya memnun olmakla birlikte, Kennedy yönetiminin ABD'nin eylemleri konusunda onlara danışmak yerine yalnızca haberdar etmeye karar vermiş olmasından rahatsızlık duymuşlardı. Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle Fransa'nın günün birinde "temsil edilmeden yok edilme" olasılığıyla karşı karşıya kalabileceğinden korkuyordu. Daha bağımsız bir Fransız dış siyasetinin kendi ülkesinin ve genel olarak Avrupa'nın güvenliği açısından daha yararlı olacağına inanan de Gaulle, bağımsız bir Fransız nükleer gücü geliştirmeye koyuldu, Fransa'yı

9. Fransız general ve siyasi lider Charles de Gaulle.

Amerikan hâkimiyetindeki NATO askeri yapısından uzaklaştırdı ve Paris'le Bonn arasındaki bağı güçlendirdi. Bütün bu eğilimler, Sovyetler Birliği, ABD ve Amerika'nın sadık ama huzursuz Avrupalı müttefikleri arasındaki üçgen ilişki açısından önemli anlamlar taşıyordu. Tüm Soğuk Savaş döneminin en uzun, kanlı ve tartışmalı çatışması da öyle.

Charles de Gaulle

II. Dünya Savaşı'nda sürgündeki Özgür Fransa hükümetinin başında yer alan Fransız general de Gaulle kurtuluşun hemen ardından Fransa cumhurbaşkanı oldu ve 1958'de yeniden iktidara geldi. Gururlu, küstah ve son derece milliyetçi olan de Gaulle 1958'den 1969'daki emekliliğine dek Fransa cumhurbaşkanlığını sürdürerek, Avrupa'da Fransa için, İngiliz-Amerikan ekseninden bağımsız bir liderlik rolü oluşturmaya çalıştı. Onun önayak olduğu Ocak 1963 tarihli Fransız-Alman işbirliği, karşılıklı destek ve stratejik eşgüdüm anlaşması, de Gaulle'ün güçlenen kıta bloğu planlarının merkezi öğesi oldu. 1966'da Fransa'yı NATO'nun bütünleşik komuta yapısından çekti – ama ülke ittifaktan ayrılmadı.

Vietnam: Soğuk Savaş'ın trajik yan gösterisi

Vietnam Savaşı Soğuk Savaş'ı inceleyenler için büyük bir paradokstur. Bir taraftan ABD'yle Sovyetler Birliği

Küba Füze Krizi'nin ertesinde daha istikrarlı ve güvenli bir ilişkiye doğru ilerler görünmekteydiler. Soğuk Savaş buzulu gerçekten eriyor gibiydi. Ancak başlangıç aşamasındaki detant süreci devam ederken bir yandan da ABD –kendi Soğuk Savaş nedenlerinden ötürü– uzak Güneydoğu Asya'da savaşa adım adım yaklaşıyordu. Kennedy'nin öldürüldüğü Kasım 1963'e gelindiğinde ABD Güney Vietnam'a 16.000 askeri danışman göndermiş, bu danışmanların Vietkong asilerine karşı operasyonlara katılmalarına izin vermiş, Kuzey Vietnam'a karşı gizli operasyonlara başlamış ve Güney Vietnam'da komünist olmayan rejimin korunmasına taahhüdünü önemli düzeyde artırmıştı. Beş yıl sonra Lyndon B. Johnson görevden ayrıldığında Güney Vietnam'da konuşlanmış yarım milyonu aşkın ABD askeri, hem Moskova hem Beijing'den diplomatik ve maddi destek almakta olan kararlı ve ele geçmez bir düşmana karşı vahşi bir yıpratma savaşına saplanıp kalmıştı. Johnson döneminde Beyaz Saray yalnızca Vietnam Savaşı'nın faydası ve ahlaki yönü konusunda derinden bölünmüş bir Amerikan siyasetiyle değil, aynı şekilde bölünmüş bir "Özgür Dünya" ittifak sistemiyle karşı karşıya kaldı. 1960'ların sonlarına gelindiğinde, hatta bazı durumlarda daha da önce Kanada, Fransa, İngiltere, Almanya, Hollanda, İtalya ve Japonya gibi önemli müttefikler Amerika'nın Çinhindi'ndeki yüksek maliyetli girişimlerinin ortak Soğuk Savaş çıkar ve politikaları açısından önemini açıkça sorguluyorlardı.

Washington'ın büyük bir askeri güçle Vietnam'a müdahalede bulunmak gibi uğursuz bir karara varmasının ardındaki nedenler geriye dönülüp bakıldığında her ne

kadar yanıltıcı görünseler de, aslında saptanmaları hiç de güç değil. Neredeyse tümüyle, Soğuk Savaş korkularıyla ilgililer. En geniş anlamda bakıldığında ABD müdahalesi, Çin'i zapt etme ve aynı zamanda hem müttefiklere hem hasımlara Amerikan gücünün itibarını ve Amerika'nın taahhütlerinin kutsallığını kanıtlama kararlılığına dayanıyordu. Tarihçi George C. Herring'in değerlendirmesine katılmamak güç: "ABD'nin Vietnam taahhüdü, hem yönetimdeki hem sıradan Amerikalıların yirmi yılı aşkın bir süredir sorgulamadan kabul ettikleri bir dünya görüşünün ve siyasetinin –zapt etme– mantıklı, hatta belki kaçınılmaz sonucuydu." Bu politikanın amacının yalnızca Sovyetler Birliği'nin değil, aynı zamanda Çin'in –ve başka herhangi bir Üçüncü Dünya devrim hareketinin, özellikle de güçlü bir Batı karşıtlığı içeren ve bu önde gelen komünist ülkelerden biriyle ya da her ikisiyle ittifak kurabilecek hareketlerin– zapt edilmesi olduğunu vurgulamakta yarar var.

1960'ların başlarına gelindiğinde Çin pek çok açıdan, Amerika'nın en korkulan hasmı olarak Sovyetler Birliği'nin yerini almıştı. İki komünist dev arasında en saldırgan, düşmanca ve savaşçı olanı gibi görünüyordu. ABD-Sovyet ilişkilerinde buzların erimesini sağlayan Küba Füze Krizi sonrası dönem ABD-Çin gerilimini dindirmedi. Hatta Çin'in Ekim 1962'de Hindistan'la kısa bir sınır savaşına girmesi ABD'nin Beijing'in saldırganlık eğilimi konusundaki kuşkularını bir kez daha doğruladı. Kennedy ve Johnson yönetimlerinin ulusal güvenlik planlamacıları giderek keskinleşen Çin-Sovyet kırılmasının Beijing'in liderlerini cesaretlendirdiğine, daha az değil daha çok saldırganca,

maceracı ve öngörülemez biçimde davranmaya yönelttiğine inanıyorlardı. Amerikalı liderler pek çok kez, Çin'in sözde yayılmacılık eğilimiyle ABD'nin Vietnam'a müdahale etmesinin gerekmesi arasındaki bağı açıkça vurguladılar. Johnson Nisan 1965 tarihli önemli bir konuşmasında şöyle diyecekti: "Bu savaşın –ve tüm Asya'nın– üzerinde başka bir gerçeklik var: komünist Çin'in gölgesinin güçlenmesi. Vietnam'daki çekişme [Çin'in] daha geniş çaplı saldırganca amaçlarının bir parçasıdır." Savunma Bakanı McNamara o ay yaptığı bir basın toplantısında Vietnam'da savaşmanın alternatifinin, "Kızıl Asya" anlamına gelecek, Çin egemenliğinde bir Güneydoğu Asya olduğu yorumunu yaptı. ABD'nin Vietnam'dan çekilmesi durumunda dünya güç dengesinin tümüyle değişeceği uyarısında bulunuyordu.

ABD'nin saldırganlığa çelik gibi bir kararlılıkla karşı koyan ve müttefiklerine karşı taahhütlerini yerine getiren bir güç olarak itibarını gösterme kararlılığı, Amerikan siyasetindeki Çin karşıtı eğilimle iç içe geçti. Ulusal Güvenlik Danışmanı McGeorge Bundy 1965 başlarında yaptığı tipik bir değerlendirmede Johnson'ı şöyle uyaracaktı: "ABD'nin uluslararası prestiji ve nüfuzumuzun önemli bir bölümü Vietnam'da doğrudan risk altındadır." Johnson'la önde gelen danışmanları tüm bir Amerikalı Soğuk Savaş kuşağı gibi ABD'nin itibarının neredeyse her ne pahasına olursa olsun korunması gerektiğine inanıyorlardı. Amerika'nın tüm Soğuk Savaş ittifak sistemini bir arada tutan yapıştırıcı ve komünist saldırganlığının karşısındaki başlıca caydırıcı güç buydu.

ABD'nin siyaset kararlarını yurtiçi siyasetin gerektirimleri de belirliyordu. Kennedy başkanlığının ilk dönem-

lerinde bir gazeteciye, Vietnam'da giderek kötüleşen durum hakkında şu itirafta bulunmuştu: "Böyle bir toprak parçasını komünistlere verip, sonra da Amerikan halkının beni yeniden seçmesini sağlayamam." Hem JFK hem LBJ Güney Vietnam'ın komünizme kaptırılmasının yurtiçinde, ülkeyi felç edecek bir siyasi kasırgayı tetikleyeceğinden – ve başkanlıklarına zarar vereceğinden– endişeleniyorlardı. Siyasi danışman Jack Valenti'ye göre Johnson, Güneydoğu Asya'da komünizme karşı koyamaması durumunda hem Cumhuriyetçilerin hem muhafazakâr Demokratların onu "paramparça" edeceklerine emindi. Kendi dönemi sırasında Vietnam'da aşağılayıcı bir yenilgi alınması durumunda hırslı iç reform programının rayından çıkmasından da kaygılanıyordu.

ABD'yi Çinhindi'nde savaşa sürükleyen etmenler güçlü olsa bile hiçbir şekilde karşı konulmaz değildi. 1965 başında Kuzey Vietnam'a karşı tam ölçekli bir bombardıman başlatma ve Güney Vietnam'a ABD savaş birlikleri gönderme kararlarıyla geri dönüşsüz bir adım atan Johnson yönetimi bunun yerine, Kennedy yönetiminin 1961-1962'de Laos'ta yaptığı gibi müzakere yoluyla bir düzenleme yapmayı seçebilirdi. Yurtiçindeki, özellikle Kongre ve medyadaki güçlü unsurlar, ayrıca müttefik başkentlerin önde gelen isimleri önce Kennedy'yi, ardından Johnson'ı tam da böyle bir yol izlemeye teşvik etmişlerdi. Fransa Cumhurbaşkanı de Gaulle Ağustos 1963'te tarafsız bir Vietnam çağrısında bulunarak, ABD'ye görünüşü kurtaracak bir çare önerdi. Ancak yenilgiyle eş saydıkları diplomatik bir alternatifi ne Kennedy kabul edecekti ne de Johnson. Amerikalı liderler önceki Soğuk Savaş taahhütlerindeki gibi inatçı

kararlılıklarını sergilediler. Johnson Ağustos 1964 tarihli bir konuşmasında, "Bugün Güneydoğu Asya'da karşı karşıya olduğumuz mücadele, Yunanistan ve Türkiye, Berlin ve Kore, Lübnan ve Çin'de cesaretle yüzleştiğimiz ve tüm gücümüzle karşıladığımız mücadeleyle aynıdır," diye ısrar edecekti. Dışişleri Bakanı Dean Rusk'ın sık sık vurguladığı gibi, "Özgür Dünya"nın güvenliği açısından Saygon'un savunulması, Batı Berlin'in savunulması kadar önemliydi.

Önde gelen NATO müttefikleri en baştan itibaren farklı düşüncedeydiler. Aralarından çoğu, Vietnam'da komünist kuvvetlerin zafer kazanmaları olasılığını Amerikalı ortaklarının aksine bir kıyamet olarak görmüyorlardı. Washington'daki siyasa yapıcıların aksine Güneydoğu Asya'yı Batı'nın güvenliği açısından yanal sayıyor, Amerikalıları o denli uğraştıran Çin bölgesel tehdidini önemsemiyor, yozlaşma ve beceriksizlik batağındaki Güney Vietnam rejiminin süregiden Soğuk Savaş'ta Batı'nın genel konumu açısından önemini tartışıyorlardı. Amerika'nın müttefikleri, halk önünde belli etmeseler de, ABD'nin Saygon'un müdafaasını Berlin'in müdafaasıyla eşanlamlı hale getirme çabasıyla dalga geçiyorlardı.

Kısacası, Johnson'ın Çinhindi'nde açık uçlu bir çatışmaya doğru ilerlemesine karşı çıkmak için, hem Amerikan toplumuna hem de daha geniş Batı ittifakını oluşturan devlet ve toplumlara hâlâ hâkim olan Soğuk Savaş konsensüsünün dışında yer almak gerekmiyordu. Müdahaleye yalnızca küstah ve bağımsızlığına düşkün de Gaulle değil, İngiltere'den Harold Wilson, Kanada'dan Lester Pearson ve öteki sadık müttefik liderler de karşı çıkıyorlardı. Ancak ABD bu ihtiyat ve itidal tavsiyelerine kulak tıkamayı

seçti. Vietnam'da yenilgiye uğramanın –stratejik, psikolojik ve siyasi– sonuçları konusundaki korkularının etkisindeki Johnson'la önde gelen danışmanları gayet bilinçli olarak, savaşı diplomatik uzlaşmaya yeğlediler.

1965'le 1968 arasında Johnson yönetimi, bir halk ayaklanmasını bastırma amaçlı beyhude bir çabaya kaynak ve adam akıtırken, bir yandan da Saygon'da halkın sevmediği, beceriksiz yönetimlere destek vermeye çalıştı. Moskova'yla Beijing ise Hanoi'ye çok ihtiyaç duyduğu askeri yardımı ve malzemeyi sağlayarak hem Amerika'nın işini zorlaştırdılar, hem de çatışmaya fazladan bir Doğu-Batı gölgesi düşürdüler. Savaş bir sonuca ulaşmadan uzayıp giderken –ABD'de ve yurtdışında– muhaliflerin safları kabardı ve önceki yirmi yıl boyunca ABD'nin yurtdışı taahhütlerini desteklemiş olan Soğuk Savaş konsensüsü çatırdamaya başladı. 1968 başlarında düşmanın geniş çaplı Tet saldırısı ABD'nin Vietnam'daki askeri stratejisinin çelişkilerini –ve daha önemlisi, Amerikan gücünün sınırlarını– açıkça gözler önüne serdi.

1958'deki Tayvan ve Berlin krizleriyle 1968'deki Tet saldırısının arasındaki on yıl, Soğuk Savaş'ta çok önemli bir dönüşüme işaret ediyordu. 1958'le 1962 arasında Doğu-Batı mücadelesi belki de en tehlikeli dönemecine girmiş ve çığır açıcı Küba Füze Krizi'yle sonuçlanmıştı. Bunun ardından Sovyet-Amerikan ilişkilerinde başlayan yumuşama, ABD'nin Vietnam'da işleri kızıştırmasıyla bir kez daha sarsıldı. Yine de Vietnam Savaşı'na rağmen ABD'yle Sovyetler Birliği 1960'ların ortalarıyla sonları arasında başka büyük çatışmalardan kaçınmayı başardılar ve aynı zamanda, Küba Füze Krizi sonrasındaki uzlaşmanın doğur-

duğu olumlu devinimi biraz olsun koruyabildiler. 1968'e gelindiğinde süper güçler stratejik silahların kısıtlanması konusunda tarihi bir anlaşmaya doğru adım adım ilerliyorlardı. Soğuk Savaş'ın yurtiçi dinamiklerinde –hem Batı'da hem Doğu'da– başlayan değişim, böyle bir atılımın mümkün kılınmasına katkıda bulundu.

VI. Bölüm

YURTİÇİNDE SOĞUK SAVAŞLAR

Soğuk Savaş uluslararası siyasette ve devletlerarası ilişkilerde öylesine derin ve çok yönlü bir etki yarattı ki, 1945-1990 dönemini "Soğuk Savaş çağı" olarak anma alışkanlığını edindik. Sovyetlerle Amerikalıların dünya çapında hâkimiyet kurmak ve ideolojik üstünlük elde etmek için giriştikleri mücadelenin bu bölümde ele alacağımız gibi dünyanın ulus-devletlerinin pek çoğunda ülke *içinde* ne denli güçlü bir iz bıraktığını düşündüğümüzde, bu terimin son derece yerinde olduğunu görüyoruz. 1945'le 1990 arasında yaşanan her önemli gelişmeyi Soğuk Savaş'a bağlayamayız elbette. Aynı şekilde, Soğuk Savaş o kadar çok şeyi etkileyip şekillendirdi ki, süper güç çekişmesinin dünya devletleri ve toplumları üzerindeki güçlü ve çoğunlukla olumsuz yansımaları sistemli bir biçimde dikkate alınmadan 20. yüzyılın ikinci yarısının tarihi yazılamaz.

Akademisyenlerin Soğuk Savaş'ın yurtiçindeki yansımalarına sistematik ilgileri, uluslararası dinamiklerine ilgilerine kısayla çok daha sınırlı kalmıştır. Bu bölümde bu

çok önemli mesele yalnızca son derece genel değinmelerle incelenecek. Soğuk Savaş'ın Üçüncü Dünya, Avrupa ve ABD'deki iç güçler topluluğu üzerindeki etkilerinden bazıları ele alınacak.

Üçüncü Dünya: bağımsızlık, devlet oluşumu ve Soğuk Savaş jeopolitiği

Tüm Üçüncü Dünya'da bağımsızlığını yeni kazanmış düzinelerce ulus-devletin ortaya çıkışı, zaman zaman kanlı ve her zaman çatışmalı bağımsızlık süreciyle birlikte, Soğuk Savaş'la çakışmakla kalmayıp, yine aynı Soğuk Savaş tarafından şekillendirildi. Hatta "Üçüncü Dünya" terimi, ABD, Sovyetler Birliği ve bu ikisinin müttefikleri arasındaki küresel çapta güç ve nüfuz mücadelesinden doğdu. Dünyanın ağırlıklı olarak yoksul, beyaz olmayan ve bağlantısız bölgelerini gevşekçe bir arada toplamaya elverişli bir siyasi slogan olan Üçüncü Dünya ilk başta Batı'yla Doğu, yani Birinci ve İkinci Dünyalar arasındaki mücadele arenasını tanımlıyordu. Soğuk Savaş'ın doğurduğu baskılar sömürgelikten bağımsızlığa geçişi zaman zaman kızıştırdı, kimi durumlardaysa kolaylaştırdı. Soğuk Savaş'ın etkileri bir imparatorluk çöküşü mücadelesinden ötekine büyük farklılıklar gösterse de, süper güç yarışı temel dış değişkenlerden biri olarak gölgesini mutlaka hissettirdi. Süper güç çatışmasının –1940'ların ortalarıyla sonları arasındaki, bağımsızlık çağını başlatan Güney ve Güneydoğu Asya özgürlük hareketlerinden, 1970'lerin başlarıyla ortaları arasındaki, bu çağı sona erdiren, Afrikalıların Portekiz

sömürge yönetimine direnişlerine dek– bu süreç üzerindeki çok katmanlı etkilerini incelemeyen tüm bağımsızlık tarihçeleri eksik kalacaktır.

Asya, Afrika ve Ortadoğu'nun büyük bölümüyle Karayiplerin bazı yerlerinde yeni, sömürge sonrası devletlerin kuruluşu da, Soğuk Savaş'ın kaçınılmaz zemininde gerçekleşti. Bu devletlerin biçimleri, süreklilikleri ve ayakta kalma kapasiteleri, kendi içsel güç yapıları, uluslararası önem ve prestij elde edebilmeleri, liderlerinin ekonomik kalkınma önceliklerini karşılamak için dış kaynak, sermaye ve teknik destek sağlayabilme, ya da savunma gereksinimlerini karşılamak için askeri destek bulabilme olasılıkları Soğuk Savaş'tan önemli derecede etkilendi. II. Dünya Savaşı sonrasında Üçüncü Dünya'daki devlet oluşumlarının tarihi –tıpkı bağımsızlığa kavuşma tarihi gibi– bu temel dış değişken dikkatle ve sistematik biçimde incelenmeden yazılamaz.

Soğuk Savaş hevesli Üçüncü Dünya liderlerinin karşısına karmaşık sorunlar, mücadeleler ve fırsatlar çıkardı. Bu durum ilk başta, II. Dünya Savaşı sonrasının ilk dönemlerinde Güneydoğu Asya'daki sömürgecilik karşıtı mücadeleler sırasında ortaya çıktı. Japonya'nın teslim olmasının hemen ardından hem Ho Şi Minh hem Sukarno ABD'den destek istediler ve bu taleplerini, Amerika'nın kendi kaderini tayin hakkına verdiği tarihsel destek çerçevesi içerisinde sundular. Ama çok geçmeden, Truman yönetiminin Avrupa'daki Soğuk Savaş müttefiklerine taahhütlerinin daha öncelikli olduğunu ve bunun da onların bağımsızlık hareketlerine diplomatik ya da maddi taahhütlerinin önünde en azından ilk başlarda engel oluşturdu-

ğunu görmeleri sonucunda umutları kırıldı. Eski tüfek bir Komintern ajanı ve Çinhindi Komünist Partisi'nin kurucu üyesi olan Ho Şi Minh destek için Sovyetler Birliği'yle Çin Halk Cumhuriyeti'ne yöneldi ve 1950 başlarından itibaren bu desteği aldı. Sukarno ise geniş çaplı Endonezya bağımsızlık hareketinin kontrolünü ele geçirmeyi amaçlayan bir komünist girişimini bastırarak antikomünistliğini kanıtladı. Çinhindi milliyetçileri 1948'de Madiun isyanını bastırarak milliyetçi hareketin ılımlılığını kanıtladılar; bu şiddetli eylem Batı'nın, özellikle de Amerika'nın desteğini elde etme amaçlı oldukça bilinçli bir stratejinin parçasıydı. Truman'ın ertesi yıl, görece güvenilir ve kesinlikle antikomünist olarak gördüğü Endonezya liderlerine bağımsızlık vermesi için Hollanda'ya baskı yapması, bu stratejinin sonuçta başarılı olduğunu göstermektedir.

Vietnamlı ve Endonezyalı milliyetçilerin birbirine benzer kendi kendini yönetme girişimlerinde tümüyle farklı yörüngelere girmeleri, Üçüncü Dünya toplumları *içerisinde* Soğuk Savaş dinamiğinin önemini açıkça gösterir. Bu örnekler aynı zamanda, büyük güç siyasetinin tehlikeli sularında yol almaya çalışan devlet adamlarının önlerindeki farklı seçenekleri gözler önüne serer. Aşırı uçlara bakıldığında bu liderler antikomünist inançlarını, ılımlı karakterlerini ve Batı yanlısı eğilimlerini göstererek veya ifade ederek Amerikan desteğini elde edebilir, ya da devrimci, Batı karşıtı şecerelerini vurgulayarak Sovyet veya Çin desteğini elde etmeye çalışabilirlerdi.

1940'ların ortasıyla 1970'lerin ortası arasında Üçüncü Dünya'da tüm bağımsızlık hareketlerinin karşı karşıya bulunduğu temelde iki kutuplu dünyada şu ya da bu ideolojik

kampla ve askeri ittifak sistemiyle bağlantıya geçme baskısından kurtulmak güçtü – özellikle de yapılan seçimin somut yararların elde edilmesine ya da elden kaçırılmasına yol açabileceği düşünüldüğünde. Bağımsızlık savaşımı ne denli çekişmeliyse, bağımsızlık peşinde koşanların iki bloktan birinden ya da ötekinden destek alma gereksinimleri o kadar güçleniyordu. Üstelik 1960'ta Kongo'da ve 1974-5'te Angola'da olduğu gibi sömürgecilik karşıtı koalisyonlar parçalandığında rakip hiziplerin farklı süper güçlerden destek almaları kaçınılmaz hale geliyordu. Milliyetçi liderlerin genellikle kendi anayurtlarında geniş çaplı sosyoekonomik dönüşümler gerçekleştirilmesini de içeren kendilerine özgü gelecek vizyonlarının bulunması, süper güç çatışmalarının dayattığı baskıları daha da karmaşıklaştırıyordu. Sosyalistlerin peşine takılmaya eğilimli taraflara karşı köklü bir kuşkuyla bakan Batı güç bloğuna sığınmak yurtiçinde bazı siyaset ve kalkınma yollarına girilmesinin önünü tıkayabilir ve kurucu milliyetçi seçkinlerin mutlaka arzuladığı seçim özgürlüğünün kaybedilmesine yol açabilirdi. Sosyalist bloğa sığınmaksa dünyanın en zengin ve güçlü ulusundan para ve destek sızdırma olasılığını azaltabilir, hatta tümüyle ortadan kaldırabilirdi.

Yeni kurulmuş Üçüncü Dünya devletleri bağımsızlıklarını elde ettiklerinde aynı derecede şiddetli ikilemlerle karşı karşıya kaldılar. Batı'yla resmi bağlantı kurmak temel iç gereksinimlerine daha iyi uyduğu için bazıları ABD'yle ittifak kurmak için uğraştılar. Örneğin Pakistan örneğinde yönetimdeki seçkinler kırılgan durumdaki ülkelerinin ilk günlerinden itibaren tüm güçleriyle Amerika'yla bağlantı kurma peşinde koştular ve 1950'lerin ortalarında

Washington'la iki taraflı güvenlik anlaşmaları imzalayıp çok taraflı iki pakta üye olarak, resmi düzeyde müttefiklik kurdular. ABD bağlantısı Pakistan'a Sovyetler Birliği'nden çok, başlıca bölgesel rakibi olan Hindistan'a karşı koruma sağladı; en azından, Pakistan'daki karar vericiler böyle düşünüyorlardı. Böylece, Pakistan'ın etnik, dilsel ve coğrafi olarak bölünmüş varlığı düşünüldüğünde son derece zorlu olan bu ulus kurma deneyinin sürdürülebilmesine katkıda bulundu ve ayrıca, ABD desteği ve Batı'yla ittifak için en çok çalışmış olan Pencap etnik grubunun devlet içindeki egemen konumunu güçlendirdi. Pakistan'ın Soğuk Savaş taahhütleri ve bunların sonucunda aldığı askeri ve ekonomik yardım sonraki on beş yıl boyunca ülke içinde güç dengesini önemli düzeyde şekillendirdi. ABD'yle ittifak öteki güç toplulukları aleyhine Pencaplı seçkinleri ve özellikle Pakistan ordusunu güçlendirerek, ülkenin siyasi dengesini neredeyse en başından itibaren bozdu.

Bir başka aydınlatıcı örnek olan Tayland'ın liderleri de benzer nedenlerden ötürü Amerika bağlantısı peşinde koştular. Komünist olsun ya da olmasın, devasa ve tehditkâr olabilecek komşuları Çin'e karşı geleneksel korkularına dayanan köklü ulusal stratejilerinin bir parçası olarak, dışarıdan bir hami bulmayı istiyorlardı. Gereksinimleri Amerika'nın Üçüncü Dünya'daki arayışlarıyla uyuştuğu için, Soğuk Savaş Taylandlı seçkinler için bu dış hamiyi bulma yolu oldu. Pakistan'daki muadilleri gibi Tayland'ın askeri liderleri de iktidar üzerindeki kontrollerini güçlendirmek ve muhalif sesleri susturmak için Amerika bağlantısının ve bu bağlantının sağlayacağı dolarların peşinde

koştular. Sonuçta modern Tayland tarihinin seyri önemli düzeyde değişmiş oldu.

Her örneğin kendine has özellikleri olsa da, Batı'yla ittifak kurmayı seçen Üçüncü Dünya ülkelerinin bunu komünizm korkusundan çok iç nedenlerden ötürü yapmaları ve sonuçta bu devletlerde iç gelişmelerin derinden etkilenmesi açısından daha geniş çaplı bir model ortaya çıkar. Örnekler arasından daha dikkat çekici olanları ele alırsak, Irak, İran, Suudi Arabistan, Türkiye, Pakistan, Filipinler, Seylan, Güney Kore ve Tayland gibi birbirlerinden çok farklı ülkeler kendi iç önceliklerinin, mevcut kaynaklarının ve iç güç dengelerinin, liderlerinin Batı'yla resmi ya da gayri resmi ittifak kurma kararlarından ciddi derecede etkilendiğini gördüler. Bunlardan bazıları bağımsızlık mücadelelerinin sonucunda ortaya çıkmış yeni devletlerdi elbette; bazılarıysa Batı hâkimiyeti altında bağımsızlıklarını kısmen yitirmiş, ama hiçbir zaman tümüyle ortadan kalkmamış olan çok daha eski devletlerdi. Ancak tarihlerinin birbirlerinden çok farklı olmasına karşın Soğuk Savaş'ın bu ülkelerin her birine vurduğu güçlü damganın gözden kaçırılması olanaksızdır.

Batı ya da Doğu'ya resmi bir taahhütten kaçınmanın önemli ulusal hedefleri açısından daha etkili olacağına inanan bir başka Üçüncü Dünya liderleri grubunaysa dikkatli bir bağlantısızlık stratejisi daha çekici geliyordu. Endonezya'da Sukarno, Mısır'da Cemal Abdülnasır, Gana'da Kwame Nkrumah ve Hindistan'da Cavaharlal Nehru gibi liderler bilinçli olarak, ülkelerini her iki Soğuk Savaş güç bloğundan bağımsız bir konuma getirmek için uğraştılar. Bağlantısızlık stratejisi izlemelerine neden

olan hesaplarının ardındaki karmaşık etmenler aydınlatıcıdır. Nehru, "Dış ilişkiler bizim elimizden çıkıp başka birinin yönetimine girerse, bu açıdan ve bu ölçütten bakıldığında bağımsız değilsinizdir," uyarısında bulunuyordu. Hindistan'ın ilk başbakanı genç ülkesinin uluslararası meselelerde üçüncü güç rolünü benimseyerek dünya konseylerindeki önem ve nüfuzunu azami düzeye çıkarabileceğine inanıyordu. Üstelik Nehru'nun iktidardaki Kongre Partisi böylece, Hindistan'ın son derece çeşitli siyasi varlığı içerisindeki etkili siyasi güçlerden bazılarını Batı ya da Doğu'ya resmi taahhüdü nedeniyle düşmanlaştırma riskinden kaçınabilecekti. Hintli planlamacılar ayrıca, Amerikan ya da Sovyet nüfuz kürelerinin dışında kalarak ihtiyaç duydukları kalkınma desteğini her iki kamptan da alabileceklerini hesaplamışlardı. Gerçekçi Nehru bir yardımcısına, "Ekonomik destek kabul ederken bile tüm yumurtaları aynı sepete koymak bilgece bir tutum değildi," diye içini dökmüştür. Sukarno, Nasır, Nkrumah ve başka liderler bu sözlere tüm kalpleriyle katılırlardı kuşkusuz. Washington, sürekli "Ya bizimlesiniz ya bize karşı" zihniyetini sergileyen Amerikalı Soğuk Savaşçıları dehşete düşürerek, Üçüncü Dünya'da bağlantısız, yani tarafsız ülkeler için rekabet etmek zorunda kaldı.

Kısacası, elde edebilecekleri yararları azamiye çıkarmak –ya da en azından olası zararı asgariye indirmek– için çağın baskın uluslararası gerçekliğinden, yani Soğuk Savaş'tan yararlanmaya çalışan Üçüncü Dünya oyuncularının etkisi kabul edilmeli. Ancak Soğuk Savaş'ın Üçüncü Dünya halkları ve toplumları açısından doğurduğu sonuçlardan pek çoğunun hem beklenmedik hem de yerel oyuncula-

rın kontrolünün dışında olduğunun da farkına varılmalı. Bu açıdan, Üçüncü Dünya'nın 1950 gibi erken bir tarihte Soğuk Savaş'ın başlıca savaş meydanı olarak öne çıktığını bir kez daha vurgulamakta yarar var. Kore, Kongo ve Vietnam'dan Angola, Afganistan ve Nikaragua'ya pek çok yerde yerel kökenlere dayanan çatışmaların bedelleri, süper güç çatışması yüzünden kat kat ağırlaştı. 1945'le 1990 arasında dünyayı sarsan savaşlarda ölen 20 milyon kişinin büyük çoğunluğunun, aralarından çoğu Soğuk Savaş'la en azından dolaylı yoldan bağlantılı olan Üçüncü Dünya çatışmalarının kurbanları olduklarını hatırlamakta yarar var.

Soğuk Savaş'ın Avrupa içerisindeki etkisi

Soğuk Savaş'ın Avrupa içerisindeki etkisi çok büyük tezatlarla doludur. 1945'le 1990 arasında yeni ortaya çıkan bölgeleri enkaza çevirmiş savaşlar, yıkımlar ve istikrarsızlıkların büyük bölümünden Sovyet-Amerikan çekişmesi sorumlu tutulabiliyorsa, madalyonun öteki yüzüne baktığımızda, Avrupalıların yaşadığı eşi görülmemiş barış, refah ve istikrarın şeref payesi de büyük oranda bu çekişmeye aittir. Avrupa'nın kaderine ilişkin bir çatışma olarak başlayan ideolojik ve jeopolitik mücadelenin Avrupa'yı esirgemekle kalmayıp, Avrupa tarihindeki en uzun süreli ekonomik büyümenin temelini atmış olması ironiktir. Büyümeye kıtadaki kalıcı barış ve Batı Avrupa içerisinde siyasi ve ekonomik bütünleşme yönündeki hızlı hareket de eşlik etti ve bu büyümeyi mümkün kıldı; bunların her ikisi de Soğuk Savaş'ın katkıda bulunduğu gelişmelerdi. 1940'ların sonla-

rıyla 1970'lerin arasını kapsayan kapitalist büyümenin "Altın Çağı" temelde, Soğuk Savaş'ın ilk yirmi beş yılıyla çakıştı – ve aynı Soğuk Savaş tarafından önemli ölçüde beslendi. Bu yıllar tarihçi Eric Hobsbawm'ın yerinde değerlendirmesiyle, "insan meselelerinde tarihin kaydettiği en çarpıcı, hızlı ve köklü devrim"e tanıklık etti. Tarihçi John Young ise, "Büyük Buhran'ı ve savaşı yaşamış olanların çoğu için Batı Avrupa, vaat edilmiş topraklar gibiydi," diye ekliyor.

Soğuk Savaş sonrasında Avrupa'da ekonomi, siyaset ve güvenlik eğilimleri birbirlerini besledi. Ekonomi tarihçileri Amerikan katkısına tam olarak ne ölçüde ağırlık verilmesi gerektiği konusunu hâlâ tartışsalar da, 1948'le 1952 arasında Amerikan Marshall Planı'yla Batı Avrupa'ya akan yaklaşık 13 milyar dolar, savaş sonrasındaki inanılmaz büyümeyi kuşkusuz kamçıladı. ABD'nin güvenlik şemsiyesi ve hem Batı Almanya'nın Batı Avrupa'yla bütünleşmesine, hem de daha geniş çaplı bölgesel bütünleşme yönündeki paralel harekete verdiği destek ve teşvik de çok önemli bir rol oynadı. Batı Avrupalı devlet adamları kimi zaman ABD'nin liderliğini izlediler, ama yine aynı sıklıkla liderliği kendileri üstlenip, gerekli saydıkları bölge çapındaki değişimleri ve ülke içi ekonomik ve toplumsal reformları gerçekleştirmek için Soğuk Savaş'ın, Almanya'nın işgalinin ve ABD'nin Avrupa'ya yeni ilgisinin sağladığı fırsatlardan yararlandılar. Onlar ve Amerikalı destekçileri, tarihçi Herman-Josef Rupieper'in de kaydettiği gibi, "bölünmüş bir Avrupa'nın Batı yarısında refah ve demokrasi gelişecekse, Batı Avrupalılar Amerikan desteği ve himayesi sayesinde bütünleşik bir siyasi, askeri ve ekonomik sisteme doğru ilerlemek zorundadırlar" gerçeğini daha en

başından itibaren fark etmişlerdi. Önde gelen Batı Avrupa devletlerinin liderleri, Almanya yeniden askeri bir tehdit olarak ortaya çıkmadan bu ülkenin verimliliğinin Avrupa'nın ekonomik yararı adına kullanılabilmesi için, kuşaklar boyunca kıtanın güvenliğini tehdit etmiş olan Almanya sorununun çözüme kavuşturulması gerektiğinin de gayet iyi farkındaydılar.

Bu sorunlara çözüm bulmak üzere büyük bir yaratıcılık ve kararlılıkla hareket ettiler. Temmuz 1952'de Fransa, İtalya, Alman Federal Cumhuriyeti, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu kurdu. Aynı altı ülke Mart 1957'de birlik yönünde daha da cesurca ve önemli bir adım atarak, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun (EURATOM) kurulduğu Roma anlaşmalarını imzaladı. Fransa'yla Almanya arasındaki tarihsel uzlaşma bu başarılı uluslarüstü örgütlerin kuruluşunu kolaylaştırdı. Batı Almanya Şansölyesi Konrad Adenauer, "Almanya'yla Fransa yüzyıllar boyunca birbirlerine tekrar tekrar, savaş üstüne savaş açmış komşulardır," diye haykırıyordu; "Bir an önce sona ermesi gereken bir Avrupa deliliğiydi bu." Batı Avrupa'nın ekonomik büyümesinin öncüsü olan AET ülkelerinin etkileyici büyüme oranları, askeri rekabetin yerine ekonomik işbirliğini koymanın somut avantajlarını gözler önüne serdi. 1960'a gelindiğinde dünya sanayi üretiminin dörtte birini ve toplam uluslararası ticaretin beşte ikisini "Altılar" oluşturuyordu.

Bu gelişmelerden en çok yararlananlar, Batı Avrupa'nın sıradan vatandaşları oldu. Kesintisiz ekonomik büyüme onlara daha yüksek ücret, çalışma saatlerinde azalma, cö-

mertçe sosyal haklar ve sağlıkla eğitim alanlarında ilerlemeler getirdi. Üretim formülünün başarısı –temelde, pastayı büyütürsen herkes yararlanır yaklaşımı– siyasi istikrara da katkıda bulundu, işgücüyle sermaye arasındaki geleneksel gerilimi hafifletti ve Batı Avrupa'nın komünist partilerinin cazibesini azalttı. İşsizlik Batı Avrupa'da 1950'lerde % 2,9, 1960'lardaysa yalnızca % 1,5 düzeyine inerek, neredeyse ortadan kalktı. Geçmişle kıyaslandığında, Soğuk Savaş Avrupa'sında tüketici cennetleri oluştu; işçi sınıfıyla orta sınıftan insanlar giderek, eskiden yalnızca zenginlerin elde edebildiği malları almaya yeterli gelir düzeylerine ulaştılar. Örneğin İtalya'da özel otomobil sahibi kişi sayısı 1938'deki 469.000 düzeyinden, 1975'te 15 milyona sıçradı. 1956'da İngiltere'de evlerin yalnızca % 8'inde buzdolabı bulunurken, 1971'de bu oran % 69'a yükseldi. 1973'e gelindiğinde Fransız ailelerin % 62'si her yıl tatile çıkabiliyordu ve bu da 1958'deki oranın iki katından fazlaydı. İngiltere Başbakanı Harold Macmillan'ın 1959 genel seçimlerinde şu çarpıcı sloganla oy istemesi aydınlatıcıdır: "Hiçbir zaman bu kadar iyi durumda olmadınız."

Savaş sonrasındaki ilk onyıllarda Batı Avrupalı tüketiciler, uzun zamandır onları Amerikan muadillerinden ayıran uçurumu önemli oranda daralttılar. 1960'lara gelindiğinde her biri, David Reynolds'ın saptamasıyla tüketici odaklı toplumların temel niteliklerine sahipti: "Kitlesel olarak üretilmiş yerli mallar, geliri hızla yükselen, artmakta olan bir nüfus, uzun süreli krediler ve agresif reklamlar." Soğuk Savaş'ın aynı zamanda sıradan vatandaşların gönülleri, akılları ve mideleri için verildiği düşünüldüğünde, 20. yüzyılın üçüncü çeyreğinde kapitalist ekonomilerin eriştiği

olağanüstü başarı, ABD'yle Batılı müttefiklerinin siyasi ve ideolojik iddialarını önemli oranda güçlendirmiştir.

Doğu Avrupa'da yerel nüfusların temel gereksinimlerini zorlukla karşılayan Sovyet tipi komuta ekonomilerinin kusurları, Batılıların üstünlük iddialarını daha da güçlendirdi. 1960'lardan itibaren Avrupa'nın Doğu ve Batı yarılarının maddi şartları arasında giderek genişleyen bir uçurum oluştu. Elbe Nehri'nin doğusundaki ağırlıklı olarak tarım toplumları II. Dünya Savaşı'ndan sonra aniden –Stalin'in dikkatli bakışları altında– kapitalizmden sosyalizme geçtiler. Doğu Avrupa'nın yönetimdeki komünist partileri Sovyet modelini yakından taklit ederek hızlı, zorunlu sanayileşme politikalarını yürürlüğe soktular ve aynı zamanda milliyetçi dürtüleri Moskova'nın tanımladığı biçimiyle "proletarya enternasyonalizmi"nin gerektirimlerine tabi kıldılar. Sıradan vatandaşların elde ettiği bazı yararlar oldu elbette: sağlık hizmetleri gelişti, diyetleri iyileşti, suç oranları düştü, eğitime erişim olanakları arttı, tam istihdam düzeyine ulaşıldı. Ama Sovyetler Birliği'nde uzun zamandır olduğu gibi siyasi baskı, dini zulüm, bireysel özgürlüklerin bastırılması ve zorunlu kılınan ideolojik uyumun norma dönüştüğü ülkelerde bu kazançların bedeli ağır oldu. Doğu Avrupa'yla Sovyetler Birliği'nin komuta ekonomileri 1950'lerin sonlarına dek etkileyici derecede ilerleme gösterdiler, hatta yıllık büyüme oranı açısından Batı Avrupa ekonomilerini geride bıraktılar. Ancak 1960'lara gelindiğinde, yukarıdan aşağıya planlama modellerinin içsel sorunlarının ve Doğu bloğu devletlerinin artan tüketici taleplerini karşılayamamasının giderek barizleşmesiyle birlikte bu büyüme önemli oranda yavaşlamıştı.

Brejnev Doktrini

Sovyet Politbürosu, Doğu Avrupa'da liberalizm hastalığının yayılacağı ve bu yüzden Kremlin'in otoritesinin zayıflayacağı korkusuyla Çekoslovakya'daki siyasi çoğulculuk kımıldanışlarını güç kullanarak bastırmaya karar verdi. 26 Eylül 1968'de Resmi *Pravda* gazetesi istilayı gerekçelendirmek için, ileride Brejnev Doktrini olarak anılacak ilkeleri yayınladı. Bu doktrine göre ulusal liderler ayrı kalkınma yolları izleyebilirlerdi, ama bu yollar ülke içinde sosyalizme ve daha geniş çaplı olarak sosyalist harekete zarar vermemeliydi. Diğer bir deyişle, Doğu Avrupa'da çeşitliliğin sınırlarını Kremlin belirleyecekti.

Varşova Paktı devletlerinde siyasi ve ekonomik sistemlerin liberalleşmesi amaçlı dönemsel çabalar 1950'ler ve 1960'lar boyunca her zaman başarısız oldu. Sovyetler Birliği ister katı Stalin yönetiminde olsun, ister daha esnek Kruşçev ya da haşin Brejnev, kendi nüfuz küresinde gerçek bir yapısal reforma ya da siyasi çeşitliliğe hoşgörüyle bakmaya istekli değildi. 1968'deki "Prag Baharı"nın gelişmesi ve hızla sona erişi, liberalleşmenin sınırlarını acı verici bir biçimde gözler önüne sermişti. O yılın Ocak ayında Çekoslovakya'da iktidara, reform yanlısı bir komünist lider olan Alexander Dubçek gelmişti. Bir yandan Çek halkının daha fazla siyasi özgürlük ve anlamlı ekonomik reformlar haykırışına yanıt vermeye çalışırken, bir yandan

da Sovyetler Birliği'nden destek ve iktidardaki Komünist Partisi içinde birlik sağlamaya çalıştı. Ancak bunun kurulması olanaksız bir denge olduğu görülecekti. 20 Ağustos 1968 akşamı, 12 yıl önce Macaristan'da olduğu gibi Sovyet tankları Çekoslovakya'ya girdi ve bu umut verici siyasi çoğulculuk deneyi bastırıldı. Çeklerin akıllıca bir yaklaşımla direnmemeyi seçmeleri hiç kuşkusuz, binlerce yaşamın kurtulmasını sağladı. Bu noktadan sonra, Doğu Avrupa'da Sovyet kontrolünün yalın güce ve bu gücü kullanma iradesine dayandığından hiç kuşku kalmayacaktı.

1968 yılı Soğuk Savaş dönemi Batı Avrupa'sının iç tarihi açısından da önemli bir dönüm noktası oldu. Mayıs ayında Paris'te öğrencilerle işçiler de Gaulle hükümetini neredeyse devirecek bir dizi gösteri başlattılar. Fransa'daki protestolar 1968'de Batı Avrupa'yı ve ayrıca ABD'yi sarsan, mevcut iktidar yapılarına karşı bir dizi mücadele arasında en çarpıcısıydı. Bunların her birinin kendi yerel özellikleri bulunsa da, Batı demokrasilerinin çoğunda gençlik kültürünün, "Yeni Sol"un ve putkırıcı, otorite karşıtı bir ruhun doğuşu, aralarında ortak bir bağ bulunduğuna işaret etmektedir. Soğuk Savaş düzeninin Batı Avrupa'da kazandığı başarı anlaşılan, bu düzenin başlıca meyvelerinden – barış, istikrar, maddi bolluk, sosyal haklarla eğitim fırsatlarının gelişmesi– yararlanacaklarına kesin gözüyle bakan yeni bir kuşak üretmişti. Fransa, İtalya, Batı Almanya ve başka yerlerde bu yeni kuşak, biraz da Amerika'nın Vietnam'daki müdahalesinin yarattığı tahrikle, Soğuk Savaş'ın bazı temel gerçekliklerini sorgulamaya başladı. Komünizmin zapt edilmesi için Üçüncü Dünya'ya kanlı müdahalelerde bulunulması şart mıydı? Sovyetler Birliği hâlâ bir

tehdit miydi? Avrupa topraklarında Amerikan askerlerinin ve nükleer silahlarının bulunmasının haklı bir gerekçesi hâlâ var mıydı? Alternatif Batı politikalarıyla nükleer Kıyamet olasılığı azaltılabilir miydi? Sonuçta, artık müreffeh bir bölge olan Batı Avrupa'da Soğuk Savaş'ın askeri ve dış siyaset konsensüsü, geliştirmiş olduğu siyasi düzenle birlikte çökmeye başladı.

Soğuk Savaş'ın ABD içindeki etkisi

Soğuk Savaş ABD'de de devlet ve toplum üzerinde silinmez bir iz bıraktı. Hatta Amerikan yaşamının hiçbir yönünün etkilenmeden kalamadığı söylenebilir. Komünist/Sovyet tehdidinin doğurduğu güvenlik kaygılarının doğrudan sonucu olarak federal yönetimin gücü ve sorumluluğu arttı, "emperyal başkanlık" sahnenin merkezine yerleşti, savunma harcamalarında önemli düzeyde artış gerçekleştirilmesi federal bütçenin sürekli bir özelliğine dönüştü ve Amerikan toplumunda askeri-sanayi kompleks kök saldı. 1945 sonrasında ülkede yerleşim modellerinde ve meslek yapılarında görülen geniş çaplı değişim de önemli oranda Soğuk Savaş'ın yan ürünüdür. Askeri amaçlı bilimsel ve teknolojik yeniliklere yönelme ve bununla birlikte en iyi üniversitelerden pek çoğunun devletten destek alan önde gelen araştırma yerlerine dönüşmesi de öyle. Aynı şekilde pek çok yurtiçi öncelik de Soğuk Savaş tarafından şekillendirildi ve kimi durumlarda açıkça bu savaşla gerekçelendirildi: Eisenhower'ın önerdiği eyaletler arası otoyol sisteminden, federal eğitim harcamalarının artma-

sına ve uzayın keşfine dek. Yurttaşlık hakları hareketinin seyri bile, çelişkili bir biçimde de olsa, Sovyet-Amerikan çekişmesinden etkilendi. Ayrımcılar ilk başlarda, destekçilerini komünizm suçlamasıyla damgalayarak, siyahların özgürlük mücadelesini rayından çıkarmaya çalıştılar. Ancak Eisenhower ve Kennedy yönetimlerinin Güney'in ırksal boyun eğdirme sisteminin sürdürülmesinin ve Afrikalı-Amerikalıların temel haklardan yoksun bırakılmalarının Amerika'nın küresel imgesini zedelediğini ve kabul edilemez bir Soğuk Savaş yükü yarattığını fark etmeleri sonunda bu çabalara baskın geldi.

Soğuk Savaş siyasi, kültürel ve psikolojik açılardan da Amerikan yaşamının şeklini pek çok yönden değiştirdi. Ülkenin siyasi seçkinlerinin pek çoğunun talep ettiği ideolojik uyum zorunluluğu izin verilen siyasi tartışma sınırlarını daraltarak pek çok reform hareketini savunmaya geçmek zorunda bıraktı ve kimi liberalleri radikalizm ve sadakatsizlik suçlamalarına karşı korunaksız hale getirdi. Yerel ve ulusal seçimlerde, sendika politikalarında, devlet görevlileriyle öğretmenler için yapılan soruşturmalarda ve film endüstrisinde komünistlikle damgalama ve ilişki yoluyla suçlama yolları yaygın bir taktik oldu. Tarihçi Stephen J. Whitfield, ABD'de özellikle de 1950'lerde "özgürlüğün boğulması ve kültürün kendisinin itibarını yitirmesi"nden Soğuk Savaş'ı sorumlu tutar. Whitfield'a göre Soğuk Savaş'ın yarattığı baskı "kişisel özgürlükler mirasını zayıflattı, hoşgörü ve adil oyun standartlarını alçalttı ve demokrasi imgesini lekeledi." Peter J. Kuznick ve James Gilbert gibi başka akademisyenler de Soğuk Savaş'ın en büyük etkisini toplumsal psikoloji alanında yarattığını

düşünüyorlar: "Milyonlarca Amerikalıyı dünyalarını, onları nükleer ve öteki imha yollarıyla tehdit eden yurtiçi ve yurtdışı sinsi düşmanlar terimleriyle yorumlamaya ikna etti." Özetle, hem iç hem dış düşmanlara karşı yaygın bir korku, Soğuk Savaş'ın en önemli miraslarından biridir.

Komünizmin ABD *içerisinde* yarattığı olası tehdide dair toplumsal kaygı, yurtiçindeki Soğuk Savaş'ın en dikkat çekici görüntülerinden biridir. Belli bir seçkinler grubu kendi amaçları doğrultusunda bu korkuyu ürettiler. ABD'de çok fazla olmasa da komünistler *vardı.* En kötü ünlü antikomünist olan Wisconsin Senatörü Joseph McCarthy'nin ABD Hükümeti'nin koridorlarında bile dolaştıklarını iddia ettiği sözde komünist güruhuna karşı sansasyonel haçlı seferini ilk başlattığı yıl olan 1950'de Amerikan Komünist Partisi'nin yalnızca 32.000 kadar üyesi bulunuyordu. Bu rakamı değerlendirmek için, 1950'de Fin Evanjelik Lüteryen Kilisesi'nin üye sayısının Komünist Parti'nin aidat ödeyen üye sayısıyla aynı olduğunu söyleyebiliriz. Bir avuçtan fazla olmasalar da, yönetimin yürütme kolunda komünistler, ya da komünizm sempatizanları *vardı.* Aralarından en önemlisi, eski bir orta düzey Dışişleri Bakanlığı görevlisi olan ve anlaşılan Sovyetler Birliği için casusluk yapıp 1948'de dikkatle gözlenen bir davada yalan beyandan hüküm giyen Alger Hiss örneğidir.

Ancak McCarthy'yle öteki partizan siyasetçiler sorunu bilinçli olarak abartarak, kendi kariyerlerini ilerletmek için halkın korkularıyla oynadılar. Yükseklerden uçan McCarthy'nin bir noktada George Marshall'a bile iftira atması senatörün vicdansızca taktiklerinin ve temelde dürüst olmadığının göstergesidir. McCarthy'nin

iddiasına göre bu son derece saygın eski general, dışişleri ve savunma bakanı, "insanlık tarihindeki önceki bu tür her girişimi gölgede bırakacak denli büyük bir komplo ve kepazelik"in parçasıydı. Siyasi muhaliflerini savunmaya geçirmek amacıyla abes suçlamalarda bulunan bir tek o değildi. Örneğin, Hiss'i suçlayanlar arasında en önde geleni olan, Kaliforniya Kongre Üyesi ve Senatör Richard M. Nixon ulusal düzeyde önem kazanmasını, ender görülür bir azimle yıkıcı komünistlerin peşine düşerek elde ettiği üne borçludur. 1952'de Eisenhower'la birlikte başkanlık yarışında yer alan Nixon, Demokratların başkan adayı Adlai Stevenson'ı "Dean Acheson'ın korkakça komünistleri zapt etme üniversitesinin doktoralı mezunu" bir "ödün verme yanlısı" olmakla suçlamıştı.

McCarthycilik ve en aşırı formunu oluşturduğu komünist cadı avı akademisyenlerden haklı bir ilgi görmüş olsa da, Soğuk Savaş'ın aslında çok daha geniş ölçekli başka iç etkileri de oldu. Savunma harcamalarındaki muazzam artış, genel ulusal ekonomi, iş fırsatları ve nüfus kaymaları üzerindeki büyük etkisiyle, Soğuk Savaş Amerika'sındaki en etkili değişim etmeni olarak görülmeyi hak eder. Soğuk Savaş'ın ilk yirmi yılı boyunca federal yönetimin ulusal savunmaya ayırdığı 776 milyar dolar, toplam federal bütçenin yaklaşık % 60'ını oluşturmaktaydı. Savunmayla bağlantılı dolaylı harcamalar eklendiğinde bu yüzde daha da yükselir. Savunma gereksinimleri hızla ülkenin araştırma ve geliştirme önceliklerine hâkim oldu ve özel şirketlerde ya da üniversitelerde çalışan bilim adamlarıyla mühendisler devletin gereksinimlerini karşılamak –ve bu arada kârlı sözleşmeler yapmak– için birbirleriyle yarıştı-

lar. Komünikasyon, elektronik, hava taşıtları, bilgisayar ve uzay araştırmaları gibi yeni ya da yeniden canlandırılmış sanayiler Soğuk Savaş'la birlikte ve büyük oranda Soğuk Savaş sayesinde gelişti. Ekonomist Ann Markusen'in yerinde sözcükleriyle, bu sanayilerin bazıları "Amerika'nın ekonomik, mesleki ve bölgesel manzarasını geri dönülemez biçimde değiştirecekti." Soğuk Savaş kaynaklı savunma harcamalarının en önemli yansımaları arasında, ülkenin kuzeydoğu ve ortabatısındaki daha eski sanayi tabanı pahasına güney ve batıda savunma tesislerinin artışı yer alır. Soğuk Savaş'ın "Güneş Kuşağı"nın gelişimine katkıda bulunmasıyla birlikte Kaliforniya 1951'le 1965 arasında 67 milyar dolardan fazla değerde, yani toplam rakamın % 20'si düzeyinde savunma sözleşmesi elde etti. Bu durum Amerikan nüfusunda batıya ve güneye doğru önemli bir nüfus kayması başlattı ve bunun sonucunda Kongre ve parti sistemi içinde siyasi güç dengelerini değiştirdi; bunların her ikisi de II. Dünya Savaşı sonrası dönemin ayırt edici nitelikleridir.

Soğuk Savaş'ın Amerikan halkına dayattığı muazzam bütçe talepleri ve çeşitli askeri yükümlülükler, vatandaşların seferberlik halinde ve sadık olmalarını gerektiriyordu. Truman'dan itibaren ABD liderleri, ABD'nin komünist kaynaklı herhangi bir istikrarsızlık ya da saldırganlık işaretine karşı dünyanın en tetikte koruyucusu olarak yeni rolünü destekleyen bir konsensüs oluşturmak için bıkıp usanmadan çalıştılar. Doğu Avrupa'yla Berlin'den Kore, Tayvan ve Küba'ya dek Sovyet ve Çin maceracılığının görünüşte kuşku götürmez kanıtlarından destek alarak, 1960'ların ortaları boyunca bu yaklaşımı mükemmel bir

beceri ve başarıyla sürdürdüler. Ancak Soğuk Savaş üçüncü onyılına girerken bu konsensüs çatırdamaya başladı. Vietnam Savaşı Amerikalıların, ülkenin küresel hegemonyasının doğurduğu yüksek –ve giderek artan sayıda Amerikalı için kabul edilemez– bedellerini anlamalarını sağladı. ABD tarihinin en geniş çaplı barış hareketini doğuran bu savaş, Amerikan küreselleşmeciliğinin bedeli konusunda şiddetli bir tartışma yarattı. 1960'ların sonları boyunca süren bu tartışma, ülkeyi hem aşırı taahhütlere sokmuş hem de derinden bölmüş olan küresel Soğuk Savaş stratejisinin Amerikan yönetiminin en yüksek basamaklarında yeniden değerlendirilmesini zorunlu kıldı.

VII. Bölüm

SÜPER GÜÇ DETANTININ YÜKSELİŞİ VE ÇÖKÜŞÜ, 1968-1979

1970'lerde, eski rakipler arasındaki gerilimin yumuşamasını ifade eden Fransızca bir terim tüm dünyada yalnızca devlet adamlarının değil, sıradan vatandaşların da sözcük dağarcıklarına girdi. Detant, Soğuk Savaş'ın başlıca kahramanlarının biçimlendirmekte oldukları daha istikrarlı ve işbirlikçi ilişki için kullanılan bir kısaltma oldu; o onyılın uluslararası siyasetine egemen olacak bir olguydu bu. Sovyet tarafında Komünist Parti Genel Sekreteri Leonid Brejnev'in, Amerikan tarafındaysa ülkenin başkanlarından Richard M. Nixon, Gerald R. Ford ve Jimmy Carter'ın liderliğinde iki süper güç süregiden rekabetlerini daha etkin biçimde düzenlemeye çalıştılar. Silah kontrol anlaşmalarının müzakere edilmesi yoluyla nükleer savaş tehlikesini azaltmaya çalıştılar; detantın temel özelliğiydi bu. Aynı zamanda, bir yandan ticaret bağlarını, teknoloji transferlerini ve bilimsel paylaşımı güçlendirirken, bir yan-

dan da ilişkilerini yönlendirecek temel "kurallar" oluşturmaya çalıştılar.

İki tarafın bu yöndeki söylemlerine rağmen, detant Soğuk Savaş'ın yerine barış yapısının getirilmesi anlamına gelmiyordu elbette. Kaza sonucu çıkacak bir savaşı ya da istikrarı bozacak bir silahlanma sarmalı olasılığını asgariye indirmek amacıyla Soğuk Savaş'ın daha emniyetli ve kontrollü bir biçimde yönetilmesi anlamına geliyordu aslında. Aralarındaki rekabet, özellikle de hâlâ istikrarsızlık ve devrimci değişim kazanı olan Üçüncü Dünya'da eskisi gibi devam etti. Üstelik detantın anlamı konusunda iki tarafın anlayışları temelden farklıydı. 1970'lerin sonlarına gelindiğinde bu sorunların iyice ağırlaşması sonucunda detant çağı aniden sona erdi.

Detantın doğuşu

Detantın temel önkoşullarından biri, güç gerçekliklerinin değişmesiydi. Bunlar arasında en önemlisi, 1960'ların sonlarına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin stratejik nükleer silahlar açısından ABD'yle görece eş düzeye ulaşmayı başarmış olmasıydı. Savunma planlamacılarının ve bilim adamlarının zorlu çabalarının sonucunda, Kasım 1969'a gelindiğinde Sovyetler Birliği devasa silah stokuyla ICBM'lerde ABD'ye karşı sayısal avantajı yakalamıştı – 1.140'a 1.054. Denizaltından fırlatılan füzeler ve nükleer kapasiteli uzun menzilli bombardıman uçaklarındaki üstünlüğün sürmesi sayesinde Amerikalılar genel nükleer cephane açısından avantajlarını hâlâ korusalar da, bu dö-

neme gelindiğinde eğilimin yaklaşık olarak eşitlik yönünde olduğu kuşkusuzdu. ABD'nin yirmi yıllık ezici nükleer üstünlüğü sona ermişti ve bu da süper güçler arasındaki ilişkilerin geleceği açısından çok önemli bir gelişmeydi. Amerika'nın yalnızca askeri gücündeki değil, aynı zamanda ekonomik sağlık ve canlılığındaki göreceli gerileme –Vietnam'daki kaynakları tüketen çatışmanın ve Batı Avrupa'yla Japonya'nın ekonomik dirilişlerinin şiddetlendirdiği eğilimler– detantın başlıca önkoşullarından biriydi. Basitçe özetlersek, ABD 1940'ların sonlarından beri Soğuk Savaş yaklaşımının karakteristik özelliği olan üstünlük politikasını sürdürecek ekonomik araçlara ya da siyasi iradeye artık sahip değildi. Son olarak, Sovyetler Birliği'yle Çin arasındaki, askerleri arasındaki sınır çatışmalarının vurguladığı giderek tırmanan gerilim ve iki komünist rakip arasında savaş çıkması yönünde ciddi bir olasılığın gözlenmesi, Sovyet-Amerikan ilişkisinin daha sağlam bir zemine yerleştirilmesi için bir başka teşvik kaynağıydı.

Sovyetler Birliği'yle gerilimi hafifletmeyi hedefleyen bir ulusal savunma stratejisi Amerikalı siyaset planlamacılarına pek çok açıdan çekici geliyordu. En önemlisi, artık çok daha fazla silahı olan bir rakiple nükleer çatışmaya girmenin tehlikelerini azaltmak için en mantıklı yol gibi görünüyordu. Üstelik detant, özellikle de somut silah kontrol anlaşmalarının yapılmasını sağlaması durumunda, Vietnam'daki yüksek maliyetli savaş yüzünden zaten aşırı bir yük altında bulunan ABD savunma bütçesi üzerindeki baskıyı hafifletebilirdi. Johnson mantığa boyun eğerek 1967'de, yönetiminin Sovyetler Birliği'yle silah kontrol müzakerelerine girme niyetinde olduğunun işaretlerini

verdi. O yılın Haziran ayında, nükleer meseleleri ve öteki iki taraflı acil sorunları tartışmak üzere, New Jersey'deki Glassboro'da gerçekleştirilen bir mini zirvede Sovyet Başbakan Aleksey Kosigin'le bir araya geldi. Johnson Sovyet liderlerle görüşmelerini sürdürmek amacıyla 1968'in ikinci yarısında Moskova'ya gitmeyi planlamıştı, ancak Çekoslovakya'daki Sovyet askeri baskısı sonrasında bu ziyaretten vazgeçildi.

Richard Nixon Ocak 1969'da başkanlığa gelişinden itibaren detantı yenilenmiş bir enerjiyle kucakladı. Yürürlüğe sokmaya kararlı olduğu yeni Soğuk Savaş stratejisinin temel unsurlarından birini bu oluşturuyordu. Nixon, baş dış siyaset yardımcısı olan Ulusal Güvenlik Danışmanı Henry A. Kissinger'la birlikte, ABD'nin küresel çapta tehlikeli derecede aşırı yayıldığından ve kaynaklarının azaldığından kaygılanıyordu. Vietnam Savaşı'nın daha geniş çaplı bir sorunun en kaygılandırıcı semptomundan başka bir şey olmadığı görüşündeydiler. Kissinger anılarında, "Gücümüzün muazzam olsa da sınırları bulunduğunu fark etme gereksinimi açısından öteki uluslara benzemeye başlıyorduk," diye hatırlayacaktı. "Sorunlarımızla kıyaslandığında kaynaklarımız artık sonsuz değildi; hem entelektüel hem maddi önceliklerimizi belirlemek zorundaydık." Nixon'la Kissinger için en önemli öncelik hâlâ, ABD'nin ulusal güvenliğini tehlikeye sokmaya yetecek güce sahip tek ülkenin zapt edilmesiydi. Pragmatik bir kişiliği olan Nixon siyasi ününü büyük oranda şiddetli antikomünistliğiyle kazanmış olmasına karşın, komünizmin ideolojik cazibesini artık ciddi bir tehdit olarak görmüyordu. Şimdi onu endişelendiren, tek başına Sovyet gücüydü. Aynı zih-

niyetteki Kissinger'ın deyişiyle, "Çağımızın sorunu, Sovyetler Birliği'nin bir süper güç olarak ortaya çıkışıyla baş etmektir." Jeopolitik, ideolojiye baskın gelmişti; Nixon'la Kissinger'a göre, uluslararası meselelerin asıl geçer akçesi buydu.

Ortak jeopolitik vizyonlarının doğal sonucu, Sovyetler Birliği'yle detant siyasetinin izlenmesi ve Çin'le uzlaşmaydı. Nixon yönetiminin amacı Moskova'nın nükleer silah stokunu sınırlamak ve silah kontrol müzakereleri yoluyla hem rekabet maliyetini hem savaş riskini azaltmaktı. Aynı zamanda Moskova'nın mevcut dünya düzenini kabul etmesini sağlayarak, Sovyetlerin Üçüncü Dünya'da maceracı bir dış siyaset izleme eğiliminin kontrol altına alınmasına katkıda bulunulabilirdi. ABD uzun zamandır tecrit edilmiş durumdaki Çin'e bir kapı açmayı da başarabilirse iki komünist gücü birbirine karşı kullanabilir ve üç güç arasındaki üçgen ilişkide stratejik eksen konumuna gelebilirdi. Vietnam Savaşı'nın yurtiçinde ve yurtdışında doğurduğu yüksek maliyetin ABD'nin Soğuk Savaş stratejisinde bazı ayarlamalar yapılmasını gerektirdiği bir dönemde oluşturulmuş cesurca bir plandı bu. Nixon planın yürürlüğe sokulmasının, Amerika'nın hâlâ en acil dış siyaset sorunu olan Vietnam'dan zarafetle çıkışını kolaylaştırabileceğini de umuyordu. Ufukta önemli bir siyasi ödül de görünüyordu. Nixon bir yandan Sovyetler Birliği ve Çin'le ilişkilerini daha az çatışmalı hale getirirken bir yandan ABD'yi Vietnam'dan çıkarabilirse, 1972'de yeniden seçilmesi ve devlet adamı olarak itibarı garanti altına alınmış olacaktı.

İki taraflı ilişkilerin düzelmesini istemek için Sovyetler Birliği'nin de kendi nedenleri vardı. Çin'in giderek şiddet-

lenen askeri tehdidinden korkan Ruslar, ABD'yle aralarındaki gerilimin hafiflemesinin, güvenliklerinin karşısındaki çok daha yakın tehdit üzerinde yoğunlaşabilmelerini sağlayacağını hesaplamışlardı. Ayrıca ABD'yle silah kontrol anlaşmalarının yapılması hem Sovyetler Birliği'nin eşit bir süper güç olarak statüsünü pekiştirecek, hem de ABD'nin yeni teknolojik atılımlarla eskisi gibi liderliği yeniden ele geçirmesine fırsat verilmeden, Sovyetler Birliği'nin güçlükle elde etmiş olduğu nükleer eşitlik başarısı korunacaktı. Kremlin'deki liderlerin bu konuda statü ve saygınlık meselelerine verdikleri önemi ne kadar vurgulasak az kalır. Dışişleri Bakanı Gromiko'nun 1971'de 24. Komünist Parti Kongresi'nde gururla duyurduğu gibi: "Günümüzde hiçbir önemli karar Sovyetler Birliği olmadan ya da ona muhalefet ederek alınamaz. (...) İstikrarlı bir stratejik dengenin siyasi önemi tartışma götürmez (...) yalnızca iki tarafın güvenliğinin değil, bir bütün olarak uluslararası güvenliğin garantisidir." ABD'yle barışçı bir ortak varoluş ilişkisi izlenerek başka gereksinimler de karşılanabilir, örneğin ABD tahılına ve teknolojisine ulaşma olanağı genişletilebilir ve Berlin gibi çözümsüz Avrupa sorunlarının çözümü kolaylaştırılabilirdi. Bu dönüm noktasında Brejnev, Kosigin, Gromiko ve Politbüro'daki çalışma arkadaşları, tarihin sosyalist dünyanın yanında olduğundan emindiler; detantı zayıf oldukları için değil, giderek artan güçlerinin işareti olarak kabul ettiler. Brejnev'in 1975 tarihli bir konuşmasında az ve öz sözle belirttiği gibi: "Dünya arenasında yeni bir güçler bağıntısı kurulduğu için detant mümkün olabildi."

19 Ekim 1969'da Nixon, Sovyetler Birliği'yle stratejik silahların sınırlandırılması antlaşması (SALT) konulu görüşmeler için bir tarih saptadı. Kasım ayında başlayan açılış turları dönüşümlü olarak Helsinki ve Viyana'da gerçekleştirildi. Ancak karşılıklı kuşku ve teknik sırlar neredeyse hemen müzakereleri çıkmaza sürükledi. Nixon'ın SALT görüşmelerinde ilerlemeyi, ABD'yle diplomatik uzlaşmaya varması için Kuzey Vietnam'a baskı yapılmasında Sovyetler Birliği'nin işbirliği göstermesine bağlama çabaları, en azından Nixon bu girişimden vazgeçene dek, gerilim kaynaklarından bir diğeri oldu. Farklı nükleer silah kategorileriyle ilgili olarak daha çetin bir sorun da doğdu – yani, önerilen anlaşmanın uzun menzilli füzelerle mi kısıtlanması gerektiği, yoksa Avrupa'da konuşlandırılmış olan ve Sovyet topraklarını vurma kapasitesine sahip orta menzilli ABD füzelerinin de mi dahil edileceği konusunda. Yeni teknolojik yenilikler de müzakerecileri başka bir karmaşık sorunla karşı karşıya bıraktı. Tek bir füzeye çok sayıda nükleer savaş başlığının takılabilmesini sağlayan MIRV'ların (çok başlıklı, her başlığın ayrı hedefe yöneltilebildiği füzeler) gelişmesi, iki tarafın nükleer cephaneliklerinin yıkım kapasitesini önemli düzeyde artıracak gibi görünmekteydi. Anti-balistik füzelerin (ABM) geliştirilmesi teorik olarak, nükleer füze saldırılarını geri püskürtecek ve dolayısıyla öteki tarafın vuruş gücünü ortadan kaldıracak savunma sistemleri olasılığını doğurdu. Sovyet ve Amerikalı müzakereciler Mayıs 1971'de nihayet bir atılımda bulunabildiler. Temelde, Amerikalılar ICBM'lerde Sovyetlere 3'e 2

düzeyinde avantaj vermeyi kabul ettiler, Sovyetler Batı Avrupa'dan fırlatılabilecek nükleer füzeleri göz ardı etmeyi seçtiler ve iki taraf da MIRV'ların yasaklanmamasına karar verdi. Bu uzlaşma, ertesi yıl Moskova'da antlaşmanın imza töreninin yapılabilmesine giden yolu açtı.

Nixon'ın Mayıs 1972'de Sovyetler Birliği'ne gelerek Roosevelt'in 27 yıl önceki Yalta zirvesine katılmasından sonra böyle bir ziyareti gerçekleştiren ilk ABD başkanı oluşu, o yıl Çin'e yaptığı, çok reklamı yapılan ziyaretin hemen ardından yaşanmış bir gelişmedir. Nixon'ın gelişmekte olan büyük stratejisinde bu iki ziyaret birbirleriyle yakından bağlantılıydı. Gerçekten de ABD başkanının Çin gezisinden önce Sovyetler SALT antlaşmasını imzalamakta ayak diriyorlardı; Nixon'ın çarpıcı Çin çıkarmasından sonraysa hızla harekete geçtiler. Sovyetlerin, Amerikalılarla Çinlilerin onlara karşı stratejik ortaklığa girmelerini istemediği açıktı, ancak ABD'nin aksi yöndeki taahhütlerine rağmen, Nixon'la Kissinger'ın yapmayı amaçladıkları tam da buydu. Mao'yla önde gelen strateji uzmanlarının bir zamanlar nefret ettikleri Amerikalılarla uzlaşmalarını mümkün kılan, Çinlilerin Rus rakipleri karşısındaki korkularının giderek artmasıydı. Jeopolitik kaygıların ideolojik inançlara baskın gelmesine onlar da izin vermişlerdi. Kissinger'ın gözlemine göre, "Çin'in liderleri bizimle ilişkilerinde ideolojinin ötesine geçtiler. İçinde bulundukları tehdit, jeopolitiğin mutlak önceliğini belirlemişti." Nixon'ın Mao, Başbakan Zhou Enlai ve öteki Çinlilerle yaptığı görüşmelerden somut bir sonuç çıkmasa da, bu ziyaretin simgelediği şey son derece önemliydi. Daha tehlikesiz, ideolojik güdümü daha az bir Soğuk Savaş'ın

–ve diplomatik açıdan çok daha esnek ve becerikli bir ABD'nin– habercisiydi.

Moskova toplantılarının en dikkat çekici gelişmesi ve başlıca ürünü, 26 Mayıs 1972'de imzalanan SALT I oldu. Aslında iki ayrı anlaşmadan oluşuyordu. Resmi bir antlaşma olan ilki ABD'yle Sovyetler Birliği'nin iki, ama yalnızca iki yerde ABM konuşlandırabilmelerini şart koşuyordu. İkinci kısımsa saldırı amaçlı nükleer silahlar için geçici bir anlaşmaydı. İmza atan tarafların sahip olduğu mevcut ICBM ve SLBM sayısını donduruyor, ilkinde Sovyetlere 3'e 2 oranında avantaj, ikincisindeyse küçük bir avantaj tanıyordu. Ancak MIRV'lar yasaklanmadığından ve uzun menzilli bombardıman uçaklarına kısıtlama getirilmediğinden, toplam fırlatılabilir nükleer savaş başlıklarında ABD yaklaşık 5.700'e 2.500 düzeyinde belirgin bir üstünlüğe sahipti. Nixon'la Brejnev ayrıca, süper güçlerin ilişkisi için davranış kuralları getiren geniş çaplı bir "Temel Anlaşma" imzaladılar. "Askeri çatışmadan kaçınmak ve nükleer savaş çıkmasını engellemek için gerekli her çabayı sarf etmeyi" iki taraf da kabul ediyor, birbirleriyle ilişkilerinde "itidal" vaadinde bulunuyor ve "doğrudan ya da dolaylı olarak, öteki taraf pahasına tek taraflı avantaj elde etme çabaları"nda bulunmamaya söz veriyorlardı. Bu kılavuzlar son derece muğlak ve zorunluluk içermiyor olsa da, iki ulus için yararlı –ve umut verici– davranış kılavuzları oldu.

SALT anlaşmalarının değeri, her bir anlaşmanın şartlarından çok, süper güçler arası müzakere ve uzlaşmanın siyasi önemine dayanıyordu. Eski diplomat ve Sovyetler uzmanı Raymon A. Garthoff, "SALT I, iki taraf arasındaki

10. Sovyet liderin Haziran 1973'teki ziyareti sırasında Brejnev-Nixon görüşmesi.

askeri, teknik, güvenlikle ilgili, siyasi ve ideolojik sorunlar ne olursa olsun, stratejik silah kontrolü anlaşmalarının müzakere edilebileceğini gösterdi," diye vurgular. Ancak bu genel değerlendirmeye bazı itirazlar getirilebilir. SALT I "en azından bazı meselelerde ve bir süre için karşılıklı anlayışı geliştirdi" gerçi, ancak "tüm kuşkuları giderme ya da sonraki büyük stratejik yanlış anlamaları engelleme" açısından başarılı olamadı. SALT I silahlanma yarışını durdurmadı elbette. Beş yıllık geçici anlaşma, iki tarafın sürekli genişlemekte olan nükleer cephaneliklerine yalnızca birkaç sınırlama getirmişti. 1971'deki 220 milyon dolar düzeyinden 1978'de 2,8 milyar dolar düzeyine yükselen Sovyet-Amerikan ticaretindeki keskin tırmanışsa detan-

11. Batı Almanya Şansölyesi Willy Brandt.

tın daha somut ürünlerinden biri oldu. Ortak insansız uzay bilgi roketi dahil olmak üzere bilimsel işbirliği projeleri ve kültürel alışverişin artmasıyla birlikte ticari bağların derinleşmesi, yeni Sovyet-Amerikan ilişkisinin en önemli tezahürlerinden biri oldu.

Nükleer silah sayısında gerçek bir *azalma* arzulayanların umutları gelecekteki müzakerelere kalmıştı. 1972 sonlarında Sovyet ve Amerikalı nükleer silah uzmanları, SALT II olarak adlandırılan bir sonraki görüşme turlarını başlattılar. Ancak Watergate skandalının Nixon'ın önce gücünü azaltması ve ardından Ağustos 1974'te istifaya zorlaması nedeniyle ABD Hükümeti'nde yaşanan kargaşa, belirgin bir ilerleme kaydedilmesini engelledi. Nixon'ın ardılı olan Gerald R. Ford, SALT II müzakerecilerine kılavuzluk edecek bir dizi genel ilkeyi onaylamak amacıyla Kasım 1974'te Vladivostok'ta Brejnev'le buluştu. Ancak yakın zamanlarda bir atılım yaşanacak gibi görünmüyordu ve Kongre'nin SALT sürecinin önemi konusunda kuşkularının giderek artması, Sovyetlerin Üçüncü Dünya'daki eylemlerinin yarattığı kaygının tırmanması ve 1976'da ABD'de başkanlık seçimlerinin yapılacak olması, sürmekte olan müzakerelere gölge düşürdü.

Süper güçler arasındaki detant hareketine paralel olarak Avrupa'da da bir detant süreci başladı – ve daha kalıcı oldu. Ekim 1969'da Batı Almanya Şansölyesi seçilen Willy Brandt liderlik rolünü üstlendi. Eski Batı Berlin belediye başkanı olan karizmatik Brandt, Doğu ve Batı Almanya arasındaki ticaret ve seyahat bariyerlerinin aşamalı olarak indirilmesini ve Almanya'nın Soğuk Savaş içerisindeki kırılgan konumunun değişmesini amaçlıyordu. Bu hedeflere

ulaşmak için Doğu Alman devletinin fiili varlığını tanımaya hazırdı ve bu da Federal Cumhuriyet'in siyasi liderlerinin alışıldık konumlarından önemli düzeyde sapma anlamına gelmekteydi. Brandt'ın *Ostpolitik*'inin ilk evresi, Sovyetler Birliği ve bazı Doğu Avrupalı müttefikleriyle anlaşma sağlanması üzerinde yoğunlaştı. Batı Almanya Ağustos 1970'de Sovyetler Birliği'yle, iki ülkenin güç kullanımından vazgeçtikleri ve Avrupa'nın mevcut sınırlarını dokunulmaz saymayı taahhüt ettikleri bir anlaşma imzaladı. O yılın sonraki aylarında Batı Almanya Polonya'yla da benzer bir anlaşma imzaladı. Ardından Berlin konulu bir pakt geldi. Eylül 1971'de Sovyetler Birliği, ABD, İngiltere ve Fransa, Batılı güçlerin Batı Berlin içindeki haklarının ve bu kente ulaşım olanaklarının nihayet hukuki olarak onaylandığı dört taraflı bir anlaşmaya vardılar. Brandt'ın *Ostpolitik*'inin en parlak başarısıysa Aralık 1972'de Batı ve Doğu Almanya arasında imzalanan antlaşma oldu. İki Alman devleti birbirlerinin meşruiyetini tanıdılar, güç kullanımından vazgeçtiler ve doğuyla batı arasında ticareti ve seyahati geliştirme taahhüdünde bulundular.

Avrupa'da detant süreci, Avrupa'daki Soğuk Savaş bölünmesinin her iki yanında halktan beğeni topladı ve Doğu'yla Batı arasında ticarette önemli bir artış kaydedilmesini, Demir Perde'nin iki yanına bireysel seyahat özgürlüğünün artmasını ve orta Avrupa'da gerilimin önemli düzeyde yatışmasını sağladı. Soğuk Savaş korkularıyla bariyerlerinin yumuşaması, genel bir Avrupa barış düzenlemesi yönündeki hareketi de kolaylaştırdı. Kasım 1972'de Helsinki'de, böyle bir düzenlemenin temelinin atılması amacıyla hazırlık niteliğindeki Avrupa'nın Güvenliği ve

İşbirliği Konferansı (AGİK) düzenlendi. Bu tartışmaların sonucunda Temmuz-Ağustos 1975'te Finlandiya'nın başkentinde, ABD'yle Sovyetler Birliği'nin de katıldıkları, 35 ülkeyi içeren bir toplantı yapıldı. Katılımcılar Avrupa'ya II. Dünya Savaşı'ndan sonra dayatılmış sınır değişimlerini kabul ettiler; Moskova'nın uzun zamandır peşinden koştuğu bir hedefti bu. ABD Helsinki anlaşmalarına ve *Ostpolitik*'e Avrupalılar ya da Sovyetler kadar coşkuyla bakmıyordu. Başkan adaylarından biri olan eski Kaliforniya Valisi Ronald Reagan o dönemde şöyle demiştir: "Bence tüm Amerikalılar buna karşı çıkmalıdırlar." Helsinki Nihai Senedi'ni –ve bu Senet'ten doğan daha geniş kapsamlı detant sürecini– eleştiren öteki muhafazakârları ve Reagan'ı rahatsız eden, ABD'yle öteki Batılı ülkelerin Sovyetler Birliği'ne, kararlı küresel hâkimiyet arayışıyla açık ve bariz bir tehdit oluşturan bir düşman devletten çok, çıkarlarına uyum sağlanması gereken bir büyük güç muamelesi gösterme eğiliminin güçlenmesiydi. Üçüncü Dünya'daki gelişmeler bu kişilerin ekmeğine yağ sürecekti.

Helsinki "Nihai Senedi"

Helsinki'de ulaşılan anlaşmalar üç ayrı unsur, ya da "sepet" içeriyordu. Bunlardan ilkinde Avrupa'daki mevcut sınırların dokunulmazlığı ilan ediliyor ve devletlerarası ilişkileri yönetecek temel ilkeler belirleniyordu. İkincisi ekonomik, teknolojik, bilimsel ve çevresel işbirliğini içeriyordu. Sovyetler Birliği'nin ilk başta itiraz etmiş olduğu "III. Sepet" ise ülkeler için-

deki temel insan hakları meselesiyle ilgiliydi; başka konuların yanı sıra, daha fazla konuşma ve bilgi özgürlüğü ve özgür seyahat hakkı talebinde bulunuyordu. Sovyet liderler sınırların resmi olarak tanınması ve arzu ettikleri gibi ticari akışın artması karşılığında III. Sepet'i tatsız olsa da kabul edilebilir bir bedel olarak görüp kabullendiler.

Detant kuşatma altında

Detant, Moskova zirvesinin doğurduğu büyük ümitleri hiçbir zaman karşılayamayacaktı. "Temel Anlaşma"nın süper güçlerin tutumlarına dair taahhütleri, ABD'yle Sovyetlerin çıkarlarının –Ortadoğu'da, Güneydoğu Asya'da, Afrika'da ve başka yerlerde– sürekli olarak çatışmasını engelleyemedi. Üstelik Üçüncü Dünya'da Sovyet-Amerikan çekişmesinin sürmesi ABD içinde detanta desteği eritti. Aralarından pek çoğu komünizme karşı ideolojik antipatilerini ve Sovyetler Birliği'ne karşı temelde güvensizliklerini hiçbir zaman yatıştıramamış olan muhafazakârlar, bu detantın Moskova'nın hiç değişmeden kalmış yayılmacı tasarılarına meşruiyet maskesi sağlamaktan başka işe yaramadığını iddia ettiler. Hatta aralarından birkaçı kışkırtıcı bir tutumla, detantı tavizle eş tutuyordu. Her yeni teknolojik gelişme dengeli, incelenebilir ve karşılıklı olarak kabul edilebilir silah kontrol anlaşmalarının yapılmasını zorlaştırdığından, bu gelişmeler de detant taraftarlarının karşı karşıya oldukları mücadeleyi karmaşıklaştırıyordu. Başkan Ford 1976'da detantın sayıları giderek artan muhaliflerine

boyun eğerek, bu sözcüğün yönetimin sözcük dağarcığında yer almasını yasakladı.

1973'teki Ortadoğu Savaşı, detantın sınırlarını gözler önüne seren önemli olayların ilkiydi. 1970'de Nasır'ın ölümünün ardından Mısır Cumhurbaşkanı olan Enver Sedat, süper güç ilişkilerindeki yumuşamanın, felaketle sonuçlanan 1967 savaşında İsrail'e kaptırılan toprakların geri alınması yönündeki siyasi hedefinde ilerleme kaydetmesini engelleyebileceğinden kaygılanıyordu. 1972'de, biraz da başlıca hamisinin politika yönelimindeki değişmeye karşı hoşnutsuzluğunu belirtmek amacıyla, Sovyet danışmanları Mısır topraklarından çıkardı. Ardından Mısır'la Suriye 16 Ekim'de, askeri ve diplomatik inisiyatifi ele geçirme amaçlı cüretkâr bir girişimle İsrail'e sürpriz saldırı başlattılar. Savaş meydanında ilk başlarda başarısız olan İsrail kısa sürede toparlanarak askeri üstünlüğü ele geçirdi. Nixon yönetiminin ilk çatışmalarda tahrip olan ya da imha edilen donanımı yeniden tedarik etme kararı, İsrail karşı saldırısını güçlendirdi. Sovyetler Birliği'nin de Mısırlılarla Suriyelilere ikmal sağlamaya başlamasından sonra bu ikmal girişimi daha yoğunlaştı. Sovyetlerin eylemi, Washington'ın uzun vadeli müttefikine desteğinin bir benzeri olmasına karşın, Nixon'a tehlikeli bir tehdit gibi görünüyordu – yalnızca İsrail'e değil, aynı zamanda detanta karşı. Kissinger açıkça, "Detant konusundaki siyasetimiz açıktır," diye uyarıda bulunuyordu. "Saldırganca dış siyasetlere direneceğiz. Detant, Ortadoğu dahil hiçbir bölgede sorumsuzluğa katlanamaz."

Arapların Amerika'nın ekonomik çıkarlarına doğrudan darbe vuracak bir adım atarak ABD'yi İsrail yanlısı

siyasetinden ötürü cezalandırmak amacıyla petrol boykotu getirmeleri, üçüncü Arap-İsrail savaşının başlattığı krizin uluslararası boyutunu daha da genişletti.

Brejnev gerekirse Sovyetlerin tek taraflı olarak harekete geçecekleri tehdidini savurarak, zaman geçirmeden ortak ABD-Sovyet barış gücü kurulması çağrısında bulunduğunda, Ortadoğu krizi doğrudan Doğu-Batı renklerine büründü. İsrail'in üzerinde anlaşılmış ateşkese uymaması karşısında sabrı tükenen ve Sina çölünde kuşatılmış Mısır ordusunun İsrail kuvvetleri tarafından ezilebileceğinden kaygılanan Rus lider çağrısını doğrudan Nixon'a yöneltti. O dönemde hızla kötüleşen Watergate skandalının sancılarını çeken Nixon, Brejnev'in hamlesini çok önemli, petrol zengini bir bölgede ABD'nin çıkarlarına karşı büyük bir meydan okuma olarak gördü ve şiddetle tepki verilmesi gerektiği sonucuna vardı. Sovyet genel sekretere, ABD'nin tek taraflı bir Sovyet eylemi olasılığını, "hesaplanması olanaksız sonuçlar içeren son derece kaygı uyandırıcı bir mesele" olarak gördüğünü bildirdi. Bu konudaki ciddiyetini vurgulamak amacıyla tüm dünyada ABD'nin konvansiyonel ve nükleer güçlerini alarma geçirdi; Küba Füze Krizi'nden sonra bu tür ilk alarmdı bu. İsrail'e ateşkesi kabul etmesi için uygulanan diplomatik baskı sonucunda kriz çok geçmeden sona erdi. 27 Ekim'e gelindiğinde savaş bitmişti ve ABD liderliğindeki barış düzenlemesi girişimi hızlanmaktaydı. Ancak Sovyet-Amerikan atışması izini bırakmıştı. Bölgesel bir çatışmada Sovyetlerle Amerikalılar çatışmaya bu denli yaklaşabiliyorlarsa, Temel Anlaşma'nın ne değeri olabilirdi? Devlet yetkililerinin heyecanlı söylemlerine rağmen dünya, detantın mimar-

larının vaat ettikleri istikrarlı, barışçı uluslararası ortama aslında ne kadar yaklaşabilmişti?

Vietnam Savaşı'nın son evreleri de benzer soruları gündeme getirdi. Detant Amerika'nın Çinhindi'deki sancılarına çözüm sunmuyordu elbette. Nixon ilk başlarda, hem Moskova hem Beijing'le uzlaşmanın ABD'nin Vietnam'dan saygınlığını ve itibarını kaybetmeden çıkmasını sağlayabileceğini ummuştu. Ama öyle olmadı. Kuzey Vietnamlı müzakereciler gerilemekte olduğu açıkça görülen bir süper gücün gereksinimlerini karşılamak için kendi siyasi hedeflerinden vazgeçmeyeceklerdi. Nixon yönetiminin periyodik olarak savaşı tırmandırma taktiği de müzakere kördüğümünü çözmeye yetmedi. Washington'la Hanoi Ocak 1973'te nihayet bir barış anlaşmasına ulaştılar, ama anlaşma ABD askerlerinin nihai çekilişine izin vermekle birlikte savaşı sona erdirmedi. 1975 başlarında Kuzey Vietnam'ın Güney Vietnam'a karşı giriştiği saldırı, 58.000'den fazla Amerikalının komünizmden korumak uğruna öldüğü bir rejimin şaşırtıcı bir hızla çökmesine yol açtı. Vietnam'da daha fazla taahhüde girişilmesine halkın ve Kongre'nin destek vermemesi yüzünden Ford yönetiminin Saygon hükümetinin son günlerinde sergilediği acizlik, Amerika'nın küresel bir güç olarak prestijine darbe vurdu. Vietnam hezimeti, Sovyet yapımı tankların öncülüğünde bir Kuzey Vietnam istilasına dair imgeler uyandırarak, süper güç detantının kısıtlamalarını daha soyut biçimlerde de gözler önüne serdi.

1970'lerin ortalarının en çatışmalı ve karmaşık uluslararası sıcak noktalarından biri olan Angola'daki gelişmeler detanta ayrıca zarar verecekti. Lizbon'un Kasım 1975'te

ülkenin bağımsızlığını tanımasının ardından bu eski Portekiz sömürgesinde üç rakip hizip arasında iç savaş patlak verdi. ABD'nin (ve Çin'in) açıkça desteklediği daha ılımlı, Batı yanlısı hiziplere karşı savaşmakta olan solcu Angola Halk Kurtuluş Hareketi'nin yanında Küba askerlerinin yer alması, Batı Afrika topraklarında bir tür vekiller savaşı başlattı. Usta jeopolitikçi Kissinger, Angola'daki çatışmanın Doğu-Batı terimleri içerisinde değerlendirilmesinde ısrarlıydı: Moskova'yla Washington arasında, dünya çapında etkileri olacak bir irade ve kararlılık sınavı. Nixon'ın istifa etmek zorunda kalması, Vietnam'daki yenilgi ve Kongre'nin emperyal başkanlığa karşı süregiden saldırılarının toplu etkisi yüzünden Sovyetler Birliği'nin, önemli oranda zayıf düşmüş görünen bir rakibin gücünün azaldığı yönünde talihsiz bir sonuca ulaşabileceği bir sınav olduğunu savunuyordu. Ancak Ford yönetiminin kayırdığı Angola hiziplerine gizli yardımın artırılması amacıyla Kongre'ye yaptığı başvuru başarısızlıkla sonuçlandı. Vietnam'dan bu kadar kısa bir süre sonra Üçüncü Dünya'ya yeni bir müdahale olasılığı karşısında yasama üyelerinin beti benzi atmıştı. Kissinger detant için, "daha fazla Angola'yı" atlatamaz, uyarısında bulunuyordu. Sovyet-Amerikan uzlaşmasını eleştiren muhafazakârlarsa Angola olayında, hâlâ yayılmacı amaçlar güden Sovyetler Birliği'ne detantın tek taraflı yararlar sağladığı yönündeki görüşlerini destekleyecek yeni bir kanıt bulmuşlardı.

Muhafazakârların detanta saldırıları 1970'lerin ortaları ve sonları boyunca giderek güçlendi. Sovyetlerin niyetleri konusunda köklü bir kuşku ve Kremlin'in artmakta olan konvansiyonel ve nükleer kapasitesi karşısında ihtiyat dı-

şında pek az ortak yönü bulunan seçkin aydınlar, gazeteciler, siyasetçiler ve eski devlet yetkililerinden geliyordu bu saldırılar. Detant karşıtları için bir numaralı delil, tüm Üçüncü Dünya'da Sovyet maceracılığı modelinin sürmekte olduğu görüntüsüydü. İki numaralı delil olarak ise silah kontrol müzakereleri sürecinin kusurlu olduğunu öne sürüyorlardı. Demokrat Senatör Henry Johnson'ın yanı sıra, coşkulu bir antikomünist ve Truman yönetimi döneminde Dışişleri Bakanlığı'nın Siyaset Planlama Kadrosu'nun başı olan Paul Nitze, detant karşıtlarının başlıca sözcüsü oldu. Nitze SALT II müzakere ekibinden istifa ettikten sonra *Foreign Affairs* adlı etkili derginin Ocak 1976 sayısında sert bir eleştiri yayınladı. "SALT anlaşmalarının şartları uyarınca Sovyetler Birliği'nin yalnızca niceliksel olmakla kalmayıp, kuramsal olarak savaş kazanma kapasitesi üretmek için tasarlanmış bir nükleer üstünlük peşinde koşmayı sürdürmesi için her tür olasılık bulunmaktadır," uyarısında bulunuyordu. "Sovyetler Birliği üstünlük arayışını terk etmeye ve müzakere yoluyla anlamlı düzeyde kısıtlama ve azaltma yolunu izlemeye ancak ve ancak, ABD'nin yaklaşmakta olan stratejik dengesizliği düzeltmek üzere şimdi harekete geçmesi durumunda ikna edilebilir."

Bu eleştirinin dayandığı mantık oldukça kuşkuluydu. Nükleer uzmanlarının pek çoğu, Sovyetler Birliği'nin nükleer üstünlük peşinde koştuğu düşüncesini göz ardı ediyorlardı. Sovyetlerin daha ağır ICBM'lerinin zamanla onlara füzeleri üzerinde daha fazla nükleer savaş başlığı taşıma, "fırlatma ağırlığı"nı artırma kapasitesi sağlayacağı ve böylece ABD'yle nükleer çatışmayı "kazanmalarını" sağlayacağı önermesini de tartışıyorlardı. Nitze'nin Kongre önündeki

ifadesinde belirttiği tam da bu tür bir kıyamet senaryosuna Kissinger acı dolu bir hiddetle tepki verdi. "Tanrı aşkına, stratejik üstünlük *nedir*?" diye soruyordu. "Bu sayılar düzeyinde, siyasi, askeri, operasyonel anlamı nedir? Onunla ne yaparsınız?" Nitze, Jackson, Reagan ve detantı eleştiren öteki kişilerin telaşlarının ardında, tüm nükleer savaş başlıklarını sayıp toplam atış ağırlıklarını ölçmek gibi karmaşıklıkların ötesinde bir şey olduğundan kuşkulanmamak elde değil. Daha temel bir düzeye bakıldığında, detantın dayandığı eşitlik ve yeterlilik kavramlarını kabul edemiyorlardı. İnatçı Soğuk Savaşçılar için, Sovyetler Birliği gibi amansız ve güvenilmez bir hasım karşısında ABD için tek uygun hedef –nükleer ve konvansiyonel silahların her evresinde– stratejik üstünlüktü.

Jimmy Carter'ın seçilmesinin kuşatma altındaki detant sürecine getirdiği taze güç çok geçmeden dağıldı. Eski Georgia valisi başkanlık yarışına, Amerikan dış siyasetine idealizmi yeniden kazandıracak aday olarak girmişti; insan haklarını kampanyasının temel maddesi ve başkanlığının en önemli hedefi yapmıştı. Ancak Carter Sovyetler Birliği'yle ilgili işlerde en baştan itibaren tökezledi, çelişkili hedefler benimsedi ve Sovyetlere birbirleriyle çelişen işaretler yolladı. Başkanlığının daha ilk ayında ünlü fizikçi ve Sovyetler Birliği'nin önde gelen muhalifi Andrey Saharov'a, Kremlin hiyerarşisini rahatsız edecek sıcak bir mektup yazdı. Bundan bir ay sonra Dışişleri Bakanı Cyrus R. Vance'i, saldırı amaçlı nükleer silahlarda daha önce Kasım 1974'te Vladivostok'ta üzerinde çalışılmış olandan daha fazla indirime gidilmesi yönünde, kötü formüle edilmiş bir teklifle Moskova'ya yolladı. Yeni Amerika

başkanı aynı zamanda, ABD'de sağ kanadın ısrar ettiği gibi, Sovyetlerin Afrika'da giderek yoğunlaşan eylemlerini kontrol altına alma niyetinde olduğunun işaretlerini verdi. Ancak Mayıs 1977'deki ilk önemli dış siyaset konuşmasında, "Sovyet yayılmacılığı neredeyse kaçınılmazdır, ama zapt edilmelidir," inancının, "bir zamanlar bu korkuda bize katılan her diktatöre kucak açmamıza yol açmış olan bu orantısız komünizm korkusu" düşüncesinin ötesine geçme zamanının gelmiş olduğunu ilan etti. Tarihçi John Lewis Gaddis'in istihzayla belirttiği gibi, Carter yönetimi "her şeyi aynı anda yapmak" amacındaydı: "SALT'ta atılım gerçekleştirmek, insan hakları seferberliği başlatmak, Moskova'yı güç dengesinde aşamalı değişimler gerçekleştirmekten caydırmak ve aynı zamanda, Kissinger siyasetinin karakteristik özelliği olan, Sovyetler Birliği konusunda aşırı kaygıdan uzaklaşmak." Ancak bu hedeflerin her biri kendi başına ne denli değerli olursa olsun, "insan Sovyetler Birliği konusunda müzakere etme, reform yapma, caydırma ve göz ardı etme yaklaşımlarının her birini aynı anda izleyemez."

Kremlin'in bakış açısından, yeni yönetimin Sovyet-Amerikan ilişkilerine yaklaşımı kafa karıştırıcı ve tehdit ediciydi. Brejnev, Carter'ın "hain" Saharov'la yazışmasını eleştirerek, "bu amaçla her ne sözde insancıl bahane kullanılırsa kullanılsın, içişlerimize müdahale edilmesine izin" vermeyeceğini açıkladı. Sovyet siyasa yapıcılar, Carter'ın üzerinde zaten anlaşılmış olan SALT II silah kontrol formülünde daha radikal indirimlere gidilmesi önerisine de kuşkuyla bakıyorlardı. Brejnev bunu "kişisel hakaret" sayıyordu, Büyükelçi Dobrinin ise "önceki anlayışımızın

kabaca ihlal edilmesi." Dobrinin'in sonradan hatırladığı gibi: "Ciddi olmadığını, bizi taciz etme, utandırma girişimi olduğunu düşündük." Ülkelerinin eşit konuma sahip bir süper güç statüsüne yönelik her tür saygısızlığa karşı her zaman tetikte olan Rus liderler, ABD'nin Sovyetler Birliği'ni hem uluslararası düzeyde karalayıp meşruiyetini kaybettirme, hem de yurtiçinde zayıflatmaya çalıştığından kaygılanıyorlardı. Detantın özgün çerçevesinden memnun olan Rus liderler, Amerikalıların stratejik avantaj kazanmak için bu çerçeveyi altüst etmeyi amaçladıklarından kuşkulanıyorlardı.

Kremlin'in yaşlanmakta olan yöneticilerinin, bazı eylemlerinin Washington'ın bakış açısından ne kadar kışkırtıcı göründüğünü kavrayamamaları ya da bu eylemlerin detantı eleştirenlerin elini güçlendirdiğini ve böylece çöküşünü hızlandırdığını görememeleri ilginçtir. Sovyetlerin Afrika, Asya ve Ortadoğu'daki eylemleri 1970'lerde geçmişe kıyasla kesinlikle daha büyük boyutlardaydı ve Amerikalıların bu gerçeği göz ardı etmeleri mümkün değildi. Angola'daki, Şubat 1976'da MPLA yönetiminin kurulmasını sağlayan başarısıyla heyecana kapılan Moskova ertesi yıl, Etiyopya'daki yeni solcu rejime silah sağlamaya başladı. 1978 başlarında, ikmal ve ulaşımını Sovyetlerin sağladığı Küba birlikleri stratejik Ogaden yarımadası için verilen savaşta ABD destekli Somali güçlerini bozguna uğrattı. Tarihçi Odd Arne Westad'a göre, Sovyetler "sosyalizme ve Sovyet modeline bağlılık sözü veren yeni devrimci rejimlere destek" sağlamayı "uluslararası görevleri" saymakla kalmıyor, "iç muhalefeti ve böylece kapitalist dünyanın çöküşünü hızlandırma fırsatı" olarak görüyorlar-

dı. Ancak bu hırs ve eylemlerin Washington'la üretken, karşılıklı olarak yararlı ilişkiler kurma arzusuyla uzlaştırılması mümkün değildi.

Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brezinski gibi, Moskova'nın niyetlerine zaten kuşkuyla bakan Amerikalılar, Batı'ya karşı planlı bir jeopolitik saldırıya tanıklık ettiklerine inanıyorlardı. Brejnev Politbürosu'nun 1977'den itibaren yeni orta menzilli nükleer füzeleri, yani gelişmiş teknolojili SS-20'leri konuşlandırma kararı hem Amerikalı gözlemcileri, hem de bu füzelerin kentlerini hedef aldığı Batı Avrupalıları daha da rahatsız etti. ABD'yle NATO'daki ortakları stratejik inisiyatifi yeniden ele geçirmek için yeni kuşak Amerikan orta menzilli füzelerini Avrupa'da konuşlandırmayı düşünmeye başladılar. Brezinski ayrıca Carter'ı, "Çin kartı"nı oynama zamanının geldiğine ikna etti. Bunu kabul eden başkan, büyük oranda Sovyetler Birliği'nin en çok korktuğu rakibiyle stratejik ortaklık kurmak ve böylece zapt duvarını güçlendirmek amacıyla, 1 Ocak 1979'da Çin'le diplomatik bağları resmi olarak başlattı.

Giderek tırmanan bu sorunlar karşısında Carter'la Brejnev, çok gecikmiş olan SALT II anlaşmasını imzalamak üzere 18 Haziran 1979'da Viyana'da bir araya geldiler. Yedi yıl önceki Moskova zirvesinin heyecanlı söyleminden yoksun, düşük tonlu bir toplantı oldu. Tarihçi Gaddis Smith, "Bir iyi duygular anından ibaretti," diye not düşer; "sabun köpüğü kadar dayanıksız, bozulmakta olan bir ilişkide hafif duraksama anları." Üçüncü Dünya çatışmalarının yarattığı gerilim, SS-20'lerin konuşlandırılmaları, Amerika'nın insan hakları seferberliği ve Çin-

Amerikan ilişkilerinin derinleşmesi etkisini göstermişti anlaşılan. Carter ülkesine döndüğünde detant karşıtı güçlerin etkisinin arttığını gördü. Senatör Jackson onama kavgasının açılış zilinden itibaren SALT II'ye kesin muhalefetini sergiledi. "Aksi takdirde daha kötü bir durumda olacağımız gerekçesiyle bunun gibi Sovyetler Birliği'nin lehine bir antlaşmaya girmek en saf haliyle ödün vermektir," diye kükrüyordu. "Sovyetlerin stratejik ve konvansiyonel askeri takviyelerinin sürdüğü yönündeki ezici kanıtlara rağmen resmi açıklamaların, mazeretlerin, bahanelerin ardı arkası kesilmedi."

Uzun zamandır ABD'nin müttefiki olan, Nikaragua'dan Anastasio Somoza Debayle'nin Küba'yla yakın bağları bulunan Marksist-Leninist kurtuluş hareketi Sandinistalar tarafından devrilmesi, Batı karşıtı devrimci güçlerin tırmanışa geçtiğinden korkanları daha da huzursuz edecekti – İran'daki olaylar da öyle.

İran Devrimi ve rehine krizi

İran'da Şubat 1979'da, Şii dini lider Ayetullah Ruhullah Humeyni liderliğindeki İslamcı bir devrim hareketi iktidara geldi. İran'ın yeni yöneticileri, nefret ettikleri ve tahttan indirdikleri Şah'ın en büyük destekçisi olması nedeniyle ABD'ye karşı büyük bir güvensizlik ve kuşku içindeydiler. 4 Kasım 1979'da, Şah'ın tıbbi tedavi görmek üzere ABD'ye kabul edilmesinden kısa bir süre sonra militanlar Humeyni'nin üstü örtülü desteğiyle Tahran'daki ABD Elçiliği'ni ele

geçirerek 52 Amerikalıyı rehin aldılar. Bunu izleyen olaylar dizisi Carter'ın ve Amerikan halkının sabrını taşırıp küçük düşürerek, ABD'nin gerilemekte olan bir ülke –bir tür iktidarsız dev– olduğu imgesini güçlendirdi.

Ardından, Aralık 1979 sonunda Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı istila ve işgal etmesi detantın ölüm çanı oldu. Carter kırmızı hattan Brejnev'i arayarak, Amerikan yönetiminin Sovyet istilasını "ilişkilerimizde kökten ve uzun süreli bir dönüm noktasının işareti" olabilecek, "barışa karşı açık bir tehdit" olarak gördüğünü söyledi. Başkan bir röportajında, "Sovyetlerin hareketleri, nihai hedefleri konusundaki fikrimde, bir önceki görev dönemimde yaptıkları her şeyden daha çarpıcı bir değişime yol açtı," diyecekti. Carter Sovyetlerin adımına şiddetle tepki verdi. SALT II'yi Senato incelemesinden çekti, Sovyetler Birliği'ne ekonomik yaptırımlar getirdi, zapt stratejisini yeniden canlandırmak üzere bir dizi adım attı ve ABD'nin savunma harcamalarında önemli düzeyde bir artış talebinde bulundu. Soğuk Savaş yeniden başlamıştı – üstelik, daha da büyük bir şiddetle.

Detantı öldüren neydi? Sovyetler Büyükelçisi Dobrinin anılarında, "Genel olarak bakıldığında detantın biraz da, Üçüncü Dünya'da Sovyet-Amerikan rekabeti meydanlarında gömüldüğü söylenebilir," gözleminde bulunacaktı. Bu değerlendirmeye karşı çıkmak zor. Sovyetlerle Amerikalılar en başından itibaren detantı farklı şekillerde anlamışlardı. Amerikalılar için detant, mevcut dünya

düzenine bağlı bir Sovyetler Birliği'ydi; küresel çapta istikrar sağlayıcı bir güç olacak bir Sovyetler Birliği. Ruslar içinse iki kutuplu bir dünyada eşit bir güç olarak tanınmalarının habercisiydi, ama Üçüncü Dünya'da devrimci ayaklanmalara ve rejimlere destek vermeyi sürdürmelerini engellemedi. İstihbarat şefi ve geleceğin Sovyet lideri Yuri Andropov 1960'ların ortalarında herhangi bir antikapitalist, Batı karşıtı hareketin sunduğu fırsatları kullanmaktan Sovyetleri hiçbir şeyin alıkoymaması gerektiğini ifade ederken, bu gerilimleri öngörüyordu. Onun öngörüsüne göre "gelecekte ABD'yle rekabet Avrupa'da ya da Atlantik Okyanusu'nda yaşanmayacak. Afrika ve Latin Amerika'da yaşanacak." Andropov ayrıca, "Her toprak parçası için, her ülke için savaşacağız," diyordu. Bu detant görüşü, Nixon ve Kissinger'ın yeni bir süper güçler arası işbirliği çağı için benimseyip duyurdukları görüşle uyuşmadı. 1970'lerin ortalarıyla sonlarında ABD'de muhafazakâr, şiddetle antikomünist siyasi güçlerin yeniden öne çıkmasıyla birlikte bu tür temel uyumsuzluklar, detant döneminin kısa ömürlü olmasını kaçınılmazlaştırdı.

VIII. Bölüm

SON EVRE, 1980-1990

1980'lerin sonları dünya siyasetinin genel yapısında, 45 yılın uluslararası ilişkilerini belirlemiş ideolojik ve jeopolitik mücadelenin aniden ve beklenmedik biçimde sona ermesiyle doruğuna ulaşacak olan, 1940'ların sonlarından beri yaşanmış en önemli değişimlere tanıklık etti. Bu olağanüstü gelişmeler neredeyse kimsenin beklemediği, hatta olası görmediği bir şekilde ve hızda gerçekleşti. Soğuk Savaş neden o zamanda sona erdi? Soğuk Savaş'ın hızla şiddetlenmesiyle başlayıp, tarihsel Sovyet-Amerikan uzlaşmasıyla, eşi görülmemiş silahlanma kontrolü anlaşmalarıyla, Sovyet güçlerinin Doğu Avrupa'dan, Afganistan'dan ve başka yerlerden çekilmeleriyle ve Almanya'nın barışçı biçimde birleşmesiyle sona ermiş bir onyılı nasıl anlamlandıracağız? Bu bölümde Soğuk Savaş'ın son evresinde yaşanan müthiş dalgalanmaları inceleyerek, bu soruları ele alacağız.

Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmeleri Jimmy Carter'ın daha önceden olası görünmeyecek bir değişimle ödün vermez bir Soğuk Savaşçıya dönüşümünü tamamladı. Rusların sınırlarında düşman bir rejim kurulmasını engelleme amaçlı bir savunma eylemi saydıkları bu askeri müdahaleyi başkanla önde gelen dış siyaset uzmanlarının çoğu cüretkâr bir jeopolitik saldırının parçası olarak görüyorlardı. Kendine güvenen, yayılmacı bir Sovyet devletinin Vietnam, Watergate, İran rehine krizi ve çeşitli ekonomik şokların güçsüz düşürdüğü bir Amerika'dan stratejik inisiyatifi almaya çalıştığına ve nihai hedefinin Basra Körfezi bölgesine hâkim olarak Batı'nın buradaki petrole erişimini engellemek olduğuna inanıyorlardı. Carter bu müdahaleye tepki olarak, Amerikan savunma harcamalarının büyük oranda artırılmasına izin verdi; sonraki beş yıl içerisinde askeriyeyle bağlantılı harcamalar için 1,2 trilyon dolar talep edecekti. Ayrıca Sovyetler Birliği'ne karşı tahıl ambargosu başlattı, Moskova'da yapılacak olan 1980 yaz Olimpiyatlarını sembolik olarak boykot etti, zorunlu askerliğe kaydolma uygulamasını geri getirdi ve bir dış gücün Basra Körfezi'nde kontrolü ele geçirme amaçlı her girişimini "askeri güç kullanımı dahil olmak üzere gerekli her yola" başvurarak geri püskürtme amaçlı yeni "Carter Doktrini"ni açıkladı. Carter yönetimi gelişmiş askeri donanım ve teknoloji satışı yoluyla ABD'nin Çin'le stratejik ortaklığını güçlendirerek Sovyetlere ayrıca baskı yaptı. NATO da Amerikan desteğiyle, Sovyet SS-20'lerine karşı Batı Avrupa'ya yeni orta menzilli Pershing II ve Cruise

nükleer füzelerinin konuşlandırılması yönündeki Aralık 1979 tarihli kararı yürürlüğe sokmak üzere harekete geçti.

Soğuk Savaş zihniyeti Washington siyaset çevrelerine daha da şiddetlenerek geri gelmiş ve detanttan geriye kalmış anıları silmişti. Telaş içindeki George F. Kennan'ın Şubat 1980 tarihli gözlemine göre, "II. Dünya Savaşı'ndan bu yana başkentte düşünce ve söylemlerde böylesine bir militarizasyon hiç görülmemişti. Aniden bu durumun ortasına atılıvermiş, hiçbir şeyden kuşkulanmayan bir yabancının varabileceği tek sonuç, son barışçı, askeri olmayan çözüm umudunun da tükendiği –şu andan itibaren her ne şekilde olursa olsun ancak silahların hesaba katılacağı– olurdu.

Kasım 1980'deki başkanlık seçimlerinde hassas durumdaki Carter'a baskın gelen Ronald Reagan, süregiden süper güçler rekabetinde bir tek askeri gücün önemli olduğuna inananlarla aynı saftaydı. Bu eski sinema oyuncusu ve Kaliforniya valisi seçim kampanyası sırasında, 1970'lerdeki Sovyet askeri ilerlemesiyle açılmış olan "kırılganlık penceresi"ni kapatmak için ABD'nin savunmasını yeniden kurması gerektiğini söylemişti. Amerika'nın II. Dünya Savaşı sonrasındaki başkanları arasında en muhafazakârı ve en ideolojik yaklaşımlısı olan Reagan, hain ve güvenilmez olduğu kadar ahlaksız saydığı bir rejime içsel bir nefret besleyen şiddetli bir antikomünistti. Kampanyası sırasında uğradığı yerlerden birinde, "Kendimizi kandırmayalım," demişti. "Tüm bu huzursuzlukların altında Sovyetler Birliği var. Bu domino oyunuyla uğraşmasalar dünyada hiç sıcak nokta olmazdı." Nixon, Ford ve ilk Carter yıllarının "Sovyetler Birliği'ne sıradan bir güç muamelesi göster" yaklaşımını elinin tersiyle itti. Başkanlık döneminin daha

ilk basın toplantısında Moskova'yı, detantı "dünya devrimini ve tek dünyalı bir Sosyalist ya da Komünist devleti teşvik etmek" dahil olmak üzere "kendi hedeflerinin peşinde koşmak için (...) tek taraflı bir sokak" olarak kullanmakla suçlayarak, ilk başkanlık döneminin havasını belirledi. Amerika'nın yeni başkanı Sovyet liderler için, "bu hedefe ulaşmak için kendilerine her tür suçu işleme, yalan söyleme, aldatma hakkını tanıyorlar," suçlamasında bulunuyordu.

Bu kışkırtıcı söylem Reagan yönetiminin yeniden açtığı Soğuk Savaş'ın temel özelliklerinden biri oldu. Devasa bir askeri gelişimle ve tüm dünyada antikomünist ayaklanmalara giderek artan düzeyde destek ve teşvik sağlayarak Sovyet gücünü geri püskürtme amaçlı yoğun bir çabayla birlikte, Amerika'nın yeniden canlandırılan zapt stratejisinin merkezi unsurlarından birini oluşturuyordu. Truman yıllarını andıran bir dil kullanan Reagan sürekli olarak hem Sovyet devletini hem bu devleti destekleyen ideolojiyi eleştirdi. 1982'de İngiltere Parlamentosu'nda yaptığı bir konuşmada Marksizm-Leninizm'in "tarihin kül yığını"na gömülmeye yazgılı olduğunu büyük bir güvenle ilan etti. Ertesi yıl Orlando, Florida'da Ulusal Evanjelikler Birliği'ne Sovyetler Birliği'ni "modern dünyada kötülüğün odak noktası" olarak tanımladı. Dinleyicileri "bir şer İmparatorluğunun saldırganca dürtüleri"ne direnmeye çağırarak, komünizme karşı verilen mücadelenin temelinde, "doğruyla yanlış, iyiyle kötü" arasında ahlaki bir mücadele olduğunu vurguladı. Soğuk Savaş'ın aydınlık güçleriyle karanlık güçleri arasında haklı bir savaş olarak yeniden tanımlanması, hiçbir köşenin feda edilemeyeceğine, hiçbir

detant dönemi uzlaşmasının göze alınamayacağına işaret ediyordu.

Reagan Sovyetlerle herhangi bir ciddi müzakereye girmeden önce ülkenin nükleer ve konvansiyonel askeri kapasitesini artırmaya kararlıydı. Başkanla savunma planlamacılarının en sevdikleri slogan, "Güçlenme yoluyla barış" oldu; sürekli yinelenen bu slogan, yönetimin silah kontrolü müzakerelerindeki ilk başlardaki tutarsız yaklaşımını gerekçelendirmeye de yarayacaktı. Aksi yöndeki çok sayıda kanıta rağmen Cumhuriyetçi başkanla önde gelen dış siyaset danışmanları, bir önceki onyılda Amerikan gücünün Sovyetler Birliği'nin gücüne kıyasla gerilemiş olduğuna inanıyorlardı. Reagan'ın ilk Dışişleri Bakanı Alexander M. Haig'in iddiasına göre, Ocak 1980'de göreve geldiğinde Sovyetler Birliği, "daha Vietnam'dan çekişilin zayıflama eğilimini hızlandırmasından bile önce askeri açıdan kaygı uyandırıcı bir gerilemeye girmiş olan ABD'den daha fazla askeri güce sahipti."

Reagan bu sözde zayıflama eğilimini tersine çevirmek amacıyla beş yıl için 1,6 trilyon düzeyinde bir savunma bütçesi hedefi belirledi; Carter'ın Beyaz Saray'daki son yılında öngörülmüş olan yüksek düzeydeki artışı da 400 milyon dolar aşan bir rakamdı bu. ABD tarihinde barış döneminde en büyük silah artırımıydı. Reagan Pentagon'a, "Savunma bir bütçe kalemi değildir," diyecekti. "Neye ihtiyaç duyuyorsanız harcayın." Öteki öncelikler arasında, yüksek maliyetli B-1 bombardıman uçağı programını yeniden canlandırdı, B-2 (Stealth) bombardıman uçağının geliştirilmesine onay verdi, tartışmalı MX (Deneysel Füze) ve gelişmiş Trident denizaltı füze sisteminin konuşlandı-

rılmasını hızlandırdı, Donanma'daki gemi sayısını 450'den 600'e çıkardı ve gizli bir şubeyi desteklemek üzere CIA'e önemli düzeyde yeni fon pompaladı. Reagan askeri gelişmeyi yalnızca Amerika'nın "güvenlik marjı"nı yeniden kazanma amaçlı bir çaba olarak sunuyordu gerçi, ama aslında ABD'nin stratejik üstünlüğünü –Reagan'la öteki pek çok muhafazakârın daha ilk baştan vazgeçmek istemedikleri statüyü– yeniden elde etme amaçlı bir girişimdi.

En azından yirmi yıldır karşılaştıkları en düşmanca ABD yönetiminin savaşçı söylemi ve iddialı tutumu doğal olarak, Rus liderleri giderek telaşlandırdı. Başlıca hasımlarının hem kapasitesini hem niyetlerini hesaplama konusunda en az Amerikalılar kadar tetikte davranan Sovyet savunma yetkilileri, ABD'nin Sovyet füze silolarına ve sanayi merkezlerine karşı yıkıcı bir ilk darbe potansiyeli geliştirmeyi amaçladığından kaygılanıyorlardı. Mart 1983'te Reagan'ın Stratejik Savunma İnisiyatifi'ni açıklamasından sonra kuşkuları daha da güçlendi. Başkan halka yaptığı bir konuşmada, savunma amaçlı bir füze kalkanı geliştirilmesi yoluyla "nükleer savaş tehlikesini azaltma yolları" aranması için "kapsamlı ve yoğun bir çaba"ya girişilmesini emrettiğini açıkladı. Nükleer tehlike içermeyen, Ütopyacı bir gelecek görüntüsü çiziyordu: "Özgür halklar güvenliklerinin bir Sovyet saldırısına karşı ABD'nin anında misillemede bulunma tehdidine dayanmadığını, stratejik balistik füzeleri bizim ya da müttefiklerimizin topraklarına ulaşmadan durdurup yok edebileceğimizi bilerek güven içinde yaşasalardı ne olurdu?"

Uzmanların çoğu kapsamlı bir füze kalkanını teknolojik açıdan olanaksız buluyorlardı. Bu beklenmedik girişim

yine de, mevcut karşılıklı caydırıcılık yapısını geçersiz kılarak Sovyet-Amerikan stratejik dengesinin istikrarını bozacak daha kısıtlı savunma sistemleri olasılığını gündeme getirmişti. Eski Savunma Bakanı McNamara gibi önemli bir uzmanın gözlemine göre, Sovyetler, ABD'nin SDI'yla ilk darbe kapasitesi elde etmeyi amaçladığına inandıkları için bağışlanabilirlerdi. Bazılarının düşünceleri tam da bu yöndeydi. Kasım 1982'de Brejnev'in ölümünden sonra Sovyetlerin lideri olan Yuri Andropov, Reagan yönetiminin "son derece tehlikeli bir yol" açmakta olduğunu haykırıyordu. Eski KGB şefiyse SDI'yı, "Sovyetler Birliği'ni ABD nükleer tehdidi karşısında silahsız bırakma girişimi" olarak eleştiriyordu.

1983'ün ikinci yarısında ABD-Sovyet ilişkileri en umutsuz aşamaya ulaştı. 1 Eylül 1983'te Sovyet hava kuvvetleri, Alaska'daki Anchorage'dan yola çıkarak fark etmeden Rus hava sahasına giren sivil Kore uçağını düşürüp, 61'i Amerikalı olmak üzere 269 yolcunun ölümüne yol açtı. Reagan ertesi gün ulusal televizyona çıkarak, "Kore havayolları katliamı"nı tümüyle haksız bir "insanlığa karşı suç" olarak kınadı. "İnsan haklarını ve insan yaşamının değerini bilerek göz ardı eden bir toplumun barbarlık eylemi" olarak niteledi. Sovyetlerin uçağın casusluk görevine çıkmış olduğu yönündeki kuşkularının dayanaksızlığı ve bu trajik olay karşısında fazla bir pişmanlık sergilememeleri, Reagan yönetiminin gerilimi daha da tırmandırma yönündeki aşırı söylemiyle birleşti. O sırada sağlık durumu hızla kötüleşmekte olan Andropov, Washington'a hâkim olan "çılgınca militarist psikoz"dan yakınıyordu. Ardından, Kasım başlarında NATO'nun önceden planlanmış

bir askeri tatbikatı gerçekleştirmesi karşısında korkuya kapılan Sovyet istihbarat uzmanları, bunun Sovyetler Birliği'ne karşı tam ölçekli bir nükleer darbenin öncüsü ya da maskesi olduğundan kuşkulandılar. Kremlin askeri alarma geçilmesi emrini verdi ve ABD istihbaratı Doğu Alman hava üslerinde nükleer kapasiteli uçakların hazır duruma geçirilmiş olduğu bilgisini edindi. Sovyet liderler Reagan yönetiminin caydırıcı bir nükleer savaşa gerçekten girişebileceğine inanmaya başlamışlardı. Aralık ayında Sovyet temsilciler Cenevre'deki, büyük oranda sonuçsuz geçmekle birlikte sürdürülmekte olan silah kontrol müzakerelerinden çekildiler. Yakın zamanlarda Batı Avrupa'ya ilk ABD Pershing II ve Cruise füzeleri partisinin yerleştirilmesini protesto etme amacındaydılar. Amerikalı ve Sovyet müzakereciler 15 yıldır ilk kez, birbirleriyle hiçbir forumda konuşmuyorlardı.

Ancak Reagan yönetimi tüm söylemine ve bütçe yaygarasına rağmen, Sovyetler Birliği'yle doğrudan askeri çatışmaya girmemek için elinden geleni yaptı. Amerikan silahlı kuvvetlerinin Sovyetlerin kukla devleti olarak tanımlanan bir devlete karşı tek önemli girişimi Ekim 1983'te, küçük Grenada'da yaşandı. ABD yakın zamanlarda kanlı bir darbeyle bu Karayipler adasında iktidarı ele geçirmiş olan yerel Marksist rejimi devirmek ve bu arada, tehlikede oldukları öne sürülen onlarca Amerikalı tıp öğrencisini kurtarmak amacıyla 7.000 kişilik bir istila gücünü buraya çıkardı. Amerikan askerleri Grenada'nın 600 kişilik ordusuyla 636 Kübalı inşaat işçisini alt ettiler – ve bu durum tüm ABD'de büyük patırtı kopardı. Ancak Reagan'ın en karakteristik ve Soğuk Savaş stratejisi açısın-

12. Afgan mücahitler ele geçirdikleri Sovyet silahlarıyla birlikte, Matun yakınları, 1979.

dan en önemli yaklaşımı, tüm Üçüncü Dünya'da Sovyet destekli rejimlere karşı savaşan antikomünist gerillalara verilen genellikle gizli desteği artırması oldu. ABD, ilerideki adıyla Reagan Doktrini'yle –Afganistan, Nikaragua, Angola ve Kamboçya başta olmak üzere– yanal bölgelerde yerli, solcu karşıtı ayaklanmacıları vekil savaşçı olarak kullanarak Sovyet gücünü geri püskürtmeye çalıştı. Reagan Ocak 1985'teki birliğin durumu konuşmasında şu duyuruda bulunacaktı: "Sovyet destekli saldırganlığa karşı koymak için –Afganistan'dan Nikaragua'ya, her kıtada– hayatlarını riske atanlara inancımızı yitirmemeliyiz." Ancak süslü söylemi bir yana bırakırsak, Üçüncü Dünya'da Sovyet destekli yönetimlere meydan okuma çabasının en önemli yönlerinden biri, yönetimin Amerikan askerlerinin yaşamlarını riske atmaktan ya da Sovyetler Birliği'yle doğrudan çatışmaya girmekten mümkün olduğunca kaçınmasıdır.

Karşı baskılar

Reagan yönetiminin saldırganca Soğuk Savaş yaklaşımı yalnızca Sovyet yöneticilerce değil, Batı'da da tepkiyle karşılandı. NATO'daki en önemli müttefikleri, ABD'nin açıkça saldırgan ve aşırı derecede tehlikeli saydıkları tutumundan rahatsızlık duyuyorlardı. Tarihçi David Reynolds, "1980'lerin ilk yarısı yinelenen bir modele tanıklık etti," diye kaydeder; "ABD'nin hem Sovyetlerle *hem* Avrupalı müttefikleriyle zıtlaşması." Batı Avrupa'da ve ABD'de kamuoyu, yalnızca bir kuşak öncesine kıyasla birdenbire daha olası görünmeye başlayan bir nükleer savaşın felake-

te yol açacağı kesin olan sonuçlarından huzursuzdu. Müttefiklerin ve halkın baskısı Reagan yönetimi üzerinde güçlü bir karşı baskı oluşturarak, onyıl ortasına gelindiğinde, Mihail Gorbaçev'in rejiminin daha hevesli ve uzlaşmacı bir müzakere ortağı olarak ortaya çıkmasından bile önce, ABD'yi yeniden müzakere masasına itecekti.

Atlantik ittifakı içerisinde fikir ayrılığı yeni bir şey değildi elbette. Daha ilk günlerinden itibaren müttefikler arasında –sömürgeciliğin sona ermesi, Süveyş, Vietnam, ortak savunma ve genel Soğuk Savaş stratejisiyle ilgili sayısız konuda– yaşanan çatışmalar NATO'yu sarsmıştı. Ancak Reagan'ın ilk başkanlık döneminde ABD'yle Avrupalı ortakları arasındaki çatışmaların şiddeti eşi görülmemiş düzeylere ulaştı. Polonya özellikle çetin bir çekişme kaynağıydı. General Wojciech Jaruzelski'nin Sovyet destekli hükümeti Aralık 1981'de huzursuzluk içindeki vatandaşlarına karşı sıkıyönetim getirerek, bağımsız, komünist olmayan Dayanışma adlı işçi sendikasını dağıttı. Amerika'nın Avrupalı müttefikleri, Reagan'ın Polonya'ya karşı "tiranlık güçleri"ni kullanmasının cezalandırılması amacıyla Moskova'ya karşı geniş çaplı yaptırımlar uygulanması yönündeki şiddetli baskısına karşı koydular. Varşova yönetimine verilecek yeni kredilere mütevazı düzeyde bir yasaklama getirmekle yetindiler. Reagan yönetimindeki sertlik yanlıları çileden çıktı; gizlice Avrupalıları, Doğu bloğuyla kârlı ticaret bağlarını tehlikeye sokabilecek herhangi bir harekette bulunmak istemeyen ilkesiz tavizciler olmakla suçladılar. ABD yönetimi Polonya'daki sertleşme yaklaşımını, Sovyetler Birliği'yle Batı Avrupa ülkeleri arasında yapılması planlanan doğalgaz boru hattını engelle-

mek için bahane olarak kullandı ve böylece, Avrupa'yla Amerika arasında çok daha ciddi bir çıkar çatışmasının doğmasına neden oldu.

Pek çok Avrupa ülkesi Batı Almanya'nın önderliğini izleyerek, Sibirya'nın devasa doğalgaz alanlarını Batı Avrupa pazarlarına bağlayacak 3.500 millik bir boru hattının yapımına yardımcı olmayı kabul etmişlerdi. 15 milyar dolarlık boru hattı projesi Avrupa'nın enerji kaynakları için istikrarsız Ortadoğu'ya bağımlılığını azaltacak ve Doğu-Batı arasındaki ticaret bağlarını güçlendirerek, durgunluk batağındaki Avrupa'da yeni iş olanakları yaratacaktı. Boru hattının yakın müttefiklerini ekonomik açıdan Sovyetler Birliği'ne aşırı derece bağımlı ve dolayısıyla ekonomik şantaja açık kılacağından endişelenen Reagan yönetimi, Polonya'da sıkıyönetim ilan edilmesinden birkaç hafta sonra, Sovyetlere Amerikan boru hattı teknolojisinin satılmasını yasakladı. Başkan Haziran 1982'de baskıyı daha da şiddetlendirerek, ABD lisanslı teknoloji ya da donanım kullanan tüm Avrupa şirketlerinin ve ayrıca Avrupa'da faaliyet gösteren tüm Amerikan yan kuruluşlarının boru hattıyla bağlantılı tüm sözleşmelerini feshetmelerini emretti. ABD'nin bu beklenmedik hareketi Avrupalı liderleri çileden çıkardı. Fransa dışişleri bakanı ABD'yi "müttefiklerine karşı ekonomik savaş" açmakla suçladı ve bunun "Atlantik ittifakının sonunun başlangıcı" olabileceği uyarısında bulundu. Batı Almanya Şansölyesi Helmut Schmidt kendine özgü pervasızlığıyla, "ABD siyaseti tüm pratik açılardan dostluğumuzun ve ortaklığımızın sonuna işaret eden bir şekil almıştır," diye patladı. Amerika'nın en sadık müttefiki ve Avrupa'nın en Sovyet karşıtı siya-

si lideri olan İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher bile Reagan'ın bu sertliği karşısında öfkelenmişti. "Karşımızdaki soru, çok güçlü tek bir ülkenin mevcut sözleşmelerin yerine getirilmesini engellemesinin mümkün olup olmadığıdır. Bence bunu yapmak yanlıştır."

Şiddetli protestolar karşısında Reagan yönetimi geri adım attı. Kasım 1982'de, altı aylık zorlu müzakerelerden sonra, yaptırım politikasından vazgeçti. Bu olay Washington'daki siyaset oluşturucuların, hem halkı memnun etmiş hem de ekonomik açıdan yararlı olmuş Avrupa-Sovyet detantının dokusunun bozulması olasılığı karşısında Batı Avrupalıların duydukları derin tereddüdü anlamalarını sağladı. 1970'lerin sonlarında Sovyet-Amerikan detantının dağılmasına karşın, Avrupa'daki versiyonu hızını korumuştu. 1980'lere gelindiğinde Batı Almanya'daki iş olanaklarının yarım milyona yakını Doğu'yla ticaretle bağlantılıydı; üstelik boru hattı anlaşması, enerjiye bağımlı Batı Avrupalılar için bir nimet olmuştu. Avrupalı diplomatlar, siyasetçiler ve işadamları, Reagan'ın kampanya sırasında Amerikalı çiftçilere verdiği sözün tutulması amacıyla kendisi bile Sovyetler Birliği'ne tahıl satışına başlamış olan bir müttefiki memnun etmek için Sovyet bloğuyla kârlı ticari işlemler yapmaktan neden vazgeçmeleri gerektiğini anlayamıyorlardı. ABD'nin ikiyüzlülüğü Avrupalıları en az küstahlığı kadar rahatsız ediyordu. Ayrıca, daha geniş bir açıdan bakıldığında, Avrupalı savunma planlamacıları Sovyet tehdidini Atlantik'in karşısındaki meslektaşlarıyla aynı kıyamet senaryoları içerisinde değerlendirmiyorlardı.

En çatışmalı Atlantik aşırı sorun, Batı Avrupa'ya yeni kuşak orta menzilli ABD nükleer füzelerinin yerleştiril-

mesiydi. Bu füzeler ABD'yi bazı Avrupa hükümetleriyle karşı karşıya getirmekle kalmayıp, bu hükümetleri de kendi halklarıyla karşı karşıya getirdi. Bu sorun 1977'de, Sovyetlerin Rusya'nın Avrupa kıtasındaki topraklarına, çoğu Almanya'yı hedef alan mobil, kara bazlı SS-20'ler yerleştirmesiyle başlamıştı. Carter yönetimi ilk başta, yeni Sovyet füzelerinin yerleştirilmesine nötron bombası adı verilen geliştirilmiş bir radyasyon silahıyla karşılık vermeyi önermişti. Ancak 1978'de tartışmalı nötron bombasını yerleştirmemeye karar vermesi, Amerika'nın güvenilmezliğinden zaten yakınmakta olan Şansölye Schmidt'i öfkelendirdi. Sovyetlerin Afganistan'ı istila etmelerinden yalnızca iki hafta önce NATO'nun Almanya, İngiltere, İtalya, Belçika ve Hollanda'ya 572 Pershing II ve Cruise füzesi göndermeye karar vermesinin ardında bu nötron bombası fiyaskosu yatar. Ancak Sovyetlerle nükleer silahlarda istikrarlı bir denge sağlanması amaçlı yeni silah kontrol görüşmelerinin yapılması taahhüdüyle birleştirildiğinden, koşullara bağlı bir karardı bu. Pek çok Avrupalının umudu, başarılı olması durumunda bu görüşmelerin, vaat edilen ABD füzelerinin yerleştirilmesi gereksinimini ortadan kaldırabileceğiydi. Reagan iktidara geldikten sonra orta menzilli nükleer füzelerin yerleştirilmesine hızla devam edileceğine söz verdi, ancak silah kontrol anlaşmaları konusundaki isteksizliğini açıkça ifade etmesi, Sovyetlerle sürdürülmekte olan görüşmelerin büyük olasılıkla hiçbir sonuç vermeyeceği anlamına geliyordu.

Avrupa topraklarına yeni Amerikan nükleer silahları yerleştirilmesi olasılığı, Sovyet-Amerikan ilişkilerindeki belirgin soğumayla ve Beyaz Saray'ın şiddetli antikomünist

söylemiyle birlikte, nükleer silahlanma yarışı konusunda halkta onlarca yıldır gözlenen en derin kaygıyı doğurdu. Sonuçta, Pershing II ve Cruise füzelerinin yakında yerleştirilecek olması tüm Batı Avrupa'da geniş çaplı bir barış hareketini tetikledi. Batı Almanya'da önde gelen dini ve siyasi grupların önayak olduğu, Kasım 1980 tarihli "Krefeld Çağrısı"nın temel maddesini desteklemek için kısa sürede 2,5 milyondan fazla imza toplandı: "Atomik ölüm hepimizi tehdit ediyor – Avrupa'da atom bombasına hayır." Ekim 1981'de milyonlarca Avrupalı, Amerikan –ve Sovyet– füzelerinin yerleştirilmesine karşı kitlesel protesto gösterilerinde bir araya geldi. Bonn, Londra ve Roma'da 250.000'den fazla göstericinin katıldığı mitingler yapıldı. Ertesi ay Hollanda tarihinin en büyük kitlesel protestosunda Amsterdam'da 500.000 kişi yürüdü. Reagan barış yürüyüşlerinden hemen önce bir muhabirin sorusuna, "büyük güçlerden birini düğmeye basacak noktaya getirmeden" savaş meydanında karşılıklı nükleer silah kullanımı olabileceği yorumunda bulunarak, farkında olmadan ateşi körüklemişti. Bu yorum Avrupa'da gazete başlıklarında sansasyon yarattı – ne de olsa Reagan'ın rahat rahat bahsettiği "savaş meydanı" elbette Avrupa olacaktı. ABD başkanı Haziran 1982'de Fransa ve Batı Almanya'yı ziyaret ettiğinde, Bonn'daki Ren Nehri kıyılarında 350.000 nükleer karşıtı protestocunun bir araya geldiği barışçı gösteri ve Batı Berlin'de 100.000 kişiyi aşan taşkın kalabalık dahil, kitlesel gösterilerle karşılandı. Batı Berlin'deki grup Reagan'ın ziyareti sırasında tüm gösterilere yasak getirilmesini protesto etmek için toplanmıştı ve büyük bir ayaklanma başlattı. Ekim 1983'te orta menzilli füzelerin

13. Brüksel'de nükleer karşıtı göstericiler Başkan Reagan'ın kuklasını taşıyorlar, Ekim 1981.

yerleştirilmesini engelleme amaçlı etkileyici, ancak başarısız bir son girişimle milyonlarca Avrupalı Londra, Roma, Bonn, Hamburg, Viyana, Brüksel, Lahey, Stockholm, Paris, Dublin, Kopenhag ve öteki büyük kentlerin sokaklarını doldurdu.

Avrupa barış hareketi geniş çaplı destek buldu. 1983 başlarından itibaren İngiltere ve Batı Almanya'da önde gelen iki muhalefet partisi –İşçi Partisi ve Sosyal Demokratlar– Pershing ve Cruise füzelerine karşı olduklarını açıkladılar. Tüm Batı Avrupa'da sendikalar, kiliseler ve öğrenci grupları nükleer karşıtı davanın yanında yer aldı. 1982 tarihli bir kamuoyu yoklamasına göre, başlıca NATO ülkelerinde barış hareketini destekleme oranı % 55'le % 81 arasındaydı. ABD'nin silahlanma konusunda baş müzakerecisi Paul Nitze bu verileri inceledikten sonra, Dışişleri Bakanlığı'nın bir toplantısında şu itirafta bulunacaktı: "Avrupa'da siyasi bir sorunumuz var."

Reagan yönetimi, halk arasında nükleer savaşın tehlikesi konusunda giderek artan endişenin Vietnam Savaşı'ndan sonraki en geniş çaplı barış koalisyonunu doğurduğu ülke içinde de siyasi sorunla karşı karşıyaydı. Batı Avrupa'daki gibi, kiliseler bu harekette etkili oldu. Nüfuzlu Dünya Kiliseler Konseyi ve ABD'de normalde apolitik olan Katolik Piskoposlar nükleer silahlanma yarışının durdurulmasını savundular. Katolik Piskoposlar Mayıs 1983 tarihli, 150 sayfalık piskoposluk mektubunda şu vurguda bulundular: "Tekvin'den bu yana, Tanrı'nın yarattığını tümüyle yok etme gücüne sahip ilk kuşağız." Ayrıca yönetimin politikasını doğrudan eleştirerek, "nükleer üstünlük macerası reddedilmelidir," açıklamasında bulundular. Tıp

14. New York'ta nükleer karşıtı gösteri, 12 Haziran 1982.

ve bilim dünyası da bu tartışmaya katılarak, nükleer savaşın felaketlere yol açacak sonuçlarını vurguladılar. Kimi bilim adamları, büyük bir nükleer çatışmadan sonra yaşanıp yerkürenin ısısını bitki ve hayvan yaşamının büyük bölümünü sona erdirecek derecede düşürecek bir "nükleer kış"tan söz ediyorlardı. Sosyal Sorumluluk için Fizikçiler grubu, tipik bir Amerikan kentinde yaşanacak etkileri göstermek için, Boston merkezine atılacak bir megatonluk nükleer bombanın ne anlama geleceğini halka açıkladı: 2 milyondan fazla ölü, şehir merkezinin yok olması ve çevre banliyölerin patlamadan ve radyasyondan etkilenmesi. *Detroit Free Press* gazetesi Pazar magazin ekinde Detroit üzerine bir hedef yerleştirerek, nükleer saldırının bu kentte yol açacağı korkutucu ölüm ve yıkım düzeylerini anlattı. Jonathan Schell'in *The Fate of the Earth* adlı çoksatan kitabı, nükleer savaşın sonrası hakkında dehşet verici ayrıntılar içeriyordu. Ve en önemlisi, ABC televizyonunun 100 milyon Amerikalının izlediği "Ertesi Gün" adlı yayını, Kansas'taki Lawrence kentine yapılacak bir nükleer saldırının ertesini tüm yönleriyle dramatize etti. "Ertesi Gün"ün kültürel etkisi yüzünden telaşa kapılan Reagan, halkın tepkisini yatıştırmak amacıyla programın hemen ardından Dışişleri Bakanı George P. Shultz'u ABC'ye çıkardı.

1982'yle 1984 arasında doruğa ulaşan nükleer silahların dondurulması hareketi, Amerikan halkında giderek güçlenen nükleer karşıtı bilincin başlıca siyasi meyvesi oldu. New York'taki Central Park'ta 12 Haziran 1982'de gerçekleştirilen gösteriye, süper güçlerin nükleer cephaneliklerinin boyutunu dondurmaları düşüncesini destek-

leyen 1 milyona yakın kişi katıldı. Bu gösteri hâlâ, ülke tarihindeki en büyük siyasi gösteridir. Hareket Kongre'de de büyük destek buldu. Hatta Temsilciler Meclisi 4 Mayıs 1983'te, nükleer silahların dondurulmasıyla ilgili bir kararı 278'e 149 gibi büyük bir çoğunlukla onayladı. Bu yıllarda kamuoyu yoklamaları, nükleer silahların dondurulması hareketine desteğin % 70'ten az olmadığını gösteriyordu. Bu kamuoyu yoklamaları aynı zamanda, halkın Reagan yönetiminin askeri politikalarına karşı genel hoşnutsuzluğuna dair güçlü bir kanıt oluşturmaktadır. Kamuoyu yoklamalarından birine göre, Amerikan vatandaşlarını temsil eden bir grubun % 50'si, liderlerinin Sovyetlerle müzakere etmeye daha fazla, askeri güçleri artırmayaysa daha az zaman harcamaları durumunda ülkenin daha emniyette olacağına inanıyordu; aralarından yalnızca % 22'si aynı fikirde değildi. Aralık 1983'te Gallup'ın gerçekleştirdiği bir başka kamuoyu yoklamasına göreyse Amerikalıların % 47'si, Reagan'ın askeri güçleri artırmasının ABD'yi "barışa yakın"dan çok "savaşa yakın" duruma getirdiğine inanıyordu; bu düşünceye karşı çıkanların oranıysa yalnızca % 28'di.

Bu siyasi gerçekler karşısında Reagan, 1984 başında söylemini bilinçli olarak yumuşattı. En yakın siyasi danışmanlarından bazıları, o yılki başkanlık seçimlerinde dış siyaset meselelerinin Amerikalı seçmenler açısından en büyük olası dezavantajı olduğuna ve Sovyetler Birliği'ne karşı daha uzlaşmacı bir yaklaşım benimsenmesinin yeniden seçilme olasılığını artıracağına başkanı ikna etmişlerdi. Dışişleri Bakanı Shultz da Ruslarla yeniden görüşülmesi için baskı yapıyordu. Sonuçta Reagan Ocak ayında yaptığı önemli bir

konuşmada Moskova'ya zeytin dalı uzatarak, 1984'ü "barış fırsatları yılı" ilan etti ve müzakerelere yeniden başlanmasını istediğini açıkladı. Reagan bizzat hazırladığı bu konuşmanın sonunda, ülkeleri için barış özlemi çeken iki sıradan Amerikan ve Sovyet çiftinin –"Jim'le Sally" ve "İvan'la Anya"– canlı bir portresini çizdi. Reagan 24 Eylül'de, başkanlık seçimi kampanyasının ortasında BM Genel Meclisi önünde, üç ayrı nükleer silahlanma görüşmesini tek bir şemsiye altında toplayacak yeni bir Sovyet-Amerikan müzakere çerçevesi oluşturulmasını önerdi: ara menzilli nükleer güçler (INF), stratejik silahların sınırlandırılması (START) ve anti-uydu silahları (ASAT).

Ayıdan korkun

1984 seçimlerinde Reagan'ın kampanyasının en unutulmaz televizyon reklamlarından birinde büyük ve tehditkâr bir bozayı yer alıyordu. Ayı ormanda etrafı yıkıp geçerek ilerlerken anlatıcı ciddi bir tonla şu açıklamayı yapıyordu: "Ormanda bir ayı var. Kimileri ayıyı kolaylıkla görebiliyor. Kimileriyse hiç görmüyor. Kimileri ayının evcil olduğunu söylüyor. Kimileriyse kötü ve tehlikeli olduğunu. Kimin haklı olduğundan kimse tümüyle emin olamadığına göre, ayı kadar güçlü olmak akıllıca olmaz mı – bir ayı varsa şayet?" Bu kinayeli reklamın amacı belli ki, ne yapacağı öngörülemez Rus ayısının hâlâ sinsice av peşinde koştuğu bir zamanda Reagan'ın gardını indirerek ülkenin güvenliğini riske atmayı istemediğini seçmenlere hatırlatmaktı.

Reagan'ın Kasım ayında yeniden seçilmesinden kısa bir süre sonra Moskova, bu çerçeve içerisinde müzakerelere katılmayı kabul etti. Andropov'un ölümünden sonra Şubat 1984'te Komünist Parti genel sekreterliğine gelmiş olan Konstantin Çernenko, yeni görüşmelerin başlatılmasına onay verdi. Mart 1985'te başlayan görüşmeler çok geçmeden çıkmaza girdi; sürecin ilerlemesinin önündeki en büyük engel, Sovyetlerin hâlâ tehlikeli derecede istikrar bozucu saydıkları, Reagan'ın füze savunma programıydı. Görüşmelerin başlangıcı, Sovyetler içerisindeki, ileride çok daha büyük önem kazanacak bir gelişmeyle çakışmıştı: hasta Çernenko'nun iktidarda yalnızca bir yıl kalmasının ardından yerine son derece farklı tipte bir Sovyet liderin gelmesi.

Gorbaçev ve Soğuk Savaş'ın sonu

Mart 1985'te Mihail S. Gorbaçev'in Sovyet Komünist Partisi genel sekreterliğine gelmesi, Soğuk Savaş'ın son evresinin en kritik dönüm noktasıdır – Soğuk Savaş'ın sona erişini ve buna eşlik eden, Sovyet-Amerikan ilişkilerindeki radikal dönüşümü en çok hızlandıran etmendir. 54 yaşındaki dinamik Gorbaçev 1980'lerin sonlarında, bir dönüm noktası olan silah indirimi anlaşmalarının yapılabilmesini sağlayacak tüm önemli tavizleri verdi. Bir dizi tümüyle beklenmedik ve genellikle tek taraflı öneri ve tavizle, Sovyet-Amerikan ilişkisinin akışını değiştirmeyi başardı ve sonuçta ABD'yi, son 45 yıldır sözde yayılmacı planları nedeniyle engellemeye çalıştığı düşmandan yok-

sun bıraktı. Bu olağanüstü kişi olmadan 1985-1990 döneminin hayret verici değişimlerinin gerçekleşebileceğini düşünmek neredeyse olanaksız.

Gorbaçev'le dışişleri bakanı Eduard Şevardnadze güvenlik, nükleer silahlar ve bu ikisinin en önemli öncelikleriyle –yurtiçinde reform ve sosyalizmin yeniden canlandırılması– ilişkisi konusunda çarpıcı yeni fikirler getirdiler. Sovyetler Birliği'nde entelektüel ortamın değişmesinden etkilenen, kısmen de Batı'ya geniş çaplı erişim olanakları ve Batılı muadilleriyle yakın temasları bulunan Sovyet bilim adamları ve dış siyaset uzmanları tarafından şekillendirilen Gorbaçev ve Şverdnadze hem temkinli Kremlin liderlik çevresine, hem de hızını kaybetmiş Sovyet-Amerikan diyaloguna "yeni düşünüş"ü soktular. Gorbaçev'in yardımcısı Anatoli Çernayev 1986 başlarında onun için şu yorumda bulunacaktı: "Silahlanma yarışını her ne olursa olsun sona erdirmeye gerçekten kararlı olduğu izlenimindeyim. Bu 'risk'i alıyor, çünkü onun anlayışına göre bu bir risk değil, çünkü tümüyle silahsızlansak bile kimse bize saldırmayacak. Ve ülkeyi yeniden sağlam zemine çıkarmak için, ekonomiden başka şeyleri de tüketen silahlanma yarışının yükünden kurtulmalıyız."*

Gorbaçev'le Şevardnazde silahlanma yarışının amacına aykırı sonuçlar doğurduğuna inanıyorlardı; ülke gü-

*) Bu ve bundan sonraki alıntıların pek çoğu, ayrıca bu kısımda sunulan analizlerin büyük bölümü Melvyn P. Leffler'in yayınlanmamış makalesinden alınmıştır: "The Beginning and the End: Time, Context, and the Cold War," *The Cold War in the 1980*'s içinde, yay. haz.: Olav Njolstad (Londra, yayına hazırlanıyor).

venliğine hiçbir katkıda bulunmuyor, ayrıca zaten zordaki ekonomiye yük oluşturuyordu. Şevardnadze, "Ülkenin dış askeri tehditten korunması yolu olarak başvurulan yüzlerce yıllık geleneksel ulusal güvenlik kavramları, bilimle teknolojinin rollerinin giderek güçlenmesinin ve dünyadaki giderek artan siyasi, ekonomik, toplumsal ve bilişimsel karşılıklı bağımlılığın sonucunda insan uygarlığında yaşanan köklü yapısal ve niteliksel değişimler nedeniyle sarsılmaktadır," diyordu.

Gorbaçev gerçek güvenliğin askeri değil, "siyasi yollar"dan elde edilebileceğini öne sürüyordu. Küresel "karşılıklı bağımlılık öyle bir düzeyde ki, tüm halklar dağda birbirlerine halatla bağlanmış dağcılar gibiler. Ya birlikte zirveye tırmanırlar, ya da birlikte uçuruma düşerler." Bir başka seferindeyse, "askeri üstünlük peşinde koşmak, kendi kuyruğunu kovalamaktır," yorumunda bulunacaktı. Aklı başında hiçbir insanın ya da devletin nükleer silah kullanmayacağına, Sovyetler Birliği'nin zaten kendini korumak için yeterli nükleer cephaneye sahip olduğuna inanan yeni liderler, Sovyet dış siyasetinin genel hedefinin, ABD'yle ortak nükleer ve konvansiyonel silah artırımını teşvik etmek olduğunu düşünüyorlardı. Böylece daha güvenli bir uluslararası ortam yaratılacağına ve büyük sorunlarla boğuşan ekonomik sistemlerinde iç reformlara gitmek için gerekli, çoktan zamanı gelmiş kaynakların serbest kalacağına inanıyorlardı. Dolayısıyla Gorbaçev'in ülke içindeki perestroyka (yeniden yapılanma) ve glastnost (açıklık) girişimleri daha en baştan itibaren, ABD'yle silahlanma yarışını bitirme ve detantın sona ermesinden itibaren süper güçler arasında gelişmiş bulunan zehirli düş-

manlık ilişkisini hemen sona erdirme kararlılığıyla yakından bağlantılıydı.

1985'le 1990 arasında hızla gelişen olaylar dizisi tüm dünyada hükümetlerde karar verici konumda bulunanları, dış siyaset uzmanlarını ve sıradan vatandaşları şaşkına çevirecekti. Ancak bütün bu çığır açıcı olayların Gorbaçev'in ABD, Doğu Avrupa ve genel olarak dünyayla ilişkilerine hâkim olan, güvenlik, nükleer silahlar ve ülke gereksinimleri hakkındaki yeni düşünüş tarafından belirlenip biçimlendirildiği artık açıkça görülüyor. Tüm Soğuk Savaş döneminin tartışmasız en antikomünist Amerikan lideri olan Ronald Reagan birdenbire, silah kontrolü konusunda daha Reagan hayır diyemeden çabucak evet diyen, Moskova'nın dış siyasetini "ideolojiden arındırma" yönünde adımlar atan, konvansiyonel silahlı kuvvetler konusunda tek taraflı tavizler vermeyi öneren ve Afganistan'dan Sovyet askerlerini çekmeye yemin eden bir Sovyet liderle karşılaşmıştı. Komünizmin kötülüğüne dair köklü kişisel inançlarını önce yumuşatıp ardından tümüyle terk ederek içten bir uzlaşmanın gerçekleşebilmesine izin vermesi, başkanın artı hanesine yazılacaktır.

İki lider 1985'le 1988 arasında beş ayrı kez bir araya geldiler ve her zirvede ilişkilerini güçlendirdiler. Kasım 1985'te Cenevre'de gerçekleştirilen ve fazla sonuç üretmese de Sovyet-Amerikan ilişkilerinin atmosferini belirgin biçimde iyileştiren tanışma zirvesinden sonra Gorbaçev, Ekim 1986'da İzlanda'nın Reykjavik kentinde aceleyle gerçekleştirilecek bir toplantıya katılmaya Reagan'ı ikna etti. Burada iki lider, tüm balistik füzeleri yok etme yönünde bir karara çok yaklaştılar. Ancak Reagan'ın SDI inisi-

yatifini sürdürmekte ısrar etmesi, Sovyet liderin nefes kesici önerilerini masadan geri çekmesine neden oldu. Ama Reykjavik'teki bu başarısızlık geçici olacaktı. Bundan kısa bir süre sonra Gorbaçev, Amerika'nın SDI'dan vazgeçmesinin tüm silah kontrol meselelerinde ilerleme kaydedilmesi için ön şart olması yönündeki ısrarından vazgeçerek, ilk kez 1981'de ABD'li müzakerecilerin masaya getirmiş oldukları –ve açıkça Amerikan tarafının lehine olduğuna göre, o dönemde büyük oranda bir propaganda oyunundan ibaret olan– "sıfır seçenek"i kabul etme yönünde adım attı. Gorbaçev'in verdiği tavizler sayesinde Ara Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması tamamlanarak Aralık 1987'de Washington zirvesinde imzalandı. Reagan halka yaptığı yorumlarda, eski bir Rus atasözü olarak nitelediği sözleri tekrarladı: "*Doveryai no proveryai* – güven, ama doğrula." Sovyet liderse daha umutlu bir görüntü sunacaktı: "8 Aralık 1987 tarih kitaplarına kazınacak, nükleer savaş riskinin tırmanması çağını insan yaşamının demilitarizasyonu çağından ayıran sınırı işaret eden bir tarih olsun." ABD Senatosu'nun hızla onayladığı INF Anlaşması sonucunda üç yıl içinde 1.846 Sovyet ve 846 Amerikan silahı imha edildi ve eşi görülmemiş bir adımla her iki taraf nükleer tesislerini öteki tarafın teftişine açtı. Atom çağında ilk kez bir nükleer silah sınıfı kısıtlanmakla kalmayıp, tümüyle imha edilmişti.

Reagan'ın 1988'deki Moskova gezisi Sovyet-Amerikan ilişkilerindeki –ve Soğuk Savaş'taki– süregiden dönüşümün daha da güçlü bir kanıtıdır. İki süper gücün liderleri artık birbirlerine düşmandan çok, dost ortaklar gibi davranıyorlardı. Hatta Amerika başkanı daha önce Sovyet

devletini şer imparatorluğu olarak tanımlamasını tekzip etti. Bir gazeteci Sovyetler Birliği'ni hâlâ bu şekilde görüp görmediğini sorduğunda şu yanıtı verdi: "Hayır. Ben başka bir zamandan, başka bir çağdan söz ediyordum." Soğuk Savaş'ın başlangıcından itibaren Sovyet devletine en sert eleştirileri yöneltmiş olan adam Moskova'dan ayrılmadan önce halk önünde yaptığı açıklamalarda Gorbaçev'e, kendisinin, eşi Nancy'nin ve Amerikan halkının onlara karşı hissettiği "derin dostluk duygularını Sovyetler Birliği halkına anlatınız," çağrısında bulundu. "İnsanlık tarihinde yeni bir çağ, ülkelerimiz ve halklarımız arasında barış çağı umudu"ndan söz etti. Reagan'la Gorbaçev'in Kızıl Meydan'da kol kola dostça dolaşırkenki görüntüleri ve Amerika başkanının alameti farikası olan cazibesiyle büyük bir Lenin büstü önünde Moskova Devlet Üniversitesi'nde öğrencilerle konuşması kuşkusuz, gerçekleşmiş olan büyük dönüşüm hakkında çok şey anlatmaktadır.

Gorbaçev Aralık 1988'de Reagan'la son bir kez buluşmak üzere ABD'yi yeniden ziyaret eti ve ayrıca, başkanlığa yeni seçilmiş olan George Bush'la görüştü – ve onu farttı. Bu gezi Sovyet liderin Birleşmiş Milletler'de yaptığı ve tek taraflı olarak Sovyet askeri gücünde 500.000 askerlik indirime gidilmesi niyetini açıkladığı çok önemli bir konuşmayla çakıştı. *New York Times* başyazısında, "Belki de 1918'de Woodrow Wilson'ın On Dört Nokta'yı sunmasından ya da Franklin Roosevelt'le Winston Churchill'in 1941'de Atlantik Bildirisi'ni ilan etmelerinden bu yana dünya çapında bir sima ilk kez, Mihail Gorbaçev'in dün Birleşmiş Milletler'de yaptığı gibi bir vizyon sergiledi," diye yazacaktı coşkuyla.

15. Reagan'ın Mayıs 1988'deki Moskova ziyareti sırasında Reagan'la Gorbaçev Kızıl Meydan'da birlikte dolaşırken.

Gorbaçev'in önerisi, Doğu Avrupa'da Sovyet askeri varlığında önemli düzeyde bir azalmaya giden yolu açtı. Aynı zamanda, bir dizi halka açık ya da gizli yorumuyla birlikte, Kremlin liderlerinin Brejnev Doktrini'nden – Sovyetler Birliği'nin Varşova Paktı müttefiklerinin her biri üzerinde sıkı kontrolünü korumak için gerekirse güç kullanacağı fikrinden– vazgeçmekte olduklarına işaret etti. Sovyet kontrolünün gevşemesi Doğu Avrupalı muhalifleri coştururken, muhafazakâr komünist *apparatchiks*'i sarstı. Bunun ardından Doğu Avrupa'da büyük bir hızla, bir zamanlar yasaklı olan Dayanışma'nın 1989 ortalarında yeni bir yönetim kurduğu Polonya'yla başlayıp, yıl sonunda Romanya'da Nikolay Çavuşesku rejiminin vahşice akıbetiyle sona eren demokratik halk devrimleri, Doğu Avrupa'daki her komünist rejimi yerinden etti. Eski düzenin çöküşünün en güçlü simgesiyse 9 Kasım'da Berlin Duvarı'nın yıkılması oldu. 28 mil uzunluğundaki bu kötü ünlü beton bariyer yalnızca Almanya'nın eski başkentinin değil, bir bütün olarak Avrupa'nın bölünüşünün simgesi olmuştu. Duvar çöktükçe, Avrupa'nın Doğu-Batı ayrımı da çöktü. Anatoli Çernayev güncesine, "Bir dünya olgusu olarak, sosyalizmin tümüyle yerle bir oluşu devam ediyordu," diye yazacaktı. "Ve bu süreci Stavropol'den sıradan bir adam harekete geçirmişti." Gorbaçev'in –Stavropol'den o sıradan adamın– olayları seyrine bırakmakla yetinmesi, akıllıca davranarak Doğu Avrupa'nın komünist devletlerinin çöküşü karşısında coşku gösterisinde bulunmamayı yeğleyen Bush yönetimini memnun edecekti.

Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve bunun sonucunda yalnızca Doğu Avrupa'nın komünist yönetimlerinin değil, tüm

Varşova Paktı ittifak sisteminin çökmesi pek çok açıdan, Soğuk Savaş'ın sona ermesi anlamına geliyordu. İdeoloji yarışı artık sona ermişti. Komünizm de Sovyet devleti de artık ABD'nin ya da müttefiklerinin güvenliği için ciddi bir tehdit oluşturmuyordu. Bu nedenle pek çok gözlemci Soğuk Savaş'ın bitiş tarihi olarak 1989'u gösterir. Ancak bu noktada çok önemli bir mesele henüz çözülmemişti: Almanya'nın statüsü. Üstelik önemi ve çözümsüzlüğü yüzünden II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde Sovyet-Amerikan uçurumunu ilk açan mesele tam da buydu.

Şansölye Helmut Kohl'un Batı Almanya hükümeti, duvar yıkıldıktan sonra yeniden birleşme için baskı yapmaya başlayarak, Kremlin'i göz korkutucu bir strateji ikilemiyle karşı karşıya bıraktı. Gorbaçev Sovyetlerin güvenliği için Doğu Avrupa'da itaatkâr uydu devletlerin korunmasına artık gerek kalmadığını hesaplamıştı. Ama Almanya farklıydı. Bölünmüş bir Almanya Stalin rejiminden beri Sovyet güvenlik politikasının temel unsurlarından olmuştu. Şevardnadze, "Onun için çok büyük bir bedel ödemiştik, vazgeçilmesi düşünülemez bir şeydi," diye kaydedecekti. "Savaşın anısı, güvenliğin sınırlarına dair yeni kavramlardan daha güçlüydü." Ancak 1990 ortasına gelindiğinde Gorbaçev, Almanya'nın yeniden birleşmesinin kaçınılmazlığını sonunda kabul etti. Birleşme yönündeki karşı konulamaz görünen hareketi engellemek için güç kullanmak istemeyen Sovyet lider, Bush'un, Almanya'nın Batı'nın güvenlik sistemi içerisinde eli kolu bağlı kalacağı yönündeki garantilerinde teselli buldu. Gorbaçev'in en büyük korkusu, dizginlerinden boşanmış ve yeniden gücünü kazanmış bir Almanya'nın gelecekte Sovyetler için

16. Berlin Duvarı yıkılıyor, Kasım 1989.

tehdit oluşturmasıydı – II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Stalin'in Alman sorununa yaklaşımının ardında aynı korkunun yattığını vurgulamakta yarar var. Ancak Alman demokrasisinin kırk yılı aşan şeceresi bu korkuları yatıştırdı. Amerika'nın, Almanya'nın NATO'dan bağımsız değil, bu örgüte bağlı kalacağı yönündeki ısrarlarıyla birleştiğinde bu barış, istikrar ve demokratik yönetim şeceresi, Gorbaçev'in kaygılarının yatışmasına yardımcı oldu.

1990 yazına gelindiğinde Sovyetler, Amerikalılar, İngilizler, Fransızlar ve Almanlar iki Almanya'nın artık, NATO ittifakına demir atmış tek, bağımsız bir ülke oluşturacağını kabul etmişlerdi. Alman gücünün artık Batı koalisyonuna tümüyle katılmasıyla birlikte ABD yetkililerinin en büyük Soğuk Savaş kaygılarından biri –birleşmiş, Sovyetler yanlısı bir Almanya– ortadan kalktı. Dolayısıyla, Bush'un Ulusal Güvenlik Danışmanı Brent Scowcroft'un, "Soğuk Savaş, birleşmiş Almanya'nın NATO'da yer almasını Sovyetlerin kabul etmesiyle birlikte sona erdi," gözlemi temelde doğru görünüyor. Aslında Soğuk Savaş'ın bitişine 1989'dan çok 1990 işaret eder. Gorbaçev'in reformlarının harekete geçirdiği ama kontrol altına alamadığı güçlerin etkisiyle 1991'de Sovyetler Birliği'nin de çökmesi kendi başına son derece önemli bir tarihsel olaydır, ancak Soğuk Savaş açısından bir doruk noktası oluşturduğu söylenemez. Sovyetler Birliği'nin ortadan kalktığı döneme gelindiğinde Soğuk Savaş zaten tarih olmuştu.

SOĞUK SAVAŞ

ROBERT J. MCMAHON

Türkçesi: SİNEM GÜL

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN ARDINDAN KUTUPLAŞAN DÜNYANIN EN CAN ALICI OLGULARINDAN BİRİ SOĞUK SAVAŞ. DÜNYA HALKLARININ BİRÇOK POLİTİK, KÜLTÜREL VE İKTİSADİ ÇALKANTIYLA BAŞA ÇIKMAYA ÇALIŞTIĞI BU DÖNEM, YAKIN TARİHİN EN İHTİLAFLI TARTIŞMA KONULARINDAN BİRİ OLMAYI SÜRDÜRÜYOR. ABD VE SOVYET BLOĞUNUN YANI SIRA ÜÇÜNCÜ DÜNYA İÇİN DE OLDUKÇA KRİTİK BİR GEÇİŞ DÖNEMİ SAYILAN BU TARİHSEL KESİTİ OBJEKTİF BİR BAKIŞ AÇISIYLA DEĞERLENDİRİYOR BU ÇALIŞMA. DÖNEMİN BİRÇOK AKTÖRÜNÜ VE BU İHTİLAFIN BAŞAT İDEOLOJİK KAVRAMLARINI GENİŞ BİR PERSPEKTİF İÇİNDE ELE ALIRKEN ÜÇÜNCÜ BİNYILIN KİMİ TEMEL SORUNLARINI DA İRDELEMEYİ MÜMKÜN KILAN TARİHSEL SONUÇLARI GÖZLER ÖNÜNE SERİYOR. SOĞUK SAVAŞIN TÜRLÜ BİÇİMLER ALTINDA VARLIĞINI SÜRDÜRDÜĞÜ GÜNCEL BİR AJANDAYI SORGULAMAYI DA İHMAL ETMİYOR.

Kültür Kitaplığı: 124; Tarih: 24

D